

Internacionalni Univerzitet u Novom Pazaru

Ekonomski izazovi

**Časopis Departmana za ekonomske nauke
Internacionalnog Univerziteta u Novom Pazaru**

Godina 7, Broj 13

Novi Pazar, maj 2018. godine

Ekonomski izazovi

Časopis departmana za ekonomske nauke
Internacionalnog Univerziteta u Novom Pazaru

- Izdavač: **Internacionalni Univerzitet u Novom Pazaru**
Za izdavača: **Suad Bećirović**, rektor
- Redakcija: **Bećir Kalač**, glavni i odgovorni urednik
Mehmed Meta, zamjenik glavnog i odgovornog urednika
Dženis Bajramović, sekretar i tehnički urednik
Amela Ahmatović, zamjenik sekretara redakcije
Irma Mašović-Muratović, zamjenik tehničkog urednik
- Uredivački odbor: **Radmilo Todosijević**, Univerzitet u Novom Sadu
Suad Bećirović, Internacionalni Univerzitet u Novom Pazaru
Halid Kurtović, Univerzitet u Zenici
Milenko Popović, Univerzitet Mediteran
Esad Ahmetagić, Univerzitet u Novom Sadu
Pece Nedanovski, University "Ss. Cyril and Methodius"-
Škopje
Šemsudin Plojović, Internacionalni Univerzitet u Novom
Pazaru
Miro Blečić, Univerzitet Mediteran
Petar Bojović, Univerzitet Metropolitan
Senad Bušatlić, Internacionalni Univerzitet u Sarajevu
Adisa Delić, Univerzitet u Tuzli
Daniel Tomić, Sveučilište Jurja Dobrile u Puli
- Izdavački savjet: **Elma Elfić**, Internacionalni Univerzitet u Novom Pazaru
Tibor Petres, University of Szeged
Amela Lukač-Zoranić, Internacionalni Univerzitet u Novom
Pazaru
Darko Lacmanović, Univerzitet Mediteran
Čamil Sukić, Internacionalni Univerzitet u Novom Pazaru
Ljiljana Arsić, Univerzitet u Prištini
Enis Ujkanović, Internacionalni Univerzitet u Novom Pazaru
Nada Živanović, Univerzitet Union u Beogradu
Sefer Mededović, Internacionalni Univerzitet u Novom Pazaru
Dušica Karić, Alfa Univerzitet u Beogradu
Azra Čatović, Internacionalni Univerzitet u Novom Pazaru
Gordana Paović-Jeknić, Univerzitet Crne Gore
Selma Novalija, Univerzitet u Tuzli
- Lektor: **Jelena Lekić**, Univerzitet u Novom Pazaru
- Korice: **Denis Kučević**, Univerzitet u Novom Pazaru

Tiraž: 200 primjeraka

Štampa: **GrafiColor**, Kraljevo

ISSN: 2217-8821
e- ISSN: 2560-4805

Adresa redakcije: Univerzitet u Novom Pazaru
Ul. Dimitrija Tucovića bb
36300 Novi Pazar
Telefon: +381 20 316 634
E-mail: ekonomski.izazovi@uninp.edu.rs

Sajt časopisa: <http://ei.uninp.edu.rs/>

Bibliografska baza:

- Repozitorijum NBS
- Kobson - Spisak časopisa iz Srbije dostupnih u elektronskoj formi
- Central and Eastern European Online Library (CEEOL)
- University Library of Regensburg
- SCI indeks Srbija
- M53 lista Ministarstva Prosvete za 2015 i 2016

Ekonomski izazovi
Časopis Departmana za ekonomske nauke
Internacionalnog Univerziteta u Novom Pazaru

UVODNA REČ UREDNIKA

Poštovani čitaoci,
uvažene kolege i koleginice,

Nakon punih 6 godina od izlaska prvog broja časopisa Ekonomski izazovi, čast mi je i veliko zadovoljstvo da predstavimo prvi broj u 7 godini izdanja, odnosno 13 izdanje časopisa Ekonomski izazovi.

Od početka akademske 2017/2018, i zvanično smo dobili informaciju da je naš časopis Ekonomski izazovi kategorisan po prvi put za 2015 i 2016 na listi Ministarstva za prosvetu i nauku RS.

U 2017 akademskoj godini smo pristupili i SCI indeksu Srbija, tako da su naši radovi sada vidljivi i na njihovom sajtu ali su i opremljeni DOI brojevima poput svih renomiranih časopisa i od sada je časopis opremljen i e-ISSN brojem.

Svih ovih godina rasli smo, kako u pogledu broja tako i u pogledu kvaliteta radova koje dobijamo. Izrazito zadovoljstvo nam pričinjava činjenica da sve veći broj profesora, istraživača i studenata iz okolnih zemalja i Univerziteta aktivno učestvuje u daljem razvoju časopisa Ekonomski izazovi.

O samom 13 izdanju časopisa Ekonomski izazovi, nemam potrebu da pišem u mnogome, jer su sami autori o svojim temama veoma studiozno i na veoma pitak a sa druge strane akademski prihvatljiv način, napisali stranice i stranice svojih razmišljanja.

Glavni urednik,
Prof. dr Bećir Kalač

Sadržaj / Contents

HUMANI KAPITAL KAO DETERMINANTA RAZVOJA RURALNIH PODRUČJA U EU	1
Milica Jovanović, Tamara Rađenović, Jelena Stanojević	
HUMAN CAPITAL AS THE DETERMINANT OF DEVELOPMENT OF THE EU RURAL AREAS.....	1
THE RELATIONSHIP BETWEEN EMPLOYEES' PERCEPTION OF PERFORMANCE APPRAISAL AND WORK OUTCOMES.....	17
Senad Bušatlić, Azra Musić - Kilic	
ODNOS IZMEĐU PERCEPCIJE ZAPOSLENIH O PROCENI PERFORMANSE I REZULTATA RADA	17
PRIRODA, DIMENZIJE I ZNAČAJ ORGANIZACIONIH PROMENA	29
Borislav Kolarić,	
NATURE, DIMENSIONS AND THE IMPACT OF ORGANIZATIONAL CHANGE	29
ANALIZA BILANSA STANJA U FUNKCIJI STRATEGIJSKOG ODLUČIVANJA	41
Ljubiša Ševkušić,	
ANALYSIS OF BALANCE SHEET IN FUNCTION MAKING STRATEGIC DECISIONS.....	41
ULOGA I UTICAJ MMF-A U KREIRANJU EKONOMSKE POLITIKE: PRIMER SRBIJE.....	50
Jovan Borišić,	
ROLE AND IMPACT OF IMF IN MAKING ECONOMIC POLICY: CASE OF SERBIA	50
DRŽAVA I KORPORACIJE - MEĐUSOBNA ODREĐENJA.....	65
Elma Elfić-Zukorlić, Azra Čatović, Dženis Bajramović, Irma Mašović-Muratović	
A MODEL OF QUANTITATIVE ADAPTATION OF ENTERPRISES WITHIN THE SAME ZONE OF EMPLOYMENT	65
RASPRAVA O REŠAVANJU SOCIJALNIH RAZLIKA U DRUŠTVU OPOREZIVANJEM CELOKUPE IMOVINE.....	74
Šemsudin Plojović, Suad Bećirović, Senadin Plojović, Enis Ujkanović,	
DISCUSSION ON THE SOLUTION OF SOCIAL DIFFERENCES IN SOCIETY BY TAXING THE ENTIRE PROPERTY.....	74

HARMONIZACIJA POREZA U EVROPSKOJ UNIJI	84
Samra Dečković,	
HARMONIZATION OF TAX IN THE EUROPEAN UNION.....	84
PRIMIJENA OUTSOURCINGA U CILJU PARCIJALNOG RESTRUKTURIRANJA PREDUZEĆA KOJA OSTVARUJU NEGATIVAN POSLOVNI REZULTAT	92
Sanja Eškić, Gorica Barbić, Dženan Kulović, Spaso Kuzman,	
OUTSOURCING IMPLEMENTATION IN THE AIM OF PARTIAL RESTRUCTURING OF ENTERPRISES WHICH GENERATE NEGATIVE BUSINESS RESULT.....	93
ENERGIJA KAO EKOLOŠKI I EKONOMSKI IZAZOV ODRŽIVOG RAZVOJA.....	109
Ljiljana Stošić Mihajlović, Marija Mihajlović,	
ENERGY AS THE ECOLOGICAL AND ECONOMIC CHALLENGE OF SUSTAINABLE DEVELOPMENT	109
ANALIZA NEKIH TEHNIKA BIOMETRIJSKIH SISTEMA AUTENTIFIKACIJE SA AKCENTOM NA 2D I 3D TEHNOLOGIJE PREPOZNAVANJA LICA	119
Zoran Lončarević, Muzafer Saračević, Muhedin Hadžić,	
ANALYSIS OF SOME TECHNIQUES OF BIOMETRIC AUTHENTICATION SYSTEMS WITH EMPHASIS ON 2D AND 3D FACE RECOGNITION TECHNOLOGY	119
NAKNADA NEMATERIJALNE ŠTETE U TEORIJI I SUDSKOJ PRAKSI REPUBLIKE SRBIJE	140
Maida Bećirović-Alić, Amela Ahmatović-Ljajić	
COMPENSATION OF NON-MATERIAL DAMAGE IN THEORY AND COURT PRACTICE IN REPUBLIC OF SERBIA	140
STUDIJSKA MONOGRAFIJA: HASAN HANIĆ – ŽIVOT I DJELO	153
Šefket Krcić,	
STUDY MONOGRAPH: HASAN HANIĆ - LIFE AND WORK	153
SPISAK RECENZENATA ČASOPISA EKONOMSKI IZAZOVI.....	161
LIST OF RECONCILIENTS OF THE JOURNAL ECONOMIC CHALLENGES	161
TEHNIČKO UPUTSTVO ZA FORMATIRANJE RADOVA.....	162

NAUČNI ČLANCI

SCIENTIFIC ARTICLES

HUMANI KAPITAL KAO DETERMINANTA RAZVOJA RURALNIH PODRUČJA U EU

Milica Jovanović

Univerzitet u Nišu, Ekonomski fakultet,
Niš, Srbija
jovanovicmilicaa90@gmail.com

Tamara Radenović

Univerzitet u Nišu, Ekonomski fakultet,
Niš, Srbija
tamara.radjenovic@eknfak.ni.ac.rs

Jelena Stanojević

Univerzitet u Nišu, Prirodno-matematički fakultet,
Niš, Srbija
jelenastanojevic83@yahoo.com

Apstrakt

Osnovni problemi sa kojima se suočavaju ljudi u ruralnim sredinama tiču se nepovoljne demografske strukture i nižeg nivoa i kvaliteta javnih usluga, a pre svega obrazovanja, kao važnog faktora razvoja ovih oblasti. U poređenju sa pretežno urbanim i mešovitim regionima EU, za pretežno ruralna područja je karakteristična najniža stopa zaposlenosti, posebno žena, mladih ljudi i starijih. Zbog toga se kao jedan od ključnih ciljeva Zajedničke agrarne politike EU za period od 2014. do 2020. godine ističe rast zaposlenosti i podrška razvoju ruralnih sredina. Cilj rada je analiza humanog kapitala, kao ključne determinante razvoja ruralnih područja EU, kroz poređenje sa pretežno urbanim i mešovitim regionima, uz poseban akcenat na problem zaposlenosti u ovim sredinama, kao važnog faktora očuvanja humanog kapitala. Posebna pažnja biće posvećena zemljama EU koje se izdvajaju kao pozitivni primeri, ali i zemljama koje su, posmatrano sa ovog aspekta, ispod proseka.

Ključne reči: humani kapital, ruralne sredine, ruralni razvoj, zaposlenost.

HUMAN CAPITAL AS THE DETERMINANT OF DEVELOPMENT OF THE EU RURAL AREAS

Abstract

The basic problems faced by people in rural areas are related to the unfavourable demographic structure and the low level and quality of public services, particularly education services, as

an important development factor of these areas. Compared to the mainly urban and mixed EU regions, the predominantly rural areas are characterized by the lowest employment rate, in particular women, young people and the elderly population. Therefore, one of the key objectives of the EU Common Agricultural Policy for the period 2014-2020 is the increase in employment and support for the development of rural areas. The aim of the paper is the analysis of human capital, as a key determinant of development of the EU rural areas, through comparison with predominantly urban and mixed regions, with a special emphasis on the problem of employment in these areas, as an important factor for the preservation of human capital. Special attention will be given to the EU countries that stand out as positive examples, as well as countries that are, regarding this aspect, below the average.

Keywords: human capital, rural areas, rural development, employment.

JEL codes: J21, J43, O15, Q18

UVOD

Specifični problemi koji su karakteristični za ruralne oblasti, u poređenju sa urbanim ili mešovitim regionima, tiču se iseljavanja mladih usled ograničenih mogućnosti zapošljavanja, nedostatka obrazovnih i kulturnih institucija, kao i doseljavanja penzionera, što dodatno pogoršava demografsku strukturu ovih područja i otežava obezbeđivanje javnih usluga. Nedostatak adekvatne infrastrukture destimuliše privlačenje investicija kao preduslova ekonomskog razvoja ovih oblasti [16, str. 48]. Istraživanja pokazuju da je broj siromašnih u ruralnim područjima u proseku veći nego u urbanim kao posledica neuravnoteženog privrednog razvoja, oslanjanja ruralne ekonomije na poljoprivredu, nedovoljnih mogućnosti za zapošljavanje, niskog obrazovnog nivoa ruralne populacije, nedovoljno razvijenog preduzetništva, itd [14]. Pri tome, niži nivo i kvalitet dostupnog obrazovanja, manja gustina naseljenosti i lošija infrastruktura samo su neki od faktora koji dodatno produbljuju taj jaz i umanjuju potencijal seoskih područja u pogledu privrednog rasta i otvaranja novih radnih mesta [18].

Glavni instrument revitalizacije ruralnih područja predstavljaju sredstva koja se izdvajaju u okviru Zajedničke agrarne politike EU (Common Agricultural Policy - CAP), pri čemu su ova izdvajanja porasla sa 12 milijardi evra u 1980. godini, na 60 milijardi u 2013. godini, iako je udeo ovih sredstava u budžetu EU smanjen sa 56% u 1984. godini, na oko jednu trećinu u 2013. godini [2, str. 3].

Za pretežno ruralna područja karakteristična je najniža stopa zaposlenosti, u poređenju sa mešovitim i pretežno urbanim oblastima, zbog čega se kao jedan od osnovnih ciljeva Zajedničke agrarne politike EU za period od 2014. do 2020. godine, ističe rast zaposlenosti i podsticaj razvoja ruralnih sredina. U ovim sredinama posebno je izražen problem zaposlenosti mladih, starijih i niskokvalifikovanih ljudi. Dodatni motiv za očuvanje humanog kapitala ovih područja predstavlja činjenica da ova područja zadovoljavaju više od polovine evropskih potreba za hranom.

Imajući ovo u vidu, cilj rada je da se izvrši analiza humanog kapitala ruralnih područja EU kao ključnog preduslova i faktora razvoja ovih područja. Istraživanje će biti usmereno na komparativnu analizu ovih područja sa pretežno urbanim i mešovitim regionima, sa posebnim akcentom na problem zaposlenosti u ovim područjima.

Analiza treba da ukaže koje zemlje EU su pozitivni primeri, odnosno benčmark zemlje kada je u pitanju humani kapital kao faktor ruralnog razvoja, ali istovremeno i koliki je jaz u odnosu na zemlje koje su na dnu lestvice.

ZAJEDNIČKA AGRARNA POLITIKA EU U FUNKCIJI JAČANJA HUMANOG KAPITALA RURALNIH PODRUČJA

Zajednička agrarna politika je najstarija, ali istovremeno i jedna od najzahtevnijih i najskupljih politika EU [1, str. 15]. Od uspostavljanja CAP-a 1957. godine, nekoliko puta su izvršene značajne izmene. Najpre 1992. godine – Mekšerijeva (MacSharry) reforma, zatim 1999. godine – Agenda 2000 i na kraju, Fišlerova (Fischler) reforma iz 2003. godine. Ključni cilj je bio da članice Evropske zajednice ¹ postanu neto izvoznici poljoprivrednih proizvoda, ali i unapređenje uslova života i rada u ruralnim sredinama, rast produktivnosti u poljoprivredi i uticaj na cene poljoprivrednih proizvoda.

Osnovan je i Evropski fond za garancije i smernice u poljoprivredi (European Agriculture Guidance and Guarantee Fund - EAGGF) 1962. godine koji je dve godine kasnije podeljen na dva dela. Prvi je podržavao garantovane cene na tržištu, dok je drugi deo pružao podršku strukturnim reformama, odnosno bio je usmeren na restrukturiranje poljoprivrednih gazdinstava [17, str. 224].

Osnovni zaokret u agrarnoj politici EU posle tzv. Mekšerijeve reforme iz 1992. godine ogleda se u sledećem [10, str. 16]:

1. Premeštanje fokusa sa podrške cenama na direktnu podršku dohotku farmerima;
2. Usmeravanje pažnje ka siromašnijim gazdinstvima kroz kompenzaciona davanja za unapređenje tehničke opremljenosti gazdinstva;
3. Rešavanje problema strukturnog prilagođavanja kroz „pridružene“ mere: podrška zaštiti agrookruženja, rano penzionisanje i pošumljavanje poljoprivrednog zemljišta.

Reformom iz 1999. tj. Agendom 2000 uvodi se tzv. Evropski model poljoprivrede koji se zasniva na [22, str. 20]:

- „konkurentnom poljoprivrednom sektoru;
- proizvodnji usmerenoj na kvalitetne proizvode i očuvanje životne sredine;
- diverzifikaciji poljoprivrede;
- aktivnoj ruralnoj zajednici;
- razumnoj i jedinstvenoj poljoprivrednoj politici, jasnijem razdvajanju odgovornosti između EU i država članica i
- jasnoj koristi za društvo od trošenja budžeta EU na poljoprivredu“.

Takođe, ova reforma je podrazumevala i uvođenje novog stuba ruralnog razvoja, pored stuba podrške tržištu kroz sistem garantovanih cena. Prvi stub se zasnivao na tržišnim intervencijama, direktnim plaćanjima i standardima unakrsne usklađenosti

---

¹ U tom periodu, to su bile sledeće države: Zapadna Nemačka, Francuska, Italija, Belgija, Holandija i Luksemburg.

(cross-compliance) . ²Drugi stub odnosno politika ruralnog razvoja, imala je za cilj jačanje poljoprivrede kroz strukturne mere, zaštitu životne sredine i ruralnog nasleđa, kao i modernizaciju i diverzifikaciju ruralnih oblasti [22, str. 21]. Sve to je trebalo da doprinese rešavanju prepreka predstojećem proširenju EU i smanjenju jaza u prosperitetu između regiona, uz poseban akcenat na dobrobit seoskog stanovništva odnosno humani kapital ovih sredina.

Sve do 2005. godine, Zajednička agrarna politika je finansirana od strane EAGGF-a, a zatim ga zamenjuju dva fonda - Evropski fond za ruralni razvoj (European Agricultural Fund for Rural Development - EAFRD) koji je obezbeđivao sredstva za smanjivanje razlika između regiona EU kroz finansiranje projekata ruralnog razvoja i Evropski fond za garancije u poljoprivredi (European Agricultural Guarantee Fund - EAGF).

Struktura sredstava koja se preko ovih fondova usmerava za ruralni razvoj pokazuje i prioritete EU u ovoj oblasti. „U investicije u male firme dato je 9,5%; mladim farmerima 9,5%; za stručni trening 0,7%; rano penzionisanje 2,9%; pomoć manje pogodnim područjima sa ekološkim restrikcijama 12,5%; za životnu sredinu u poljoprivredi 27,5%; investicije u proizvodnju/tržište 7,7%; pošumljavanje poljoprivrednog zemljišta i šumarstvo 9,8%; prilagođavanje i razvoj ruralnih područja 25,8%“ [21, str. 62].

Ključni principi politike ruralnog razvoja bazirali su se na: 1) multifunktionalnosti poljoprivrede (izmenjena pozicija poljoprivrede u uslovima hiperprodukcije hrane uslovlila je neophodnost podsticanja razvoja uslužnih delatnosti na selu); 2) multisektorskom i integralnom pristupu ruralnoj ekonomiji u pravcu diverzifikacije delatnosti, kreiranja novih izvora prihoda i mogućnosti zapošljavanja, kao i zaštite ruralnog bogatstva; 3) fleksibilnosti izvora za ruralni razvoj, zasnovana na samopomoći i decentralizaciji, partnerstvu na lokalnom i regionalnom nivou; 4) transparentnosti u kreiranju i rukovođenju razvojnim programima [10, str. 20].

Cilj poslednje velike reforme iz 2003. godine, bio je da se farmeri u većoj meri izlože realnosti tržišta kako bi u budućnosti bili spremni za konkurenciju na svetskom tržištu, bez veće podrške EU fondova. U okviru prvog stuba uvedeno je tzv. ponovno spajanje (decoupling), što podrazumeva da se plaćanja koja su do tada bila povezana za određene vrste proizvoda, sada baziraju na direktnim plaćanjima. Za direktnu pomoć (subvencije) je bilo neophodno ispuniti posebne uslove ³ – standardi javnog zdravlja, zdravlja i dobrobiti životinja, zdravlja bilja, zaštite životne sredine i očuvanje zemljišta u dobrom proizvodnom stanju. U slučaju neispunjenja ovih uslova, plaćanje će biti smanjeno ili ukinuto.

Ovom reformom je posebno naglašena modulacija (Slika 1) koja je uvedena Agendom 2000, a koja državama omogućava prebacivanje sredstava iz prvog stuba u drugi (ruralni razvoj), s obzirom da je uvedena obavezna modulacija, kao obavezna

---

² Cross-compliance standardi imaju za cilj očuvanje životne sredine, što je uslov za ostvarivanje prava za pojedina direktna plaćanja.

³ Svi ovi uslovi se mogu podeliti u dve grupe: 1) statutarni upravljački zahtevi – trenutno važeći propisi EU u oblasti zdravlja bilja i životinja i dobrobiti životinja; 2) očuvanje zemljišta u dobrom proizvodnom stanju i zaštita životne sredine – diskreciono pravo svake države članice da bliže definiše elemente.

alokacija dela sredstava iz jednog u drugi stub [22, str. 22]. Na ovaj način su dodatna sredstva izdvajana za finansiranje ruralnih oblasti i jačanje humanog kapitala ovih područja.

Slika 1. Stubovi Zajedničke agrarne politike

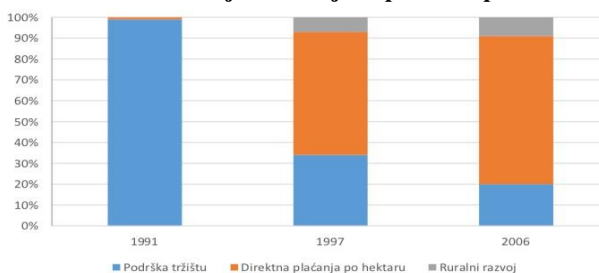

Izvor: Živadinović, B. & Milovanović, M. (2011). Vodič kroz EU politike – Poljoprivreda, Beograd, Evropski pokret u Srbiji, str. 22.

Tokom 2007. godine, usvojena je jedinstvena Uredba o zajedničkoj organizaciji tržišta (Single CMO Regulation). U novembru 2008. godine, ministri poljoprivrede zemalja članica EU, predstavili su zajednički Akcioni plan za pojednostavljenje CAP-a. Cilj je bio unapređenje reformi iniciranih 2003.godine. Predlog je rezultirao usvajanjem nove Uredbe o šemama za direktna plaćanja, 2009. godine [13, str. 10]. Mere kojima se podržava dohodak u poljoprivredi i utiče na tržište i cene jesu direktna plaćanja i tržišne intervencije. Na Slici 2 se može pratiti značaj ovih mera tokom vremena i promene u agrarnoj politici. Kao što se može videti na Slici 2, naglašen je sve veći značaj ruralnog razvoja i veća izdvajanja za jačanje humanog kapitala ruralnih sredina tokom vremena (siva površina), uz sve manja izdvajanja za podršku tržištu.

Reformom iz 2003. godine omogućeno je članicama da na različit način kreiraju ove mere. Prvi oblik, jedinstvena plaćanja za poljoprivredna gazdinstva predstavlja vid podrške prestruktuiranju i ekstenziviranju poljoprivredne proizvodnje. Drugi oblik, pojednostavljena plaćanja po površini, se primenjuju za članice koje su ušle nakon reforme iz 2003. godine. Na poseban način se utvrđuje ukupan iznos za direktna plaćanja, a zatim se iznos deli sa poljoprivrednim površinama gazdinstava koja traže finansijsku podršku [19, str. 52].

Slika 2. CAP i evolucija finansijske podrške po stubovima

Izvor: Tasić, S. (2015). Implementacija agroekonomske politike EU na poljoprivredni i ruralni razvoj Srbije, str. 52

ZAJEDNIČKA AGRARNA POLITIKA ZA PERIOD OD 2007. DO 2013. GODINE I RURALNI RAZVOJ

Septembra 2005. godine, usvojena je fundamentalna reforma politike ruralnog razvoja za period od 2007. do 2013. godine koja se fokusira na zapošljavanje, konkurentnost i inovacije u ruralnim područjima. Za finansiranje politike ruralnog razvoja je 2007. godine osnovan EAFRD. Tri glavna cilja ruralne politike EU predstavljena su kroz tzv. ose i jednu horizontalnu osu – LEADER pristup (Slika 3):

1. Osa 1 sadrži mere za jačanje konkurentnosti – podržavaju se različite kapitalne investicije u proizvodnji i preradi poljoprivrednih proizvoda, kao i u šumarstvu, zemljišni radovi, investicije u ljudske resurse, unapređenje kvaliteta i bezbednosti hrane.
2. Osa 2 uključuje mere za održivo upravljanje resursima – direktna plaćanja za pokrivanje dodatnih troškova ili izgubljenog prihoda za proizvodnju, bolje održavanje prirodnih resursa, životne sredine i viši nivo dobrobiti životinja (agroekološke mere) ili za proizvodnju na područjima sa manje povoljnim uslovima za poljoprivredu.
3. Osa 3 uključuje mere za poboljšanje kvaliteta života i širenje ekonomskih aktivnosti na selu – mere koje prevazilaze okvire poljoprivrede i šumarstva, npr. podrška projektima izgradnje ruralne infrastrukture, osnivanje mikropreduzeća.
4. Osa 4 (LEADER⁴ pristup) – predstavlja način kako da se dođe do specifičnih programa, npr. podržava lokalne zajednice koje se udružuju za sprovođenje specifičnih projekata iz grupa mera prve tri ose [10, str. 26].

Slika 3. Ose ruralnog razvoja za period od 2007. do 2013. godine

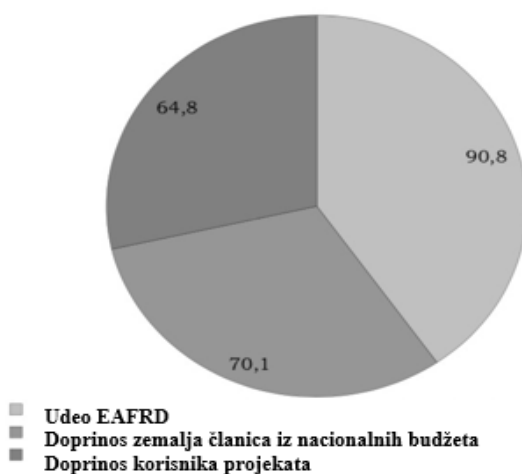
Izvor: Martinović, A. (2014/15). Zajednička poljoprivredna politika Evropske unije, Podgorica: Evropski pokret u Crnoj Gori, str. 15

⁴ Osnovni ciljevi koji se žele postići sprovođenjem LEADER programa su: očuvanje prirodnog i kulturnog bogatstva, kreiranje adekvatnog poslovnog ambijenta za razvoj ekonomskog sektora u ruralnim područjima, participacija lokalnog stanovništva u izradi

Finansiranje ruralnog razvoja u periodu od 2007. do 2013. godine je značajno pojednostavljeno osnivanjem posebnog fonda i definisanjem napred navedenih segmenata, dok je zemljama članicama ostavljeno dovoljno fleksibilnosti da pronađu odgovarajuću ravnotežu između sektorskih dimenzija i teritorijalnih dimenzija. Sve mere podrške ruralnom razvoju koje su bile predviđene Zajedničkom agrarnom politikom imale su za cilj zapošljavanje i jačanje kvaliteta života u ruralnim sredinama, brigu o životnoj sredini u ruralnim područjima, podsticanje raznolikosti ruralne ekonomije, korišćenje komparativnih prednosti i jačanje konkurentnosti poljoprivrede i šumarstva, podršku pravilnom upravljanju zemljištem. To znači da zemlje članice rešavaju probleme u ruralnim sredinama na bazi zajedničkih principa i uz kofinansiranje EU fonda. Kroz finansiranje projekata ruralnog razvoja, obezbeđeno je očuvanje humanog kapitala ruralnih sredina EU.

Evropska unija je alocirala 225 milijardi evra za finansiranje projekata ruralnog razvoja u periodu između 2007. i 2013. godine, u okviru 94 programa ruralnog razvoja (Slika 4). Od ove sume, Evropski fond za ruralni razvoj je primio 90,8 milijardi evra, dok su nacionalni budžeti zemalja članica doprineli sa 70,1 milijardi evra. Doprinos korisnika projekata je 64,8 milijardi evra [12, str. 134].

Slika 4. Finansiranje projekata ruralnog razvoja u periodu 2007-2013. godine u milijardama evra

Izvor: Lenkey, G. (2013). Rural development in the European Union and Hungary. Revista Română de Geografie Politică, No. 2, p. 134

RURALNI RAZVOJ U PERIODU OD 2014. DO 2020. GODINE

Novi okvir politike koji je usvojen u decembru 2013. godine, za period od sedam godina, kao jedan od ključnih ciljeva u oblasti ruralnog razvoja ističe rast zaposlenosti i podsticaj razvoja ruralnih sredina, kako bi se očuvali ljudski resursi ovih područja. Deo politike koji se odnosi na politiku ruralnog razvoja, treba da omogući [7]:

- Poboljšanje konkurentnosti poljoprivrede,

- Održivo upravljanje prirodnim resursima i klimatske akcije,
- Uravnoteženi teritorijalni razvoj ruralnih područja, uključujući podsticaj i održavanje zaposlenosti.

Takođe, da bi se ostvarila veća efikasnost politike ruralnog razvoja, poboljšana je koordinacija sa ostalim EU fondovima i uveden je novi sistem merila. Nova politika ruralnog razvoja uključuje sledećih šest prioriteta [19, str. 75]:

- Podsticanje transfera znanja u poljoprivredi, šumarstvu i ruralnim područjima – širenje inovacija i znanja u ruralnim područjima, posebno u poljoprivredi i šumarstvu i stručna obuka u ovom sektoru;
- Unapređenje konkurentnosti poljoprivrede i poboljšanje održivosti gazdinstva – poboljšanje konkurentnosti poljoprivrednika, restrukturiranje farmi, uravnotežena starosna struktura u poljoprivrednom sektoru;
- Promovisanje organizacije lanaca ishrane i upravljanje rizicima u poljoprivredi – bolja integracija primarnih proizvođača u lanac ishrane putem šeme kvaliteta, promocije na lokalnim tržištima i lanaca snabdevanja, grupa proizvođača i inter-filijala organizacije, podržavanje upravljanja rizicima na farmama;
- Obnavljanje, očuvanje i unapređenje ekosistema zavisi od poljoprivrede i šumarstva – vraćanje i očuvanje biodiverziteta, poboljšanje upravljanja vodenim resursima, poboljšanje upravljanja zemljištem.
- Promovisanje efikasnosti resursa i podrška prelaza ka niskougledničnim i klimatskim otporima ekonomije u poljoprivredi, preradi i šumarstvu – povećanje efikasnosti u korišćenju vode i energije u poljoprivredi, omogućavanje korišćenja obnovljivih izvora energije, smanjivanje emisije azotnog oksida i metana iz poljoprivrede;
- Promovisanje socijalne inkluzije, smanjenje siromaštva i ekonomski razvoj u ruralnim sredinama – omogućavanje diverzifikacije, otvaranje novih malih preduzeća i novih radnih mesta, promovisanje lokalnog razvoja u ruralnim područjima, unapređenje dostupnosti i kvaliteta informisanja u ruralnim područjima.

Kako bi se postigli ovako definisani ciljevi, potrebno je veću pažnju posvetiti strateškom pristupu za povećanje konkurentnosti, kreiranju novih radnih mesta, uvođenju inovacija u ruralne sredine i poboljšanju komunikacije između centralnih i lokalnih aktera u smislu predlaganja programa, njihove realizacije i usaglašavanja potreba i ciljeva [3, str. 637].

Zaposlenost je jedan od ključnih elemenata Evropa 2020 strategije EU za pametan, održiv i inkluzivan rast. Rast stope zaposlenosti, što je važna determinanta očuvanja humanog kapitala ruralnih područja, može smanjiti siromaštvo i time poboljšati ekonomsku, socijalnu i teritorijalnu koheziju. Dostići stopu zaposlenosti stanovništva starosti od 20 do 64 godina od 75%, jedan je od pet glavnih ciljeva koji će se ostvariti u narednoj deceniji, uključujući veće angažovanje žena, starijih, niskokvalifikovanih radnika i uključivanje migranata u radnu snagu. Ostvarenje ovog zadatka je veoma važno, imajući u vidu nisku stopu zaposlenosti žena i starijih radnika, dok su mladi

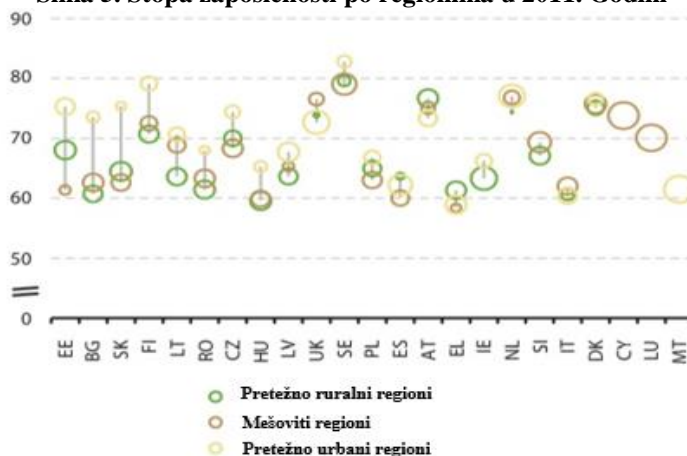
posebno pogođeni poslednjom krizom (stopa nezaposlenosti iznad 21%). Ruralne oblasti su ključne u postizanju glavnog cilja strategije Evropa 2020. Pretežno ruralni regioni obezbeđuju 22% ukupne zaposlenosti u EU (17% u EU-15 i 37% u EU-12), dok je stopa zaposlenosti u ruralnim područjima niža nego u drugim regionima, posebno kod žena, starijih i niskokvalifikovanih radnika [4].

KOMPARATIVNA ANALIZA HUMANOG KAPITALA RURALNIH I URBANIH PODRUČJA EU

Analiza humanog kapitala u zemljama EU usmerena je na utvrđivanje regionalnih razlika i to kroz pokazatelje zaposlenosti i nezaposlenosti u tri tipa regiona: pretežno urbani, mešoviti i pretežno ruralni.

Problem zaposlenosti u ruralnim područjima je pogoršan činjenicom da su u prošlosti, stanovnici ruralnih sredina u slučaju nezaposlenosti odlazili u gradove u potrazi za poslom, pri čemu se veliki deo ekspanzije urbane proizvodnje bazirao na ovakvim tokovima. Međutim, danas, ponuda nekvalifikovanih radnika je značajno veća od tražnje, i u ruralnim i u urbanim sredinama, što onemogućava rešavanje problema ruralne nezaposlenosti podsticanjem ovakvih migracija [20]. Ruralna područja pokrivaju 80% teritorije EU i u njima živi oko 25% njenog stanovništva [21, str. 61]. U 2011. godini, kod polovine članica EU, pretežno ruralni regioni su generalno imali nižu stopu zaposlenosti u odnosu na ostale tipove regiona (Slika 5). Sedam zemalja članica je imalo najmanju stopu zaposlenosti u okviru mešovitih regiona, dok su Grčka, Španija i Austrija najvišu stopu zaposlenosti ostvarivale upravo u okviru ruralnih područja. Zemlje koje imaju najizraženiju razliku u stopi zaposlenosti u okviru pretežno ruralnih i pretežno urbanih regiona su: Bugarska, Slovačka, Finska, Estonija, Litvanija, Mađarska, Rumunija. Sa druge strane, stope zaposlenosti su vrlo homogene za sve tipove regiona u Danskoj, Španiji, Italiji i Poljskoj [8].

Slika 5. Stopa zaposlenosti po regionima u 2011. Godini

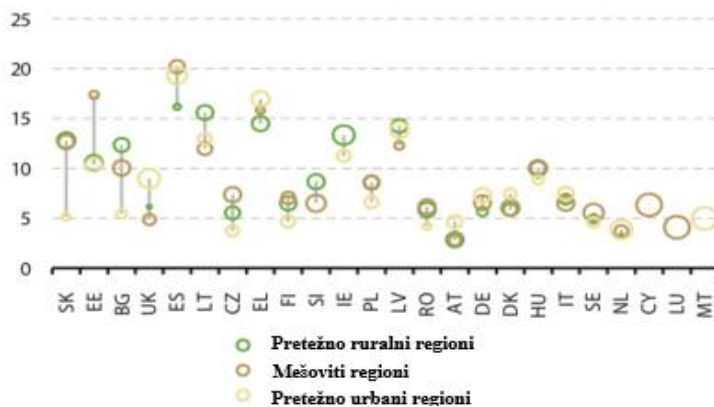

Izvor: Eurostat

Na Slici 6 prikazane su stope nezaposlenosti za različite tipove regiona za 2011. godinu (podaci za Belgiju, Francusku, Hrvatsku i Portugal nisu dostupni; podaci za

Nemačku su za 2010. godinu). Najvišu stopu nezaposlenosti u pretežno ruralnim sredinama beleži Španija (16,2%), prema podacima za 2011. godinu, dok dvocifrenu stopu imaju i Bugarska, Estonija, Irska, Grčka, Letonija, Litvanija, Mađarska i Slovačka. U Danskoj, Nemačkoj, Grčkoj, Španiji i Holandiji, stopa nezaposlenosti u ruralnim područjima je niža nego u drugim sredinama. Samo Irska i neke zemlje centralne i istočne Evrope su beležile više stope nezaposlenosti u pretežno ruralnim regionima u odnosu na ostala dva tipa. Nasuprot tome, najviše stope nezaposlenosti u urbanim sredinama su ostvarile neke zemlje zapadne i južne Evrope, dok su najveće razlike u stopi nezaposlenosti između različitih regiona imale Bugarska, Estonija i Slovačka [8].

Slika 6. Stopa nezaposlenosti po regionima u 2011. godini

Izvor: Eurostat

U 2012. godini, više od polovine (51,3%) zemljišta u EU je klasifikovano kao pretežno ruralno, pri čemu je više od petine (22,3%) stanovništva EU (EU-27) živelo na tom području, odnosno oko 112,1 miliona ljudi. Manje od dve petine (38,7%) predstavljaju mešovita područja, gde živi više od jedne trećine populacije (35,3%), dok pretežno urbana područja čine jednu desetinu zemlje (10,0%) a čak više od dve petine (42,4%) populacije živi u toj oblasti. U 2012. godini, Irska je imala najveći procenat populacije (72,4%) koji živi u pretežno ruralnom području, dok je Francuska imala najveći broj stanovnika (19,5 miliona) koji živi u ovoj oblasti, u odnosu na sve zemlje EU [8].

Tabela 1 prikazuje zaposlenost po sektorima i tipovima regiona na nivou EU, za 2012. godinu i ukazuje da je najveći procenat ljudi zaposlen u sektoru usluga kao i u urbanim sredinama u EU, a najmanji u ruralnim sredinama i poljoprivredi, šumarstvu i ribarstvu.

Tabela 1. Zaposlenost po sektorima i regionima za 2012. Godinu

Zaposlenost po sektorima	
• Poljoprivreda, šumarstvo i ribarstvo	5,2 %
• Industrija i građevinarstvo	22,6 %
• Usluge	72,2 %

Zaposlenost po regionima	20,4 %
• Ruralni	33,8 %
• Mešoviti	45,1 %
• Urbani	

Izvor: Eurostat (2013)

Stopa zaposlenosti (osobe starosti od 20 do 64 godina) u pretežno ruralnim sredinama značajno varira između zemalja (Tabela 2). U periodu 2013-2014. godine stope zaposlenosti su bile najniže (67% i 67,9%) u pretežno ruralnim oblastima u odnosu na ostale regione (mešoviti – 67,1% i 68%, a pretežno urbani 71,1% i 72%), kada je u pitanju EU-28. Dok je u 2015. godini najniža zaposlenost u mešovitim regionima 68,9% u odnosu na pretežno ruralne i pretežno urbane u kojima su stope zaposlenosti 69% i 73,5% respektivno.

Tabela 2. Stope zaposlenosti po regionima u periodu 2013-2015. godine

Godina	2013			2014			2015		
	Pretežno urbani	Mešoviti	Pretežno ruralni	Pretežno urbani	Mešoviti	Pretežno ruralni	Pretežno urbani	Mešoviti	Pretežno ruralni
Belgija	64,8	70,5	67,7	65,0	70,7	66,7	65,0	70,6	65,9
Bugarska	71,8	62,1	59,0	73,4	63,6	60,4	76,2	65,7	61,0
Češka	76,3	70,6	73,2	77,0	71,6	74,5	77,8	73,1	75,8
Danska	77,1	75,5	74,4	77,0	75,6	75,3	78,1	76,4	75,1
Nemačka	75,6	78,4	79,0	76,0	78,8	79,5	76,2	79,1	79,6
Estonija	78,4	63,7	70,9	78,9	63,5	72,5	81,7	64,6	74,2
Irska	68,7	65,7	64,0	70,9	68,5	64,8	72,1	69,4	66,9
Grčka	46,3	51,7	56,1	48,0	51,6	56,3	54,2	53,8	57,0
Španija	59,4	57,1	58,9	60,7	58,3	60,1	63,0	59,9	62,7
Francuska	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Hrvatska	92,4	53,0	45,6	93,9	55,3	47,4	96,8	55,9	48,5
Italija	57,9	61,9	59,4	58,1	62,0	59,8	58,7	62,6	60,6
Kipar	-	67,2	-	-	67,6	-	-	67,9	-
Letonija	73,4	65,1	67,1	75,0	64,6	68,4	77,5	65,1	70,2
Litvanija	74,6	68,3	65,8	76,8	70,2	67,8	77,4	71,8	71,7
Luksemburg	-	71,1	-	-	72,1	-	-	70,9	-
Mađarska	68,9	62,7	58,6	72,3	66,3	63,0	74,0	68,7	64,5
Malta	64,8	-	-	66,4	-	-	67,8	-	-
Holandija	75,8	76,0	75,6	75,4	75,6	76,0	76,3	76,5	80,3
Austrija	71,9	74,2	76,8	70,8	73,8	77,0	70,5	75,1	76,6
Poljska	67,8	63,6	64,0	69,4	65,7	65,4	71,8	66,7	66,0
Portugal	64,2	64,7	67,7	66,9	67,1	69,0	68,5	69,0	70,2
Rumunija	67,3	59,9	67,0	68,6	60,6	68,2	70,6	60,4	68,4
Slovenija	-	69,7	65,5	-	69,3	66,7	-	71,1	67,7
Slovačka	75,0	63,4	64,2	74,8	64,9	64,6	75,2	66,8	66,5
Finska	78,0	71,8	70,9	77,6	71,4	70,9	77,1	71,2	70,7
Švedska	80,8	78,4	80,0	80,8	78,8	80,1	81,2	79,4	81,0

Velika Britanija	74,0	77,6	76,0	75,3	79,2	76,1	76,1	79,9	75,6
EU prosek	71,1	67,1	67,0	72,0	68,0	67,9	73,5	68,9	69,0

Izvor: Eurostat (code: urt_lfe3emprr)

Stope zaposlenosti u ruralnim sredinama u posmatranom periodu su iznad ciljane od 75% koja je predviđena strategijom Evropa 2020 [4] u sledećim zemljama: Nemačkoj, Holandiji, Austriji, Švedskoj i Velikoj Britaniji, ali i u Danskoj u 2014. i 2015. godini i Češkoj u 2015. godini. Zemlje EU koje su imale najniže stope zaposlenosti u ruralnim sredinama, u posmatranom periodu su: Hrvatska, Grčka, Mađarska, Španija, Bugarska i Italija.

RADNA SNAGA U POLJOPRIVREDI U RURALNIM SREDINAMA I PRODUKTIVNOST RADA

Proteklih decenija, usluge su bile glavni pokretač rasta u okviru EU. Međutim, njihovo učešće u regionalnom BDP je u 2010. godini bilo manje u pretežno ruralnim regionima (64,7%) nego u mešovitim (68,7%) ili pretežno urbanim sredinama (78,6%) [8, str. 175]. Nasuprot tome, udeo drugih ekonomskih aktivnosti je bio veći u pretežno ruralnim regionima – 23,8% industrija, 7,1% građevinarstvo i 4,4% poljoprivreda, šumarstvo i ribarstvo – nego u drugim regionima [8, str. 176].

U svim zemljama članicama, prema podacima za 2010. godinu, usluge su doprinele stvaranju više od 50% ukupne dodate vrednosti, osim u Holandiji i Rumuniji, koje imaju razvijen industrijski sektor (46,2% i 34,1% respektivno), dok je Bugarska imala najrazvijeniju poljoprivredu, šumarstvo i ribarstvo (u smislu doprinosa ukupnoj dodatoj vrednosti – 11,2%). Poljoprivreda najmanje doprinosi stvaranju dodate vrednosti u ruralnim sredinama EU, osim u Bugarskoj, Estoniji, Irskoj, Grčkoj, Litvaniji, Letoniji, Poljskoj, Rumuniji i Hrvatskoj, gde je taj doprinos veći od doprinosa koji ostvaruje građevinarstvo. Najveći doprinos poljoprivrede stvaranju dodate vrednosti u ruralnim sredinama, pored Bugarske, zabeležen je i u Letoniji (11%) i Rumuniji (11%), dok najmanji doprinos imaju Nemačka i Irska [8, str. 176]. U EU-27, tokom 2010. godine, oko 25 miliona ljudi je radilo u poljoprivredi, pri čemu mnogi sezonski ili skraćeno radno vreme. U 2012. godini, radna snaga u poljoprivredi je procenjena na 10,1 milion godišnjih radnih jedinica, što je za 25% manje nego pre 10 godina, odnosno prosečno smanjenje na godišnjem nivou je 2,9%. Najveće smanjenje zaposlenosti u poljoprivredi u ovom desetogodišnjem periodu je ostvarila Slovačka (-58,9%) i Estonija (-56,2%), dok su Bugarska, Letonija, Rumunija, Češka, Mađarska, Švedska, Grčka, Danska i Norveška, takođe imale smanjenje od 30% ili više. Jedine zemlje EU koje su u posmatranom periodu zabeležile rast zaposlenosti u poljoprivredi su Malta (+14%) i Irska (+4,6%) [8, str. 178-179].

Sektor usluga zapošljava više od polovine radne snage u ruralnim područjima EU, osim u Poljskoj, Bugarskoj i Rumuniji, a jedino u slučaju Rumunije je procenat zaposlenih u poljoprivredi u ruralnim sredinama veći od procenta zaposlenih u sektoru usluga. U Švedskoj, Holandiji, Danskoj, Belgiji i Slovačkoj, u ruralnim sredinama, poljoprivreda ima udeo u zapošljavanju manji od 5%. Poljoprivreda doprinosi

stvaranju dodate vrednosti u ruralnim sredinama sa 4,4% (2010. godina) i sa 15,6% zaposlenosti u ruralnim regionima (2009. godina). Posmatrajući iz druge perspektive, pretežno ruralni regioni stvaraju 42,4% dodate vrednosti u poljoprivredi EU i 54,9% zaposlenosti u ovom sektoru, što ukazuje na značaj poljoprivrede za pretežno ruralna područja, ali i na značaj pretežno ruralnih područja za poljoprivredu [8, str. 180]. U 2012. godini, poljoprivreda je u EU obezbeđivala zaposlenost od 5,21%, što predstavlja smanjenje u odnosu na 2009. godinu (tada 5,37%). Neophodno je uključiti u analizu i produktivnost rada po sektorima kao i po različitim vrstama regiona.

Tabela 3. Produktivnost rada po sektorima i regionima u 2012. godini

Produktivnost rada po sektorima	
• Poljoprivreda, šumarstvo i ribarstvo	17.308 EUR/radnik
• Industrija i građevinarstvo	57.775 EUR/radnik
• Usluge	52.233 EUR/radnik
Produktivnost po regionima	
• Ruralni	32.712 EUR/radnik
• Mešoviti	38.088 EUR/radnik
• Urbani	51.652 EUR/radnik

Izvor: Eurostat (2013)

Iz Tabele 3 se može uočiti da se najveća produktivnost rada ostvaruje u industriji i građevinarstvu, dok je najmanja u poljoprivredi, na nivou EU. Hrvatska i Slovačka su jedine zemlje članice koje ostvaruju veću produktivnost u primarnom sektoru od sekundarnog, dok je Slovačka jedina zemlja koja beleži najveću produktivnost rada upravo u poljoprivredi [8].

ZAKLJUČAK

Ljudi u ruralnim sredinama, sučeni su sa nizom problema. Nedovoljna uključenost u javni život, marginalizacija mladih i žena, neravnoteža u gustini naseljenosti, viša stopa nezaposlenosti, ograničen pristup komunikacijama, socijalni problemi, posebno kada su u pitanju najudaljenija područja, samo su neki od problema u ovim oblastima, zbog čega se kao poseban stub Zajedničke agrarne politike EU upravo izdvaja ruralni razvoj. Ruralni razvoj ima centralno mesto u CAP-u, imajući u vidu da se više od polovine zemljišta EU karakteriše kao pretežno ruralno, pri čemu više od petine ljudi EU živi u tim sredinama i predstavlja značajan humani kapital EU.

Jedan od važnih ciljeva Zajedničke agrarne politike EU je jačanje sektora usluga u ruralnim sredinama, s obzirom da ovaj sektor obezbeđuje najveću zaposlenost u ovim oblastima, dok je prisutan i trend smanjenja broja zaposlenih u poljoprivredi, usled tehnološkog progressa. Osim toga, poredeći sa pretežno urbanim, ali i mešovitim regionima, najmanja stopa zaposlenosti karakteriše upravo pretežno ruralna područja. Ta stopa je posebno niska u slučaju Mađarske, Španije, Slovačke.

Za sva tri tipa regiona karakteritična je niska stopa zaposlenosti niskokvalifikovanih radnika, što ukazuje na važnost obrazovanja u cilju podsticanja zaposlenosti, bez

obzira na tip regiona. Otuda se kao jedan od ciljeva u okviru EU strategije javlja određeni procenat visokoobrazovanih koji se želi dostići u unapred definisanom vremenskom intervalu.

Politika ruralnog razvoja EU ima za cilj da obezbedi održiv okvir za budućnost ruralnih oblasti Evrope i tesno je povezana sa poboljšanjem uslova života na selu, uključujući aspekte stanovanja, životne sredine, infrastrukture, komunikacija, mogućnosti zapošljavanja, upravljanja zemljištem. Ovakve akcije su posebno bitne za mnoge zemlje centralne i istočne Evrope, s obzirom na problem ruralne depopulacije [15, str. 703]. Na ovaj način će se obezbediti očuvanje humanog kapitala ruralnih sredina, kao osnovne determinante ruralnog razvoja. Neophodno je stvoriti uslove za unapređenje humanog kapitala pružanjem mogućnosti za sticanje adekvatnih znanja, ali i kontinuirano učenje, profesionalni napredak, snažan osećaj pripadnosti i značajan doprinos razvoju ruralne ekonomije [11, str. 2].

BIBLIOGRAFIJA

1. Ackrill, R. (2000). *The Common Agricultural Policy*, Sheffield, UACES: Sheffield Academic Press.
2. Boulanger, P., Philippidis, G. & Vinyes, C. (2013). The impacts of the CAP budget reform on the world economy: A CGE assessment. The 16th Annual Conference on Global Economic Analysis, *New Challenges for Global Trade in a rapidly Changing World*, Shanghai, China.
3. Đekić, S., Jovanović, S., Krstić, B. (2011). Komparativna analiza strategija održivog ruralnog razvoja zemalja u okruženju – osnova za kreiranje efektivne strategije održivog ruralnog razvoja u Srbiji. *Ekonomске teme*, 4, 633-649.
4. European Commission (2011). *Agriculture and Rural Development. Rural areas and the Europe 2020 strategy: employment*. Brussels: EC.
5. European Commission (2011). *Agriculture and Rural Development. Rural areas and the Europe 2020 strategy: education*. Brussels: EC.
6. European Commission (2012). *EU Agricultural Economic Briefs. Women in EU Agriculture and Rural Areas: hard work, low profile*. Brussels: EC.
7. European Commission (2013). *Agriculture and Rural Development. Structure and dynamics of EU farms: changes, trends and policy relevance*. Brussels: EC.
8. Eurostat (2013). *Agriculture, forestry and fishery statistics*.
9. Ilić, D, Cvjetković, M & Cvjetković, M. (2014). Uloga znanja u kreiranju konkurentnske prednosti. *Ekonomski izazovi*, vol. 3, br. 5, Časopis Departmana za ekonomske nauke Internacionalnog – Univerziteta u Novom Pazaru, 32-42.
10. Janković, S. (2009). *Evropska unija i ruralni razvoj Srbije*. Institut za primenu nauke u poljoprivredi, Beograd.
11. Krstić, B., Rađenović, T. (2017). Radnici znanja – humani kapital u funkciji uvećanja intelektualnog potencijala i performansi preduzeća. *Ekonomski izazovi*, vol. 6, br. 12, Časopis Departmana za ekonomske nauke Internacionalnog – Univerziteta u Novom Pazaru, 1-11.
12. Lenkey, G. (2013). Rural development in the European Union and Hungary. *Revista Română de Geografie Politică*, No. 2, 129-138.
13. Martinović, A. (2014/15). *Zajednička poljoprivredna politika Evropske unije*, Podgorica: Evropski pokret u Crnoj Gori.

14. Meta, M, Bajramović, Dž. (2016). Finansiranje ruralnog razvoja u zemljama članicama EU i zemljama koje se približavaju EU. *Ekonomski izazovi*, vol. 5, br. 10, Časopis Departmana za ekonomske nauke Internacionalnog – Univerziteta u Novom Pazaru, 64-85.
15. Pašakarnis, G., Morley, D. & Maliene, V. (2013). Rural development and challenges establishing sustainable land use in Eastern European countries. *Land Use Policy*, 30, 703-710.
16. Pezzini, M. (2000). Rural Policy Lessons from OECD Countries. *Economic Review*, third quarter, 47-57.
17. Rizov, M. (2006). Rural Development Perspectives in Enlarging Europe: The Implications of CAP reforms and agricultural transition in accession countries. *European Planning Studies*, 14 (2), 219-238.
18. Strano, A. et al. (2012). *Zapošljavanje i socijalna uključenost*. Revija ruralnog razvoja Europske unije, br. 6. Zagreb: UNDP Hrvatska.
19. Tasić, S. (2015). *Implementacija agroekonomske politike EU na poljoprivredni i ruralni razvoj Srbije*. Doktorska disertacija.
20. Todaro, M. (1995). *Economic Development*, 5th edition. New York: Longman.
21. Veselinović, J. (2009). Normativno regulisanje ruralnog razvoja kod nas i u uporednom pravu. *Agroekonomika*, 41/42, 53-68.
22. Živadinović, B. & Milovanović, M. (2011). *Vodič kroz EU politike – Poljoprivreda*, Beograd, Evropski pokret u Srbiji.

RESUME

Lower employment rates in predominantly rural areas in relation to predominantly urban and mixed regions create the problem of preserving human capital in rural areas. Moreover, this problem also arises due to the limited availability of education services, lower productivity, underdeveloped infrastructure and unfavourable demographic structure. The EU countries with the lowest employment rates in rural areas are Hungary, Italy, Spain and Romania. The employment rates in rural areas of Denmark, Germany, the Netherlands, Austria and Sweden are above the target of 75% foreseen in the Europe 2020 strategy.

In rural areas of the EU, the service sector employs more than half of the workforce, except in Poland, Bulgaria and Romania and only in Romania, the percentage of employed in rural agriculture is higher than the percentage of employees in the service sector. On the other hand, in rural areas of Sweden, Netherlands, Denmark, Belgium and Slovakia, agriculture has a share of employment of less than 5%.

More than half of EU territory is classified as predominantly rural areas, while only about 22% of the EU population live in that area. In the context of the Common Agricultural Policy of EU countries, significant funds are allocated to finance the development of rural areas and the preservation of the human capital of these areas. Rural development stands out as a separate pillar within this policy. The European Union has allocated 225 billion EUR to finance rural development projects between 2007 and 2013, within 94 rural development programs. Such programs should improve the traditionally unfavourable age structure of the rural population through the encouragement of young farmers, the development of non-agricultural activities in rural areas, primarily the strengthening of the service sector as the least represented

in this area, the inclusion of sustainability issues in rural areas activities, which will enable the preservation human capital of rural areas. All this points to the need for an integrated approach to rural development, by including economic, social and environmental dimensions.

Reforms of the Common Agricultural Policy have resulted in strengthening the role of the rural development policy and preserving the human capital of this area. The basic principles of this policy were based on the multifunctionality of agriculture, multisector and integrated approach to rural economy, flexibility of sources for rural development and transparency in creating of development programs.

THE RELATIONSHIP BETWEEN EMPLOYEES' PERCEPTION OF PERFORMANCE APPRAISAL AND WORK OUTCOMES

Senad Bušatlić

International University of Sarajevo, Faculty of Business Administration, Management
Sarajevo, Bosnia and Herzegovina
sbustalic@ius.edu.ba

Azra Musić - Kilic

Sarajevo, Bosnia and Herzegovina
azramusicilic@gmail.com

Abstrakt

Human capital is of great importance for each organization that wants to fully achieve its goals. One of the key components of successful human resource management is performance appraisal process. The main aim of performance appraisal is to help employees eliminate performance deficiencies or encourage them to keep up with the good work, while in the same time aligning their performance with the organization's goals. Employees' perception of performance appraisal system is of high importance since it may affect their work outcomes. The purpose of this study is to analyse the effect of employees' perception of performance appraisal on their work performance, affective organizational commitment and turnover intention. Data were collected from 154 employees of small and medium enterprises in Bosnia and Herzegovina, area of research that is poorly explored. Results indicate that the relationship between employees' perception of performance appraisal and work performance, as well as affective organizational commitment, is positive with high to moderate degree of correlation, while the relationship with turnover intention is described as negative with moderate correlation.

Keywords: Performance appraisal, Work performance, Affective organizational commitment, Turnover intention, Human resource management.

ODNOS IZMEĐU PERCEPCIJE ZAPOSLENIH O PROCENI PERFORMANSE I REZULTATA RADA

Abstract

Ljudski kapital je od velikog značaja za svaku organizaciju koja želi u potpunosti ostvariti svoje ciljeve. Jedna od ključnih komponenti uspješnog upravljanja ljudskim resursima je procjena performansi. Glavni cilj procene performanse je pružanje podrške zaposlenima u smanjenju nedostataka u radu ili podsticanju na održavanje dobrog posla, istovremeno ujedno usklađivanje sa ciljevima organizacije. Percepcija zaposlenih o sistemu ocenjivanja performansi je od velikog značaja jer može uticati na njihove rezultate rada. Svrha ove studije je da analizira odnos između percepcija učinka zaposlenih i njihovog učinka, afektivne posvećenosti organizaciji i namere

prometa. Podaci su prikupljeni od 154 zaposlena u malim i srednjim preduzećima u Bosni i Hercegovini, oblasti istraživanja koja je slabo istražena. Rezultati ukazuju na to da je odnos između percepcije zaposlenih o proceni učinka i performansi rada, kao i afektivnoj posvećenosti organizaciji, pozitivan sa visokim do umerenim stepenom korelacije, dok je odnos sa namerom prometa opisan kao negativan sa umerenom korelacijom.

Ključne reči: Ocenjivanje performanse, radni učinak, afektivna organizaciona posvećenost, intencija prometa, upravljanje ljudskim resursima.

JEL code: L15, L19

1. INTRODUCTION

The modern, dynamic world has brought challenges to organizations. The competitive scene requires from companies to be innovative and focused while developing the new strategies, because only through those, they can lower their costs and increase profit in an efficient manner. Based on the research studies evaluated by Dargham, the most successful organizations in the 21st century will be the ones that will recognize the importance of human resource (HR) professionals being involved in creating strategic plans [7].

Human resource management (HRM) focuses on personnel related areas such as resource planning, recruitment, selection, maintaining rights of employees, appraisal process, and compensations [10]. Out of all the areas mentioned, performance appraisal (PA) plays a central role in managing people, and it can be defined as evaluating and employee's current and past performance relative to his or her predefined performance standards [10]. The appraisal process cycle starts with defining the work standards, goes through the assessing the employee's actual performance, and ends with the feedback being articulated to the employee. The main aim of the PA is to help employees eliminate performance insufficiencies or encourage them to keep up with the good work, while in the same time aligning their performance with the organization's goals. Since the whole process is directly related to employees, it is expected that they tend to develop their own perception of performance appraisal. Prior studies have shown that employee's perception is an important factor in maintaining positive working environment and achieving satisfactory work outcomes [2]. According to Brown, Haytt, and Benson, the number of studies concerned with the relationship between employee's perception of performance appraisal and their work outcomes has increased, but in developing countries, such as Bosnia and Herzegovina, the research in this field is rather limited [6].

1.1. PROBLEM STATEMENT

Evaluating individual performance is a HRM task that should exist in every organization in order to better utilize operations. However, there are few employees and managers that have a positive attitude towards the appraisal process, and it is often considered as a perilous task [8]. According to Bekele, Shigutu, and Tensay, the reason for that is the possible subjective or irrelevant nature of the performance

appraisal criteria such as shortage of skills and knowledge of the supervisors, favouritism, bias, and inability to deliver feedback on time [5]. Rahman and Shah stated that the success of any HR activity in an organization is dependent on employees' perception of that activity. If employees are satisfied with the implementation of performance appraisal, they will make effort to complete their job in the best possible way and it results in organization being more productive and successful [16]. If that is not the case, the consequences can be disastrous, both for individuals and organization itself. As reported in the work of Awosanya and Ademola, it is possible to predict the assessment response in relationship to job satisfaction and organizational commitment, because employees who are able to understand the performance appraisal system tend to behave in favour of organization [4]. The problem that arises directs the light toward examining the relationship between employee's perception of performance appraisal and work outcomes, that include work performance, organizational commitment, and turnover intention. According to Suliman's observation, work performance is shown through the accomplishment of allocated tasks, or as a result or consequence of action [19]. Employees that receive a timely feedback are more committed to work, so it is expected that their perception of performance appraisal will have positive relation to work performance [17; 9; 19; 8; 5]. Good HR practices result in increasing organizational effectiveness because employees tend to work harder in order to accomplish organizational goals when they are motivated. Individuals with positive view of being committed to an organization tend to see the organization's values as their own and eventually develop stronger commitment to the organization. Employees with high affective organizational commitment (AOC) tend to stay in the organization not because they have to, but because they simply want to. Positive appraisal system causes increase in employees understanding of his or her value and worth to the organizational team, and that results in higher commitment to the overall organizational objectives [14; 19; 15; 5; 18]. The third component of work outcomes is turnover intention, defined as a tendency of worker to change their working place in the labour market [10]. As Mustapha and Daud suggested, the effectiveness of a performance appraisal related to the turnover intention is overlooked and not well managed. The effect of employee's perception of performance appraisal on turnover intention has been disregarded by many researchers [12; 17; 3]. However, some of the previous studies suggest that the relationship between appraisal system and turnover intention exists, and it can be characterised as negative [19; 1; 15; 5]. In Bosnia and Herzegovina, the importance of performance appraisal system is still not sufficiently studied. This study will enhance the understanding of performance appraisal and emphasize the importance it carries on employees' outcomes.

1.2. RESEARCH QUESTION

The main objective of this paper is to analyse the relationship between the employees' perception of performance appraisal and their work performance, affective organizational commitment and turnover intention. Based on the main objective of the research, the following question was addressed:

1. Does the employees' perception of performance appraisal affect their work outcomes?

The main research question is supported by the following questions:

1. Is there a relationship between the employees' perception of performance appraisal and work performance?
2. Is there a relationship between the employees' perception of performance appraisal and affective organizational commitment?
3. Is there a relationship between the employees' perception of performance appraisal and turnover intention?

1.3. RESEARCH HYPOTHESIS

In order to satisfy the objective of the research and answer to the research question, on the basis of the related research evidence presented in the problem statement, the following hypotheses are stated:

H1. There is significant and positive relationship between employee's perception of performance appraisal and their work performance.

H2. There is significant and positive relationship between employee's perception of performance appraisal and their affective organizational commitment.

H3. There is significant and negative relationship between employee's perception of performance appraisal and their turnover intention.

2. RESEARCH METHODOLOGY

The research study was conducted using the principles of a cross-sectional study where data were collected across the population through sampling. The method of online questionnaire distribution was selected and conducted, thus enabling the collection of data from a greater number of public organizations in a given time and space. The quantitative research helps better examine the relationship between variables of the study, and the statistical methods to be used include: descriptive statistics – response frequency, reliability analysis – internal consistency of the questionnaire test, factor analysis – validity of instrument test, and correlation analysis – evaluating relationship between study variables.

2.1. DATA COLLECTION AND SAMPLING METHOD

The study was conducted among the employees of small and medium enterprises in Bosnia and Herzegovina. A simple sampling method was used in the data collection, in order to capture the general perspective of the employees' perception.

Questionnaire was sent to employees via e-mail, using Google Forms application for collecting responses. The reason for choosing this collection technique is due to its wide geographic reachability and time limitation. In addition, distributing the questionnaire via e-mail, enabled the respondents to answer the questions at their pace. A cover letter was attached with the questionnaire in order to explain the objective of the study and encourage employees to participate in the study. The completion of the questionnaire was entirely voluntary and responses were anonymous. By accepting the mentioned terms, respondents would proceed with filling in the survey, giving permission to the researcher to use the data provided. The researcher maintained scientific objectivity throughout the study. Every person involved in the study was entitled to the right of privacy and dignity of treatment, and no personal harm was caused to the research subjects [19]. Data obtained were held in confidentiality, and the findings will be represented fairly and honestly, without intentional distortion.

A total of 181 responses were recorded. During the data processing, 27 questionnaire responses were excluded due to incomplete answers. The dependent variable of the study is work outcomes, that includes work performance, affective organizational commitment, and turnover intention. The independent variable of the study is employees' perception of performance appraisal.

2.2. RESEARCH INSTRUMENT

The research instrument – structured questionnaire was used to collect primary data. The adapted standardized instrument was used from study by Bekele et al. in 2014, so the pilot testing was not necessary. The questions were slightly modified for the scale of this research, in order to ensure applicability of the research instrument. The questionnaire was designed for collecting information on three variables: demographic, independent, and dependent. In the first part of the questionnaire that includes 6 questions, demographic characteristics of the respondents were collected – gender, age, education level, working experience, job position, and working experience at the current position. The second and third part of the questionnaire consists of question statements used for the measuring study variables using 5-point Likert scale (1 – strongly disagree, 2 – disagree, 3 – neutral, 4 – agree, 5 – strongly agree). Therefore, respondents were able to specify level of agreement or disagreement with each specific statement. First 11 close-ended statements intended to measure employees' perception of performance appraisal. Following 23 statements aimed to measure employees' work outcomes (8 – work performance, 7 – affective organizational commitment, 8 – turnover intention).

2.3. RELIABILITY TEST

The reliability test helps us measure the error free rate of the research instrument. In addition, inter-item reliability should be measured as well in order to test the uniformity of respondents' responses to all items in a research instrument. The test

used for measuring reliability of multipoint scaled items is the Cronbach's coefficient alpha test. An instrument that delivers a reliability coefficient of 0.70 and above is usually considered as a reliable one [5]. The overall variable reliability coefficients, as well as the inter-item coefficients, are presented in Table 1.

Table 1. Reliability coefficients

Variable	Items	Overall Cronbach's Alpha	Inter-item Cronbach's Alpha
Employees' perception of PA	11	.950	.941 – .951
Work performance	8	.858	.827 – .878
Affective organizational commitment	7	.873	.829 – .920
Turnover intention	8	.911	.882 – .929
Total	34	.884	.827 – .951

Source: Author's compilation

2.3. VALIDITY TEST

Validity test is used to determine the extent to which data reflects accurately what it is meant to reflect. Out of three forms of validity – content, concurrent and construct validity, the first and third one are the most sophisticated and recommended for social studies [13]. The adapted questionnaire as an instrument is valid, but it is re-examined due to the adjustments made.

The factor analysis using principal component analysis is used to determine the eigenvalue and factor loading of each instrument's item. The main objective of this analysis is to determine whether the items in the questionnaire significantly contribute to the variables which they measure. The accepted criteria for factor analysis is when eigenvalue exceeds 1.0 and factor loading is greater than 0.30 [11]. As shown in Table 2, the data for each variable loaded cleanly into one or two factors, with factor loading values exceeding 0.50, so it can be concluded that the construct validity is satisfied.

Table 2. Construct validity analysis

Variable	Items	Components	Eigenvalue	Factor loading
Employees' perception of PA	11	1	7.342	66.74%
Work performance	8	1	4.292	53.65%
Affective organizational commitment	7	2	1.019	76.03%
Turnover intention	8	2	1.529	84.08%

Source: Author's compilation

The content validity is assessed using Kaiser-Meyer-Olkin (KMO) and Bartlett's test. KMO measures sampling adequacy and the values should be greater than 0.5 for all variables [11]. In addition, the Bartlett's test of sphericity and significance level results should maintain values $p < 0.001$ in order to reflect highly significant content validity.

Table 3. Content validity analysis

Variable	KMO (sam. adequacy)	Approx. Chi-square	Sig.
Employees' perception of PA	.932	1479.29	.000
Work performance	.857	557.46	.000
Affective organizational commitment	.868	686.45	.000
Turnover intention	.886	1244.49	.000

Source: Author's compilation

3. RESEARCH RESULTS

The results of the empirical study are presented in light of the relationship between satisfaction with performance appraisal and work outcomes within the Bosnia and Herzegovina region. The findings are analysed based on the research objectives and hypotheses formed on the basis of previous studies' results.

3.1. DESCRIPTIVE ANALYSIS

The sample in the study were 154 individuals working in different SMEs of Bosnia and Herzegovina. Out of total accepted respondents, 93 were female, while the rest comprised of male respondents. Majority of respondents were from the middle age group between 25 and 44 years old (69.4 percent), younger group with age of less than 25 (27.3 percent), while only a small percentage was from older group (3.2 percent). Regarding the educational background, majority of participants were high-school diploma (41.6 percent) and bachelor diploma (39 percent) holders. The rest 19.5 percent individuals have completed their post-graduate studies. Almost three quarters of respondents are working at non-managerial positions, while 27.9 percent are different level managers (top, first line, middle line). Majority of the sample reported to be working at the organization between 1 and 7 years (50.6 percent) or less than 1 year (33.8 percent). This is followed by the ones working for more than 8 years at their current organization (15.6). Furthermore, 81.8 percent of total respondents noted that they have been working at their current position for less or equal to 5 years, while the remaining respondents have been working for more than 5 years.

In order to know the level of employees' perception of performance appraisal based on the responses, each item was analysed by comparing the standard deviation and

mean score of each variable. The mean score below 3.39 is considered low, the score between 3.40 and 3.79 is moderate, and the one above 3.8 is high [11]. In the Table 4, the descriptive statistics of the variables is presented.

Table 4. Descriptive statistics

Variable	Mean	Standard Deviation
Employees' perception of PA	3.59	.955
Work performance	4.04	.665
Affective organizational commitment	3.49	.877
Turnover intention	3.02	1.00

Source: Author's compilation

Satisfaction with performance appraisal among the employees is moderate. Among the dependent variables, work performance was perceived to be the highest with mean of 4.04 and lowest standard deviation. Affective organizational commitment followed the mentioned variable with moderate perception, and turnover intention with low perception.

3.2. CORRELATION ANALYSIS

Correlation analysis is used to show the strength of the relationship between the independent variable and dependent variables. Inter-correlation coefficients were calculated using Pearson's r , which applies to variables distributed along ratio scales of measurement. Higher correlation value implies stronger relationship that can be either positive or negative. When the correlation is 0, there is no relationship between variables. According to Cohen (as cited in Bekele et al), the correlation coefficient r ranging from 0.10 to 0.29 indicated low degree of correlation, r ranging from 0.30 to 0.49 represents moderate association, and r ranging from 0.50 to 1.00 may be considered as a high degree of correlation [5].

Table 5. Correlation matrix employees' perception of PA and work performance

Variable		Employees' perception of PA	Work performance
Employees' perception of PA	Pearson's r	1	.457**
Work performance	Pearson's r	.457**	1
	Significance	.000	.000
**. Correlation is significant at the 0.01 level (2-tailed)			

Source: Author's compilation

In order to test the first research hypothesis H1, the result of the correlation is analysed to show the strength of the relationship between the independent variable employees' perception of PA and dependent variable work performance. Table 5 presents the correlation coefficients of variables and the significance of relationship. Based on the analysis, the relationship between employees' perception of performance appraisal and work performance is positive and significant relationship of moderate degree. Therefore, the first hypothesis H1 is supported.

Table 6. Correlation matrix of employees' perception of PA and AOC

Variable		Employees' perception of PA	AOC
Employees' perception of PA	Pearson's r	1	.656**
AOC	Pearson's r	.656**	1
	Significance	.000	.000
**. Correlation is significant at the 0.01 level (2-tailed)			

Source: Author's compilation

The second research hypothesis H2 is tested to show the correlation and the strength of the relationship between the independent variable employees' perception of PA and dependent variable affective organizational commitment. The results show that the relationship between employees' perception of performance appraisal and AOC is positive and significant with high degree of correlation. Therefore, the second hypothesis H2 is supported as well, and the results are shown in Table 6.

Table 7. Correlation matrix employees' perception of PA and turnover intention

Variable		Employees' perception of PA	Turnover intention
Employees' perception of PA	Pearson's r	1	-.373**
Turnover intention	Pearson's r	-.373**	1
	Significance	.000	.000
**. Correlation is significant at the 0.01 level (2-tailed)			

Source: Author's compilation

The third hypothesis H3 is supported as well, since the correlation analysis indicates negative and significant relationship between employees' perception of PA and turnover intention, with the moderate degree of correlation. The results in Table 7 illustrate the Pearson's correlation coefficient and significance of relationship.

DISCUSSION AND CONCLUSION

The research objective of the research was to explore relationships between employees' perception of performance appraisal and work outcomes that include work performance, affective organizational commitment and turnover intention. The results obtained indicate that employees' perception is positively related to work performance and affective organizational commitment, and negatively related to turnover intention. Number of previous studies presented positive and significant relationship between employees' perception of PA and work performance, yet their degree of correlation was lower than the one obtained in this research [17; 9; 19; 8; 5]. Moreover, positive and significant relationship between employees' perception of PA and AOC was stated by various studies, and the degrees of correlation are in the interval of being moderate and high [14; 19; 15; 5; 18]. Regarding the negative significant relationship between employees' perception of PA and turnover intention, number of studies reported low to moderate degree of correlation, while this study reports higher moderate correlation between the variables [19; 1; 15; 5].

This study contributes to the overall research in the related field by providing additional empirical support on emphasizing importance of performance appraisal. Performance appraisal system in each organization should be implemented with special attention in order to make employee exert their efforts in the direction of implementation of organizational objectives and aims. In the situation where employees are not aware nor familiar with the steps in the expected performance, it is challenging to anticipate better work performance, organizational commitment and reduced turnover intention.

REFERENCES

1. Ahmad, R., Lemba, C., & Ismai, W. (2010). Performance Appraisal Politics and Employee Turnover Intention. *Journal Kemanrusiaan*, (16), 99-109.
2. Ahmed, I., Mohammad, S., Ramzan, M., & Islam, T. (2011). Relationship between Perceived Fairness in Performance Appraisal and OCB: Mediating Role of Organizational Commitment. *International Journal of Academic Research*, 3(5), 15-20.
3. Alexander, N. (2012). The effects of perceived organizational support, perceived supervisor support and intra-organizational network resources on turnover intentions: A study of Chinese employees in multinational enterprises. *Personnel Review*, 41(1), 22 – 29.
4. Awosanya, O. & Ademola, O. (2007). Staff performance appraisal using fuzzy evaluation. *International Federation for Information Processing*, 247, 195-203.
5. Bekele, A., Shigutu, A., & Tensay, A. (2014). The Effect of Employee's Perception of Performance Appraisal on Their Work Outcomes. *International Journal of Management and Commerce Innovations*, 2(1), 136-173.
6. Brown, M., Hyatt, D., & Benson, J. (2010). Consequences of the performance appraisal experience. *Personnel Review*, 39(3), 375-396.
7. Dargham, S. (2010). Effective Management of the Performance Appraisal

- Process in Lebanon: An Exploratory Study. In Maître de Conférences à la FGM.
8. Dechev, Z. (2010). Effective Performance Appraisal – a study into the relation between employer satisfaction and optimizing business results (Master). Erasmus University Rotterdam.
9. DeNisi, A. S., & Pritchard, R. D. (2006). Improving individual performance: A motivational framework. *Management and Organization Review*, 2, 253-277.
10. Dessler, G. (2015). *Human resource management* (1st ed.). Upper Saddle River, N.J.: Prentice Hall.
11. Field, A. (2005). *Discovering Statistics using SPSS* (2nd ed.). SAGE publication, Great Britain.
12. Huselid, M. A. (1995). The impact of human resource management practices on turnover, productivity and corporate financial performance. *Academy of Management Journal*, 38, 635-72.
13. Koigi, A. N. (2011). *Improving organizational effectiveness of public enterprise in Kenya* (Doctoral dissertation). Nelson Mandela Metropolitan University.
14. Levy, P. E., & Williams, J. R. (2004). The social context of performance appraisal: A review and framework for the future. *Journal of Management*, 30, 881-905.
15. Mustapha, M., & Daud, N. (2013). Perceived Performance Appraisal Effectiveness and Turnover Intention of Knowledge Workers: A Conceptual Model. *Interdisciplinary Journal of Contemporary Research in Business*, 5(7), 11-38.
16. Rahman, W., & Shah, B. (2012). The mediating effects of perceived employee development on the relationships between performance appraisal and job performance in public universities of Khyber Pakhtunkhwa, Pakistan. *Business and Management Review*, 2(1), 11-26.
17. Rees, W. D., & Porter, C. (2004). Appraisal pitfalls and training implications – Part 2, *Industrial and Commercial Training*, 36(1), 29-34.
18. Singh, S., & Rana, S. (2015). The impact of performance appraisal on organizational commitment of bank employees. *International Journal of Science and Research*, 4(4), 2964-67.
19. Vignaswaran, R. (2008). *The Relationship between Performance Appraisal Satisfaction and Employee Outcomes: A study conducted in peninsular Malaysia* (Master). University of Malaya.

REZIME

Istraživački cilj istraživanja bio je da se istraže odnosi između percepcije zaposlenih o proceni učinka i ishoda rada koji uključuju radne performanse, afektivnu organizacionu posvećenost i namjenu prometa. Dobijeni rezultati ukazuju na to da je percepcija zaposlenih pozitivno povezana sa radnim učincima i afektivnim organizacijskim obavezama, a negativno je povezana sa namerom prometa. Broj prethodnih studija pokazao je pozitivan i značajan odnos između percepcije zaposlenih i radnog učinka zaposlenih, a njihov stepen korelacije je bio niži nego što

je dobijen u ovom istraživanju [17; 9; 19; 8; 5]. Štaviše, pozitivni i značajni odnosi između percepcije zaposlenih prema PA i AOC-u su utvrđeni različitim studijama, a stepen korelacije je u intervalu umerenog i visokog [14; 19; 15; 5; 18]. U odnosu na negativan značajan odnos između percepcije zaposlenih i namjene prometa, broj studija je pokazao nizak do umjereni stepen korelacije, dok ova studija prikazuje veću umerenu korelaciju između varijabli [19; 1; 15; 5).

Ova studija doprinosi ukupnom istraživanju u srodnoj oblasti pružanjem dodatne empirijske podrške u naglasivanju važnosti procjene učinka. Sistem procene učinka u svakoj organizaciji treba provesti sa posebnom pažnjom kako bi zaposleni učinio svoje napore u pravcu ostvarivanja organizacionih ciljeva i ciljeva. U situaciji kada zaposleni nisu upoznati ni upoznati sa koracima u očekivanom učinku, teško je predvidjeti bolje radne performanse, posvećenost organizaciji i smanjenu namjenu prometa.

PRIRODA, DIMENZIJE I ZNAČAJ ORGANIZACIONIH PROMENA

Borislav Kolarić, dr

“Telekom Srbija” a.d. Beograd,
IJ Sremska Mitrovica, Srbija
kayak@mts.rs

Apstrakt

Savremeno globalno tržište karakteriše turbulentni i veoma promenljiv karakter. Uz brze društvene, tehnološke i informacione promene, organizacije postaju sve složenije a konkurentnost sve jača, što doprinosi promenama u savremenim konceptima poslovanja. Današnja dinamika u kojoj neka organizacija postoji i funkcioniše, karakteriše se mnoštvom diskontinuiteta što primorava menadžment organizacije na napuštanje tradicionalnih pristupa upravljanja. Pri generisanju koncepta strategije mora se voditi računa o promenama kao sve dominantnijem faktoru uspešnosti neke organizacije, odnosno menadžment mora evoluirati u menadžment promena i u tom kontekstu kontinuirano se usavršavati. Rad predstavlja nastojanje da se na osnovu teoretskih i praktičnih istraživanja relevantnih stručnjaka u ovoj oblasti napravi prikaz u vezi prirode i značaja organizacionih promena u sadašnjim uslovima poslovanja.

Ključne reči: organizacione promene, upravljanje organizacionim promenama

NATURE, DIMENSIONS AND THE IMPACT OF ORGANIZATIONAL CHANGE

Abstract

The modern global market is characterized by a turbulent and highly variable character. With rapid social, technological and informational changes, organizations are becoming more and more competitive, and competitiveness is getting stronger, which contributes to changes in modern business concepts. Today's dynamism in which an organization exists and operates is characterized by a multitude of discontinuities that forces the organization's management to abandon traditional management approaches. When generating the strategy concept, changes must be taken into account as the increasingly dominant factor of the success of an organization, that is, management must evolve into the change management and in that context be continuously improved. The paper is an attempt to make a presentation on the nature and significance of organizational changes in the current operating conditions based on theoretical and practical research of relevant experts in this field.

Keywords: organizational changes, organizational changes management

JEL codes: M41, M21

UVOD

Način funkcionisanja savremenog tržišta implicira stvaranje doba "hiperpromena" (hyperchanges), koje karakterišu brze, iznenadne i nepredvidive promene. To isto iziskuje od organizacije da bude dinamična i spremna na česte diskontinuitete, tako da može na pravi način odgovoriti izazovima turbulentnog okruženja. Svako izbegavanje, ignorisanje ili strah od promena, dovodi organizaciju u rizik gubitka pozicije na tržištu i ispadanja iz trke sa konkurentima.

Nasuprot opštem konceptu, gde se promene definišu kao novo stanje, različito od starog, organizacione promene je kompleksnije determinisati. Sam naziv "organizaciona promena" nagoveštava da se radi o promeni u organizacionim aktivnostima. Organizacione promene se mogu definisati kao stanje tranzicije između sadašnjeg stanja i željenog budućeg, kome je neka organizacija usmerena, gde iste postaju interakcija između ideja o kontekstu, procesu i sadržaju promene. Organizaciona promena uključuje kristalizaciju novih mogućnosti (nove politike, nova ponašanja, nove obrasce, nove metodologije, nove proizvode, ili nove tržišne ideje) na osnovu rekultivisanih šablona. Arhitektura promena podrazumeva dizajn i konstrukciju novih obrazaca, ili rekonceptualizaciju starih, kako bi se generisale nove i produktivnije aktivnosti [11]. Da bi promena bila uspešna, ona mora uključiti i druge faktore poput vizije, misije, komunikacije i snažnog liderstva [8].

Značaj organizacionih promena u današnjem vremenu kao odgovor na turbulentno tržište i sve češće nepredvidive promene na istom, inicirale su istraživačku temu predmetnog rada. Ista je imala zadatak da kroz literarni prikaz predstavi različita stručna mišljenja u vezi prirode i uloge organizacione promene, kao i njenog značaja na buduće funkcionisanje neke organizacije.

RAZLOZI ZA PROMENE

Čemu potreba za promenama? Savremeno tržište, kroz globalizaciju i savremenu tehnologiju, stvorilo je ambijent gde se organizacija suočava sa neizvesnostima. Tetenbaum opisuje šest faktora koji su od velikog uticaja za organizacione promene [23]:

- Nove tehnologije koje su transformisale komunikacije, elektroniku, potrošačka tržišta i ubrzale industrije.
- Globalizacija, koja je dovela do toga da svet sve više povezan i međusobno zavisn, jer informacije, novac i dobra se razmenjuju unakrst cele planete.
- Globalizacija, zajedno sa novim tehnologijama značajno ojačavaju konkurenciju i usporavaju rast ili pad tržišnih lidera.
- Novi procesi i prakse promena dešavaju se brže nego ikada ranije.
- Brzina – neverovatno povećanje tehnološke brzine u poslovanju dovelo je do toga da se životni ciklusi proizvodi ne mere godinama već mesecima.
- Složenosti savremenog tržišta postavljaju sve teže zahteve rukovodiocima organizacija

Saglasno sa Harisom, socijalni faktori kao i savremena tehnologija, takođe igraju značajnu ulogu u kontekstu promena. Primena računarske tehnologije, globalnih

komunikacija, novih načina kupovine putem kablovskih, satelitskih i internet mreža, uveliko utiče na promene u poslovanju [9].

Konor i Lejk sugerišu da iz široke perspektive, organizacione promene mogu biti inicirane unutar ili izvan same organizacije. Navedeni autori identifikuju nekoliko spoljašnjih izvora kao potencijalnih inicijatora organizacionih promena [7]:

- Socijalni – promene vezane za uverenja, vrednosti i stavove u vezi zahteva za proizvode ili usluge.
- Politički – zakoni koji regulišu tržišno poslovanje, deregulacija i privatizacija mogu delovati kao spoljni inicijatori promena.
- Ekonomski - rast ili recesija u međunarodnom okruženju ili nacionalnoj ekonomiji, utiču na menadžerske stavove i aktivnosti u pogledu organizacionog širenja ili kontrakcije.
- Tehnološki – opšta tehnološka dostignuća poput ekspanzije info tehnologije čine relevantan faktor u kontekstu organizacionih promena.

Takođe, isti autori navode nekoliko internih izvora koji mogu imati uticaj na organizacione promene [7]:

- Profesionalna udruženja – putem članstva u raznim stručnim udruženjima, kao i prisustvovanje konvencijama i predavanjima ljudi kontinuirano obogaćuju svoje znanje koje mogu prezentovati u svojim organizacijama.
- Organizacioni ciljevi – usvajanje novih organizacionih ciljeva može biti podstrek za brojne strukturne i kadrovske promene.
- Organizacioni resursi – višak ili nedostatak resursa podstiče potragu za novim idejama ili načinima za dostizanjem postavljenih organizacionih ciljeva.

TIPOVI PROMENA

Promene koje se tiču organizacija, mogu se u osnovnoj podeli klasifikovati na reaktivne i proaktivne. Reaktivne promene zastupljene su u slučajevima kada eksterni činioci, koji stvaraju promene, toliko budu jaki da vrše pritisak na organizaciju na taj način da ona u manjem ili većem obimu mora da vrši promene. Proaktivne promene karakteristične su u preduzećima u kojima postoje snage koje poseduju snagu i moć da menjaju postojeće stanje. Promene ovog drugog tipa nazivaju se strategijske promene, jer se zasnivaju na strategijskom predviđanju budućih promena. Dakle, u prvom slučaju organizacija reaguje tek nakon promene, dok u drugom ona predviđa buduće promene i shodno tim saznanjima formuliše buduću strategiju.

Mereći intenzitet, odnosno veličinu promena, one mogu biti inkrementalne i strategijske, a uzimajući u obzir gore iznesene podele, mogu se klasifikovati četiri tipa promena [15]:

Tabela 1. Karakteristike 4 tipa promena u organizaciji

	inkrementalne	strategijske
anticipativne	podešavanje	reorijentacija
reaktivne	adaptacija	ponovno kreiranje

Izvor Momčilo Milisavljević, Savremeni strategijski menadžment, Institut ekonomskih nauka, Beograd, 2002.

Iz prikazane tabele mogu se videti sledeće karakteristike navedenih promena:

- Podešavanje – predstavlja promene inkrementalnog karaktera koje se dešavaju na osnovu anticipiranja budućnosti.
- Adaptiranje – promene inkrementalnog tipa, koje nastaju kao reakcija na događaje nastale u okruženju.
- Reorijentacija – promene strategijskog karaktera na osnovu anticipiranja budućnosti.
- Ponovno kreiranje – predstavlja promene strategijskog karaktera, nastale kao reakcija izazvana veliko opasnošću po opstanak organizacije.

Strategijske promene imaju intenzivniji karakter u odnosu na inkrementalne, kao i reaktivne u odnosu na anticipativne, jer iziskuju rešenje u kraćem vremenskom roku.

PRISTUPI I NAČINI UPRAVLJANJA PROMENAMA

Upravljanje promenama odozgo na dole zasniva se na pretpostavci da promene mogu biti glatko izvršene, ukoliko inicijatori promena planiraju ispravno. Jedina prepreka dolazi od otpora pojedinih zaposlenih, pa je fokus na promeni kulture organizacije.

Menadžment transformacionih promena oslanja se na liderske transformacije koji kroz lični primer iniciraju i izazivaju ostale zaposlene da razmišljaju izvan okvira i inoviraju, uz istovremeni osećaj da imaju sigurno okruženje za to. Transformacioni lideri razmišljaju o sebi kao pokretaču promena, umereni su u preuzimanju rizika, veruju u ljude i osetljivi su na njihove potrebe, imaju sposobnost zapažanja i analiza, fleksibilni su i otvoreni za učenje na osnovu iskustva.

Upravljanje strateškim promenama zasniva se na određenom "receptu" i u suprotnosti je sa prethodno navedenim modelima, jer ima za cilj da uvede nova ponašanja, omogućavajući zaposlenima da budu uključeni i kroz internalizaciju celokupnih procesa budu deo istih

Svaki od navedenih pristupa može biti efektivan, u zavisnosti od situacije, iako je opšte prihvaćeno da je prva kategorija često kategorija koja najčešće propada. Svi pristupi ističu važnost liderstva, komunikacije i uključivanja zaposlenih u procese promena. Ključni izazov organizacije je da se model podudara sa kontekstom [2].

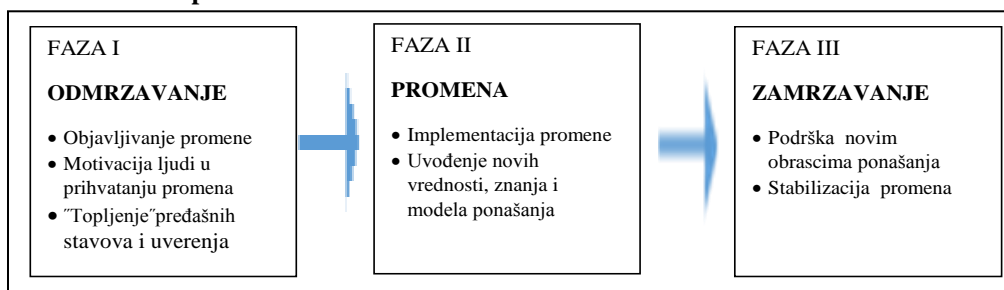
MODELI ORGANIZACIONIH PROMENA

U literaturi postoje različiti modeli promena. U daljem prikazu, predstavljena su četiri modela promena koji pokazuju temeljne pristupe u svrhu razumevanja prirode procesa promena i osnove za uspešnu implementaciju promena.

Planirani pristup organizacionoj promeni – model promene Kurta Levina

Levinov naučni rad reprezentovao je model koji podrazumeva organizacione promene u tri faze [14]:

Slika 1. Model promena u tri faze

Izvor: Lewin, K. (1958). *Group decision and social changes*

Levinov model u tri faze odnosi se na planirane promene u organizaciji, a inicijatori promene mogu odabrati niz strategija za realizaciju planirane promene. Kritičan korak predstavlja faza odmrzavanja, gde postoji mogućnost odbojnosti zaposlenih prema najavljenim promenama. U cilju efektivne promene zaposleni moraju prihvatiti nove radne prakse, a da bi se to postiglo, zaposleni treba da se podstiču u kontekstu napuštanja zone komfora na koju su naviknuti i da se aklimatizuju shodno novim radnim praksama, čak i ako postoji neizvesnost u pogledu njihove budućnosti.

Međutim, ovaj proces ima mane poput anksioznosti i rizika povezanih sa neizvesnošću, koji mogu dovesti do ne konstruktivnog ponašanja zaposlenih.

Sve u svemu, Levinov model daje koristan okvir za razumevanje organizacionih promena, mada se ponekad pogrešno tumači od strane organizacija i koristi se isključivo kao plan implementacije. Ipak, kao model pruža dobar pogled menadžerima u kontekstu razmatranja promena i generisanju adekvatnog plana.

MODEL NEPREDVIĐENIH PROMENA

Nastojeći da prošire Levinov model, Danfi i Stejs istraživali su promene iz perspektive organizacione transformacije. Ovi autori su stali da organizacije moraju posedovati model promene koji bi u suštini bio "situacioni" ili "slučajan model". Takav model bio bi prilagodljiv na varirajuće strategije promena, kako bi se postiglo "optimalno prilagođavanje" promenljivom okruženju. Štaviše, autori navode da model kontingencije za promenu zasnovan na teoriji da situacione varijable određuju strukturu i performanse organizacija, jer nijedna organizacija nije slična te se neće suočiti sa istim situacionim varijablama [5].

Danfi i Stejstov model promene je više situacioni u dizajnu i podržava stav da izbor odgovarajućih vrsta promena zavisi isključivo od strateške analize situacije. Promena se ne pojavljuje uvek na inkrementalnoj osnovi, već se može manifestovati i na diskontinuiranoj bazi [4].

Model koji su razvili Danfi i Stejs uključuju i zahteve za formulaciju i implementaciju različitih vrsta promena i stilova liderstva:

Slika 2. Tipologija promena po Danfiju i Stejsiju

Inkrementalne strateške promene	Transformacione strateške promene
<ul style="list-style-type: none"> • Participativna evolucija Koristi se kada je organizacija u prilici, ali kada su potrebna manja podešavanja, ili kada organizacija nije u stanju, ali ima vremena da implementira promene. Ključni zaposleni favorizuju promene. 	<ul style="list-style-type: none"> • Harizmatična transformacija Koristi se kada organizacija nije u stanju i ima malo vremena za široko učešće. Međutim, većina zaposlenih podržava radikalne promene u organizaciji.
<ul style="list-style-type: none"> • Forsirana evolucija Koristi se kada je organizacija u stanju, ali su potrebna manja prilagođavanja, ili u slučaju kada organizacija nije u stanju, ali ima vremena da implementira promene. Ključni zaposleni se protive promenama. 	<ul style="list-style-type: none"> • Diktatorska transformacija Koristi se kada organizacija nije u stanju i nema vremena za veliko učešće. Ne postoji podrška za radikalne promene unutar organizacije, iako su radikalne promene veoma važne za opstanak kompanije.

Izvor: Dunphy, D.C., & Stace, D.A. (1993). *The strategic management of corporate change*

Vođenje promena prema Džon Koteru

Prema Džon Koteru, da bi se promene uspešno sprovodile u organizaciji, potrebno je najpre uočiti ometajuće faktore, a nakon toga primeniti "recepte" koji bi bili svrsishodni u prevazilaženju problema, kao i u pomoći da se promene uspešno implementiraju u organizacionu strukturu i kulturu [12].

Analizirajući veliki broj neuspelih pokušaja transformacija, Koter zaključuje da organizacije doživljavaju neuspehe iz nekoliko razloga [12].:

- Prepuštanje prekomernom zadovoljstvu – situacija kada je prisutan veliki stepen samozadovoljstva usled čega nedostaje odgovarajuća svest o neophodnosti promena. Sve to stvara "uljuljkujuće" stanje bez nekih većih ambicija ka promenama.
- Propusti u formiranju dovoljno moćne vodeće koalicije – usamljeni pojedinci, bez obzira na njihovu sposobnost i harizmu, nikad ne raspoložu svim potencijalima neophodnim da se prevaziđu tradicija i inercija.
- Potcenjivanje snage vizije – bez odgovarajuće vizije, pokušaj transformacije se lako može dovesti do konfuzije.
- Podbačaj komuniciranja vizije – komunikacija se obavlja i kroz reči i kroz dela.
- Dopuštanje da prepreke blokiraju novu viziju – barikade ponekad postoje samo u glavama ljudi, a zadatak je uveriti iste da nema nikakvih spoljnih prepreka.
- Propusti u ostvarivanju kratkoročnih uspeha – većina ljudi nije sklona dugom "maršu", ukoliko im se ne ponude ubedljivi dokazi u kraćem periodu kao garant za dugoročni put promena i transformacije.
- Prevremena objava pobede – sve dok se promene ne usade duboko u organizacionu kulturu i strukturu, novi pristupi su osetljivi i podložni regresiji.

- Promene koje nisu čvrsto usađene u kulturu organizacije – promena može da se održi samo onda kada se postigne stanje "način na koji mi to ovde radimo".

Nakon ukazivanja na moguće greške i propuste pri transformaciji organizacije, eminentni stručnjak u oblasti upravljanja promenama, Džon Koter, daje savet kako izvršiti organizacione promene, koncipirano u osam faza [12].:

- Razvijanje svesti o neophodnosti promene – pojačana svest o neophodnosti promene zahteva da se otklone izvori samozadovoljstva, ili da se njihov uticaj svede na minimum.
- Stvaranje vodeće koalicije- timski rad vodeće koalicije je moguć kada timovi imaju odgovarajući sastav, gde vlada međusobno poverenje i gde svi članovi iskreno žele da ostvare isti cilj.
- Razvoj vizije i strategije – dobra vizija mora da odredi opšti pravac promene, motiviše ljude za vođenjem akcija u pravom smeru i pomaže koordinaciji različitih aktivnosti.
- Komuniciranje veštine promene – snaga vizije manifestuje se samo ako većina ljudi, koji su deo organizacije, na isti način shvataju njen pravac i ciljeve.
- Osamostaljivanje zaposlenih za široku akciju – podrazumeva širenje razumne vizije kroz komunikaciju sa zaposlenima, prilagođavanje strukture viziji, obučavanje zaposlenih, prilagođavanje informacionih i kadrovskih sistema viziji, kao i konfrontiranje sa onim osobljem koje koči potrebne promene.
- Ostvarivanje kratkoročnih uspeha – organizaciona transformacija može biti veoma rizična ukoliko se ne vodi računa o kratkoročnim uspesima. Oni pružaju dokaze da se žrtve isplate i donose nagradu aktivnim pobornicima promene.
- Konsolidovanje ostvarenih prednosti i pokretanje daljih promena – novi oblici ponašanja mogu biti veoma osetljivi sve dok ne postignu novu ravnotežu i ne postanu deo organizacione kulture.
- Usađivanje novih pristupa u organizacionu kulturu – aktivnosti na procesima promene u kulturi počinju još u početku transformacije, ali novi pristupi nalaze mesto u kulturi tek kada postane jasno da sasvim uspešno funkcionišu i da su superiorniji u odnosu na stare modele.

Na kraju, Koter navodi značaj timskog rada, kao i snagu liderstva, kao neophodne elemente u procesu uspešnog vođenja promena.

Koterov model je jednostavan model za implementaciju za većinu organizacijama i mogao bi u potpunosti pripremiti zaposlene za promene pre stvaranja vizije, što čini stvarnu tranziciju dugoročnom [20].

MINCBERG – KVINOV MODEL VOĐENJA PROMENA

Prema Mincergu i Kvinu [17], postoje četiri široka situaciona područja koji igraju relevantnu ulogu u određivanju stepena do kojeg organizacije mogu sprovesti promene. Ovo uključuje starost i veličinu organizacije, tehničke sisteme, kao i okruženje u kojem se organizacija nalazi.

Starost i veličina organizacije predstavljaju važne indikatore sposobnosti prihvatanja i sprovođenja promena. Minberg i Kvin [17] stava su da organizacija što je starija to više prevladava formalizovano ponašanje u njoj. Kao rezultat toga, ovakve organizacije održavaju jake veze sa uspostavljenim tradicijama i praksama, čime otežavaju prihvatanje novih procesa. Velike organizacije takođe imaju tendenciju da favorizuju više složene strukture i ne podstiču fleksibilnost organizacije. Umesto toga, one imaju tendenciju da specijalizuju svoje poslove, što rezultira većim nivoom hijerarhije. Mlade organizacije imaju manje vremena da uspostavljuju skup tradicija i praksa koje sprečavaju promene.

Tehnički sistemi, to jest "instrumenti koji se koriste u operativnom jezgri za proizvodnju rezultata" mogu ograničiti sposobnost organizacije u procesu promena. Prema Minbergu i Kvinu [17], tehnički sistem može uticati na organizacionu strukturu na tri načina:

- Visoko regulisane organizacije u kojima dominiraju njihovi tehnički sistemi imaju tendenciju da pokažu više birokratskih struktura.
- Organizacije sa veoma složenim tehničkim sistemima delegiraju proces donošenja odluka profesionalnom i stručnom osoblju u pogledu upravljanja tehničkim sistemom.
- Organizacije sa automatizovanim tehničkim sistemima obuhvataju više organskih struktura koje karakterišu fluidnost i fleksibilnost, kako bi se prilagodile datim okolnostima.

Okruženje koje podrazumeva odnose na tržištu, političku klimu i ekonomske uslove, igra značajnu ulogu u sposobnosti organizacije da prihvati promene. Organizacije koje su locirane u dinamičkom okruženju imaju tendenciju da usvajaju više organskih struktura, dok organizacije u složenom okruženju usvajaju više decentralizovanih struktura. Nasuprot tome, organizacije koje se nalaze u „neprijateljskom“ okruženju usvajaju centralizovane strukture.

Moć takođe ima relevantan uticaj i efekat na organizacije. Vršenje moći, bilo interno ili eksterno, može uveliko uticati na organizacione promene. Minberg i Kvin [17] stava su da moć može na nekoliko načina uticati na organizaciju:

- Što je veća eksterna kontrola organizacije, to je više centralizovana i formalizovana njena struktura.
- Podeljena eksterna koalicija imaće tendenciju da stvori politizovanu unutrašnju koaliciju.
- Savremeni trendovi često favorizuju određenu strukturu i kulturu, čak i kada su one neprikladne za organizaciju.

Kada se moć posmatra kroz interni organizacioni kontekst, Kalač i Čatović stava su da moć, pored toga što podrazumeva resurs čija je veličina određena društvenim značajem i ekonomskom snagom, isto tako predstavlja konkretan uticaj sa kojom pojedinci raspolažu u određenoj organizaciji. Sa stanovišta praktičnog menadžmenta, navedeni autori smatraju da "moć se može definisati kao sposobnost rukovodioca ili drugog zaposlenog u organizaciji da utiče na druge članove kolektiva u međusobnom odnosima i poslovnim i ličnim interakcijama" [10]. U svojim istraživanjima o ulozi

menadžera u organizacijama, Minberg ukazuje na efektivne menadžere, koji su najčešće pokretači promena i koji razvijaju protokole za uspešne akcije [16].

DINAMIKA ODNOSA UPRAVLJANJA ORGANIZACIONIM PROMENAMA I KOMUNIKACIJE SA ZAPOSLENIM

Kada je reč o promenama, pretpostavka je da reč o jednostavnom procesu. Međutim, sprovođenje promena veoma je kompleksno i prilično teško. Većina ljudi ne želi se odreći poznatih šablona i ima veliku dozu sumnje u vezi nečeg nepoznatog.

Promena predstavlja "promenu ponašanja cele organizacije" [11]. drugim rečima, većina organizacija je podložna uticaju promena u okruženju koje zahtevaju prilagođavanje internih procesa [21]. Burk i Trehant [1] naglašavaju da za organizacije u nastojanju da steknu konkurentsku prednost nad svojom rivalima, moraju postojati efektivne promene koje podrazumevaju efikasne procese upravljanja promenama. Ovi procesi mogu uključivati elemente organizacione strukture i organizacione kulture, a jedna od primarnih funkcija upravljanja promenama jeste kreiranje efikasnih načina promovisanja promena unutar organizacije uz istovremeno ohrabrivanje zaposlenih u vezi prihvatanja planiranih promena.

Robins tvrdi da promene ne bi trebalo da budu slučajne po prirodi [19]. Sve inicijative za promenu moraju biti planirane u konsultaciji sa zaposlenima. Sličan stav imao je i Danfi, navodeći da sve inicijative za promene moraju biti aktivno planirane sa svim relevantnim akterima [6]. Pored toga, promena bi trebala podrazumevati kontinuirani i adaptivni proces kako bi se zaposleni identifikovali sa novom strategijom, tako da njihova intuicija postane konzistentna sa organizacionim strateškim pravcem [13]. Navedeni autori smatraju da ako organizacija ne uspostavi kontinuiranu i adaptivnu promenu, doći će do stvaranja adaptacije bez energije koja dolazi od zaposlenih.

Takođe, veoma je važno da zaposleni pruže ključne mogućnosti za učešće u inicijativama koje se tiču promena. Cimerman je stava da zaposleni uvek treba da budu ključni faktori u implementaciji i upravljanju efikasnim promenama, jer su oni direktno uključeni u proces promena [24]. Navedeno implicira postojanje mogućnosti da zaposleni mogu biti glavna prepreka u procesu implementacije promena. U tom kontekstu, Svedberg i Daglas zagovaraju pristup inkrementalnih promena u organizacijama koje se suočavaju sa navedenom dilemom. Ovaj pristup se percipira kao "fino podešavanje", što čini relativno mala podešavanja u sistemu [22].

Nadler i Tašman objašnjavaju postepene promene kao niz manjih promena, gde svaka naredna pokušava da se nadograđuje na već postojeće i poboljšavaju funkcionisanje organizacije u malim porastima [18]. Pristalice ovog pristupa postepene promene vide kao normalan i tekući proces koji se javlja kako u privatnim, tako i u javnim organizacijama. Ovakva vrsta promena podstiče efikasnije načine da zaposleni rade u saradnji i saglasnosti, što dovodi do efikasnijeg i efektivnijeg delovanja organizacije. Kontinuirano "fino podešavanje" procesa može značiti stvaranje boljih načina uključivanja zaposlenih u organizacione procese, ili poboljšanja pristupa zaposlenih jednih prema drugima i kao posledica toga pružanje značajnih informacija bitnih za organizaciono poslovanje [22]. Ove inkrementalne promene, koje mogu uključiti mnoge resurse, vremenom mogu dovesti do fundamentalne promene načina poslovanja organizacije, kao i boljeg obavljanja određenih zadataka, S toga,

inkrementalne promene podrazumevaju jednu vrstu konstantnog razmišljanja, koje sve efektivne i efikasne organizacije angažuju na poboljšanju i unapređenju komponenti unutar organizacije [18].

Organizacije koje se zalažu za promene, ali ne preferiraju postepene promene, implementiraju sledeće vrste promena:

- Fundamentalni – primena pristupa zasnovanog na standardima koji zahtevaju dramatične promene unutar organizacije.
- Tranzicioni – podrazumeva sporu evoluciju organizacije kroz implementaciju novih procesa ili tehnologija.
- Transformacioni – gde organizacija ponovo razmišlja o svojoj misiji, kulturi, aktivnostima i kritičnim elementima uspeha.

Postojanje raznolikosti u implementaciji organizacionih promena zahteva analizu o vrsti, dubini i složenosti promena, koja se mora sprovesti pre bilo kakvih pokušaja generisanja istih [3].

ZAKLJUČAK

U današnjem savremenom tržišnom okruženju prepunom turbulencija i diskontinuiteta, organizacija koja nastoji biti uspešna i ispred svojih konkurenata, promene mora shvatiti i prihvatiti kao relevantan faktor uspešnosti. Na promene se ne može gledati sa skepsom, strahom i dozom rezerve. Novi inovativni pogledi ka budućnosti moraju se prihvatiti sa radošću i motivacijom koja mobilize kompletnu kadrovsku strukturu od top menadžmenta pa sve do neposrednih izvršilaca pojedinih zadataka. U savremenom poslovanju menadžment u jednoj uspešnoj organizaciji mora biti menadžment promena, a same promene moraju se prihvatati i doživljavati kao normalne i permanentne pojave.

Osnovni zadatak prilikom sprovođenja promena, odnosno transformacije organizacije jeste razbijanje uparloženi stavova i shvatanja, kao i uklanjanje onih elemenata koji bi predstavljali svojevrzne barikade u procesu implementacije novih praksa.

Transformacioni procesi mogu biti različitog nivoa u zavisnosti od spoljnog okruženja. Međutim, ono što je uočljivo je da savremeni načini poslovanja sve manje ostavljaju prostora za primenu evolutivnih promena. Organizacija koja nastoji biti lider na tržištu i zadržati tu poziciju, mora računati isključivo na revolucionarne promene koje podrazumevaju postojanje inovativnih lidera unutar organizacije, obuku i usavršavanje svih struktura zaposlenih, timski rad i sistemsko razmišljanje, borbu protiv "status kvo" unutar organizacije i odlučnu borbu sa onima koji koče promene, decentralizaciju i delegiranje odgovornosti i poslova, dvosmernu komunikaciju kao i stvaranje organizacione klime gde svi zaposleni postaju interni preduzetnici.

Pravovremena anticipacija i procena promena, kao i pravilno upravljanje promenama, odnosno transformacijom organizacije, uslovi su za uspešnost organizacije u budućnosti. Ukoliko organizacija prihvati sve principe i elemente savremene transformacije, može očekivati ostanak u konkurentskoj trci ili čak postati lider u istoj.

BIBLIOGRAFIJA

1. Burke, W.W., & Trahan, W. (2000). *Business climate shifts: Profile of change makers*. Boston, MA: Butterworth Heinemann.
2. Burnes, B. (1996). *Managing change: A strategic approach to organizational dynamics*. London: Pitman Publishing.
3. Dervitsiotis, K.N. (2003). The pursuit of sustainable business excellence: Guiding transformation for effective organizational change. *Total Quality Management & Business Excellence*, 14(3), str.251-267.
4. Dunphy D.C., & Stace, D.A. (1988). Transformational and coercive strategies for planned organizational change: Beyond the OD model. *Organization Studies*, 9(3), str.317-334.
5. Dunphy, D.C., & Stace, D.A. (1993). The strategic management of corporate change. *Human Relations*, 46(8), str.905-918.
6. Dunphy, D.C. (1996). Organizational change in corporate settings. *Human Relations*, 49(5), str.541-542.
7. Connor P.E. & Lake L.K. (1988), *Managing organizational change*, New York, Praeger.
8. Hamel, G., & Prahalad, C. (1994). *Competing for the future*. Boston: Harvard Business School Press.
9. Harris, N. (1997). The economics of organizational change. In N. Harris (Ed.), *Change and the modern business* (str. 41-75). San Francisco: Jossey-Bass.
10. Kalač B. & Čatović A. (2013), *Organizaciona (korporativna) kultura i moć menadžmenta – međusobne paralele*, *Ekonomski izazovi*, godina 2, broj 3, str. 49-60.
11. Kanter, R.M. (1992,). *The change masters: Corporate entrepreneurs at work*. London: George Allen & Unwin.
12. Kotter, J.P. (1996). *Leading change*. Boston: Harvard Business School Press.
13. Lawrence, T.B., Dyck, B., Maitlis, S., & Mauws, M.K. (2006). The underlying structure of continuous change. *MIT Sloan Management Review*, 47(4), str.59-66.
14. Lewin, K. (1958). Group decision and social changes. In E. E. Maccoby, T.M. Newcomb, & E.L. Hartley (Eds.), *Readings in social psychology* (3rd Edn.) (str. 197-211). New York: Holt.
15. Milisavljević M., *Savremeni strategijski menadžment*, Institut ekonomskih nauka, Beograd, 2002.
16. Mintzberg, H. (1979). *The structuring of organizations*. Englewood Cliffs, NJ: Prentice Hall.
17. Mintzberg, H., & Quinn, J. (1991). *The strategy process: Concepts, contexts, cases*. New Jersey: Prentice Hall.
18. Nadler, D.A., & Tushman, M.L. (1995). Types of organizational change: From incremental improvement to discontinuous transformation. In D.A. Nadler, R.B. Shaw, A.E. Walton & Associates (Eds.), *Discontinuous change: Leading organizational transformation* (str. 15-34). San Francisco: Jossey-Bass.
19. Robbins, S.P. (1990). *Organisational theory: Structure, design, and application*. Englewood Cliffs, NJ: Prentice Hall.
20. Rose, K.H. (2002). *Leading change: A model by John Kotter*. Online article retrieved from <http://www.esi-int.com>.
21. Senge, P., Kleiner, A., Roberts, C., Ross, R., Roth, G. & Smith, B. (1999). *The dance of change*. London: Nicholas Brealey.
22. Swedberg, D., & Douglas, J. (2005). Transforming by design: An innovative approach to implementation of e-government. *EJEC*, 3(paper 6, issue 1), str.51-56.

23. Tetenbaum, T.J. (1998). Shifting paradigms: From Newton to chaos. *Organizational Dynamics*, 26(4), str.21-32.
24. Zimmermann, J. (1995). The principles of managing change. *HR Focus*, 2, str.15-16.

RESUME

In today's modern market environment, full of turbulence and discontinuity, an organization that seeks to be successful even in front of its competitors, the change has to be understood and accepted as a relevant factor of success. Changes can not be viewed with skepticism, fear, and a dose of reserve. New innovative views towards the future must be welcomed with joy and motivation that mobilizes a complete staff structure from top management to direct executors of individual tasks. In modern business management in a successful organization must be change management, and the changes themselves must be accepted and perceived as normal and permanent phenomena.

The basic task of implementing the change or transformation of the organization is to break up the established attitudes and understandings, as well as to remove those elements that would represent some kind of barricades in the process of implementing new practices.

Transformation processes can be of different levels depending on the external environment. However, it points out that modern ways of doing business leave room for evolutionary changes. An organization that seeks to be a market leader and maintains that position must count only on revolutionary changes that involve the existence of innovative leaders within the organization, training and improvement of all employee structures, teamwork and systemic thinking, the fight against the "state quo" within the organization and the decisive struggle with those who hinder change, decentralization and delegation of responsibilities and jobs, two-way communication as well as creating an organizational climate where all employees become internal entrepreneurs.

Timely anticipation and assessment of changes, as well as proper change management, or transformation of the organization, are the conditions for the success of the organization in the future. If the organization accepts all the principles and elements of modern transformation, it can expect to remain in a competitive race or even become a leader in it.

ANALIZA BILANSA STANJA U FUNKCIJI STRATEGIJSKOG ODLUČIVANJA

Ljubiša Ševkušić

J.U.Srednjoškolski centar „Petar Kočić“
Zvornik, Bosna i Hercegovina
ljubisasevkusic@yahoo.com

Apstrakt

Savremeni način poslovanja karakteriše kako povećanje poslovnih prilika za razvoj preduzeća tako i povećanje rizika od poslovnog neuspjeha. Preduzećima ostaje osnovni cilj da na kraju poslovne godine ostvare pozitivan finansijski rezultat. Iz tih razloga veliki zadatak se stavlja pred menadžment preduzeća da se na vrijeme prilagodi savremenoj transformaciji poslovanja, donese ispravne strategijske odluke i obavi poslovne poteze koji će obezbjediti buduće postojanje, stabilnost i djelovanje preduzeća. Značajnu ulogu prilikom strategijskog odlučivanja i u savremenom poslovanju igra detaljna analiza finansijskih izvještaja preduzeća. Ona pruža informacije o rezultatima poslovanja preduzeća kako korisnicima unutar preduzeća tako i osobama i organizacijama izvan preduzeća. U radu akcenat je stavljen na analizu bilansa stanja i njegov značaj za donošenje ispravnih strategijskih odluka u savremenim uslovima poslovanja. Bilans stanja je finansijski izvještaj koji sadrži podatke o sredstvima i izvorima sredstava sa kojima određeno preduzeće raspolaže. Na osnovu analize bilansa stanja moguće je osim podataka o raspoloživim sredstvima i izvorima sredstava između ostalog utvrditi imovinski i finansijski položaj preduzeća. Dakle, osnovni cilj koji je postavljen ovim radom jeste da se ukaže na relevantnu ulogu analize bilansa stanja prilikom strategijskog odlučivanja u savremenim uslovima poslovanja preduzeća.

Ključne reči: bilans stanja, strategijsko odlučivanje, likvidnost, solventnost

ANALYSIS OF BALANCE SHEET IN FUNCTION MAKING STRATEGIC DECISIONS

Abstract

The modern way of doing business is characterized because increasing the business opportunities for enterprise development but increasing the risk of business failure. The main goal enterprises is remain to achieve a positive financial result at the end of the business year. For these reasons, the great task is put before the management of the company to adapt to the modern transformation of business in time, make correct strategic decisions and carry out business moves that will ensure the future existence, stability and operation of the company. Analysis of the financial statements of the company plays a significant role in strategic decision making and in modern business. It provides information on the results of the business of the company both to users within the company and to persons and organizations outside the company. The paper focuses on the analysis of the balance sheet and its importance for making correct strategic decisions in modern business conditions. Balance sheet is a financial statement that contains information about the assets and sources of funds that a particular company has at its disposal. Based on the analysis of the balance sheet, it is possible, apart from data on available funds and sources of funds, to determine the company's property and financial position, liquidity and solvency, as well as short-term and long-term financial

balance that are very important for the financial stability of the company. Therefore, the basic goal set by this paper is to look at the relevant role of the balance sheet analysis in strategic decision making in the modern business environment and modern of doing bussines of the company.

Key words: balance sheet, strategic decision making, liquidity, solvency

JEL codes: M41, M49

UVOD

Za svako preduzeće bez obzira na djelatnost kojom se bavi i u savremenim uslovima poslovanja vrlo je važno da ga prati epitet stabilnog preduzeća. To svakako doprinosi boljoj slici o preduzeću kako kod postojećih tako i potencijalnih kupaca,povjerilaca,investitora ali i države. Održavanje stabilnosti preduzeća u budućnosti iziskuje adekvatne strategijske odluke koje donosi menadžment preduzeća. Značajan doprinos prilikom donošenja strategijskih odluka mogu dati podaci dobijeni analizom finansijskih izvještaja preduzeća posebno bilansa stanja. Bilans stanja je trenutna slika finansijskog položaja preduzeća na određeni dan [10 str.18].Finansijska analiza je veoma detaljno ispitivanje finansijskog i ekonomskog stanja i rezultata poslovanja nekog preduzeća [8,str.93].Podaci dobijeni analizom bilansa stanja se odnose prvenstveno na ocjenu imovinskog i finansijskog položaja preduzeća. U ovom radu ocjena imovinskog i finansijskog položaja je izvršena na osnovu analize bilansa stanja trgovinskog preduzeća čije je sjedište na teritoriji grada Bijeljina. Od metoda u radu su korišćeni metod indukcije i dedukcije kao i metode analize i sinteze a za formulisanje teorijskog dijela rada korišćena je stručna literatura.

KORISNICI INFORMACIJA IZ FINANSIJSKIH IZVJEŠTAJA

Na osnovu analize podataka koji su sadržani u finansijskim izvještajima određene grupe mogu da imaju koristi ukoliko dobijene informacije iskoriste na pravi način.Korisnici dobijenih informacija iz analize finansijskih izvještaja se mogu podijeliti na interne(menadžment i zaposleni) i eksterne.Kao korisnici navode se [1, str.34-35]:

1. Investitori (sadašnji i potencijalni) kao grupa korisnika ima heterogene potrebe za informacijama.Investitori su zainteresovani za mogućnost obezbeđenja zarade od ulaganja za stepen rizika kome je izloženo poslovanje konkretnog preduzeća.Vlasnici spekulativnog kapitala su zainteresovani za informacije koje bi im pomogle da odluče da li treba da kupe,zadrže ili prodaju ulaganje zbog rizika koji nosi.Akcionarima je takođe neophodna informacija da bi procijenili rentabilnost nekog preduzeća i sposobnost za isplatu dividendi.
2. Zajmodavci odnosno kreditori.Njih prvenstveno zanima sigurnost poslovanja preduzeća sa aspekta obezbjeđenja povraćaja glavnice zajma i redovnog isplaćivanja pripadajuće kamate.
3. Dobavljači i drugi povjerioci.Oni su zainteresovani za informacije na osnovu kojih će moći da ocjene da li preduzeće može da servisira dugove na vrijeme i da

li je i na kraći rok posmatrano preduzeće likvidno. Naime, povjerioci su zainteresovani za informacije o nekom preduzeću za kraći ili duži period u zavisnosti od plana poslovne saradnje sa tim preduzećem.

4. Kupci i ostali dužnici. Njih prije svega zanima stabilnost poslovanja preduzeća u dužem periodu naročito ako se radi o poslovnim partnerima koji su zainteresovani za dugoročnu saradnju sa preduzećem od koga su u velikoj mjeri poslovno zavisni.
5. Vlada i njene agencije. Oni su zainteresovani da prikupe one informacije o poslovanju preduzeća koje bi im olakšale preduzimanje odgovarajućih makro i mikro mjera ekonomske politike, odnosno poreskih, monetarno-kreditnih i drugih mjera u cilju obezbjeđenja adekvatne raspodjele resursa i stabilnog razvoja.
6. Javnost je takođe zainteresovana za informacije o preduzeću zato što dobija saznanja od opšteg značaja a i značaja za lokalnu ekonomiju kao što su informacije o stanju i perspektivama preduzeća, broju ljudi koje oni zapošljavaju, mogućnost za nova zaposlenja, uticaj na razvoj drugih preduzeća i drugo
7. Zaposleni kao interni korisnici. Njih prije svega zanima zarađivačka sposobnost preduzeća i informacije koje će im pomoći da procjene mogućnost preduzeća da redovno isplaćuje zarade i uplaćuje doprinose za penzijsko i invalidsko osiguranje, nova zaposlenja i drugo.

Menadžment preduzeća kao interni korisnik ima u cilju da sazna informacije koje su važne prevashodno zbog donošenja ispravnih strategijskih odluka.

ZNAČAJ ANALIZE BILANSA STANJA ZA STRATEGIJSKO ODLUČIVANJE

Strategijsko odlučivanje se može definisati kao dio strategijskog upravljanja koji se odnosi na donošenje upravljačkih odluka koje će imati efekte na ciljeve i strategiju organizacije a sve sa ciljem da se ostvari bolje funkcionisanje preduzeća u budućnosti. Proces donošenja strategijskih odluka je neophodan proces kako bi preduzeće uspješno poslovalo i dobre poslovne odluke u budućnosti impliciraju da preduzeće može biti konkurentno na tržištu. Analizom bilansa stanja kao osnovnog finansijskog izvještaja preduzeća prvenstveno je moguće ocjeniti sledeće:

- Imovinski položaj,
- Finansijski položaj.

Nakon ocjene ovih pokazatelja moguće je identifikovati probleme, preduzeti mjere i korake da se stanje popravi u područjima gdje postoje problemi a samim tim olakšati proces strategijskog odlučivanja.

ANALIZA IMOVINSKOG POLOŽAJA

Imovinski položaj preduzeća čini aktiva. Analiza imovinskog položaja obuhvata[2, str.240]:

- analizu strukture (struktura poslovne aktive i struktura operativne aktive),

- analizu fiksne imovine(osnovnih sredstava)u okviru koje je:struktura fiksne imovine,dotrajalost fiksne imovine,tehnička opremljenost i iskorišćenje kapaciteta,
- analizu obrtne imovine u okviru koje je: struktura obrtne imovine i brzina obrtanja,
- analizu obrta poslovne imovine i roka povraćaja.

Analizom strukture poslovne aktive dolazi se do podataka o iznosu neuplaćenog upisanog kapitala, investiranog kapitala koji se odnosi na investirane nekretnine i dugoročne finansijske plasmane, operativnoj imovini(osnovna i obrtna sredstva) i iznosu gubitka iznad kapitala. Analiza fiksne imovine obuhvata analizu osnovnih sredstava sa kojima preduzeće raspolaže. Ovde se utvrđuje kakva je struktura osnovnih sredstava, kolika je njihova sadašnja vrijednost,koliko su istrošena, koliko se osnovno sredstvo koristi u procesu reprodukcije kao i efikasnost korišćenja fiksne imovine. Pri analizi strukture obrtne imovine obrtna imovina se grupišu prema stepenu likvidnosti, odnosno prema brzini transformacije pojedinih oblika obrtne imovine u gotovinu[2 str.252]. Pored strukture obrtne imovine ovde se utvrđuje i brzina obrta obrtne imovine koja bi trebalo da bude što veća. Obrt obrtne imovine iskazuje brzinu obrta koja se izražava koeficijentom obrta i brojem dana trajanja jednog obrta. Koeficijent obrta se izračunava kao odnos efekata(učinaka) obrtne imovine i prosječne obrtne imovine dok se do broja dana trajanja jednog obrta dolazi dijeljenjem broja kalendarskih dana u periodu za koji se mjeri obrt i koeficijenta obrta. Parametri koji su ključni za ocjenu imovinskog položaja za analizirano preduzeće predstavljeni su u narednoj tabeli.

Tabela 1. Imovinski položaj preduzeća

R.Br.	Bilansna pozicija	Iznos(u BAM)
1.	Nabavna vrijednost građevinskih objekata	431090,00
2.	Ispravka vrijednosti građevinskih objekata	114410,00
3.	Stepen istrošenosti građevinskih objekata	26,53%
4.	Nabavna vrijednost opreme i postrojenja	618159,00
5.	Ispravka vrijednosti opreme	79938,00
6.	Stepen istrošenosti opreme(5/4)	12,93%
7.	Koeficijent obrta obrtne imovine	3,14

Izvor: Obrada autora

Na osnovu utvrđenog stepena istrošenosti osnovnih sredstava(građevinskih objekata i opreme) prikazanog u tabeli br.1 uočljivo je da analizirano preduzeće ima relativno nova osnovna sredstva. Inače,u slučaju nižeg stepena istrošenosti osnovnih sredstava sadašnja vrijednost raspoloživih osnovnih sredstava je veća i obrnuto. Koeficijent obrta obrtne imovine iznosi 3,14 što se može protumačiti kao dobar rezultat i pokazuje da se obrtna sredstva u ovom preduzeću efikasno koriste. Jednostavnije objašnjeno to bi značilo da se na jednu konvertibilnu marku prosječno angažovane obrtne imovine u ovom preduzeću ostvaruje 3,14 konvertibilnih maraka prihoda od prodaje u posmatranom periodu. Na osnovu analiziranih parametara za imovinski položaj analiziranog preduzeća se može reći da je zadovoljavajući s obzirom da su osnovna

sredstva relativno nova a i koeficijent obrta obrtne imovine ima zadovoljavajuću vrijednost.

ANALIZA FINANSIJSKOG POLOŽAJA

Finansijski položaj je određen stanjem finansijske ravnoteže, zaduženosti, solventnosti, održavanjem realne vrijednosti sopstvenog kapitala i reprodukcijom sposobnošću [2, str.270]. Finansijski položaj može biti: dobar, prihvatljiv i loš. Dobar finansijski položaj je kod onih preduzeća koja postignu finansijsku ravnotežu (dugoročnu i kratkoročnu) koja su solventna, nisu prezadužena, koja uvećavaju sopstveni kapital i koja su sposobna da finansiraju proširenu reprodukciju. Prihvatljiv je onaj finansijski položaj u kome postoji likvidnost ali se ne garantuje sigurnost jer nedostaje likvidna rezerva (zbog jednakosti dugoročno vezanih sredstava i sopstvenog kapitala uvećanog za dugoročni dug). U ovom prihvatljivom položaju obezbeđuje se i relativna nezavisnost a preduzeća su sposobna da finansiraju samo prostu reprodukciju. Loš finansijski položaj preduzeća proističe iz narušene finansijske ravnoteže koja ne obezbeđuje održavanje likvidnosti na dugi rok, loše finansijske strukture i nemogućnosti da subjekt finansira prostu reprodukciju iz vlastitih sredstava. Analiza finansijske ravnoteže uvijek je najvažnija karika u analizi finansijskog položaja preduzeća [9 str.91]. Finansijska ravnoteža može biti kratkoročna i dugoročna. Finansijska ravnoteža predstavlja esencijalni uslov za održavanje likvidnosti (sposobnost plaćanja ad hoc obaveza) odnosno obezbeđenje sigurnosti [11 str.380]. Analiza kratkoročne finansijske ravnoteže daje odgovor na pitanje da li postoji jednakost između s jedne strane likvidnih i kratkoročno vezanih sredstava i s druge strane kratkoročnih obaveza [3, str.83]. S obzirom na značaj utvrđivanja kratkoročne i dugoročne finansijske ravnoteže u narednim tabelama će biti one prikazane u slučaju analiziranog preduzeća.

Tabela 2. Kratkoročna finansijska ravnoteža

R.br.	Bilansna pozicija	Iznos(u BAM)
1.	Gotovina i gotovinski ekvivalenti	385615,00
2.	Kupci i druga potraživanja	202806,00
3.	Kratkoročni finansijski plasmani	53532,00
4.	Likvidna i kratkoročno vezana sredstva(1+2+3)	641953,00
5.	Kratkoročne finansijske obaveze	545768,00
6.	Obaveze prema dobavljačima	1892560,00
7.	Kratkoročni izvori finansiranja (5+6)	2438328,00
8.	Odnos kratkoročnih izvora i sredstava(7/4)	3,79

Izvor: Obrada autora

Kod idealnog stanja kratkoročne ravnoteže odnos između likvidnih i kratkoročno vezanih sredstava s jedne strane i kratkoročnih izvora finansiranja s druge strane je 1:1(acid-test). Kod analiziranog preduzeća ovaj odnos je 1:3,79 što ukazuje da je uveliko narušena kratkoročna finansijska ravnoteža. Kratkoročna finansijska ravnoteža je pomjerena prema kratkoročnim izvorima finansiranja i to u vrlo

značajnoj mjeri. Ovo treba da bude signal za uzbunu menadžmentu preduzeća jer se analizirano preduzeće nalazi u situaciji i opasnosti da neće moći održavati likvidnost što sa sobom povlači nesolventnost a u krajnjem slučaju i propast preduzeća. Pravilo je da sa pomjerenom dugoročnom finansijskom ravnotežom ka dugoročno vezanim sredstvima preduzeće pada u dugoročnu nelikvidnost i u tržišnoj ekonomiji posledica toga je stečaj odnosno likvidacija [2 str.285]. Kada govorimo o dugoročnoj finansijskoj ravnoteži ona je postignuta ukoliko postoji jednakost između dugoročno vezanih sredstava i dugoročnih izvora finansiranja (kapitala i dugoročnih obaveza). Dugoročna finansijska ravnoteža za analizirano preduzeće takođe ne postoji što pokazuje naredne tabela.

Tabela 3. Dugoročna finansijska ravnoteža

R.B.	Bilansna pozicija	Iznos(u BAM)
1.	Zalihe	1514984,00
2.	Dugoročni finansijski plasmani	0
3.	Osnovna sredstva	854901,00
4.	Gubitak	0
5.	Dugoročno vezana sredstva(1+2+3+4)	2369885,00
6.	Dugoročne obaveze	0
7.	Dugoročna rezervisanja	0
8.	Kapital	495691,00
9.	Kapital i dugoročne obaveze(6+7+8)	495691,00
10.	Odnos dugoročnih izvora i sredstava(9/5)	0,21
10.	Koeficijent finansijske stabilnosti (5/9)	4,78

Izvor: Obrada autora

Kod analiziranog preduzeća veliki problem predstavlja činjenica da se dugoročno vezana sredstva umjesto iz dugoročnih izvora pokrivaju iz kratkoročnih što svakako ugrožava održavanje likvidnosti jer kratkoročne obaveze prije dospijevaju za plaćanje u odnosu na mobilizaciju dugoročno vezanih sredstava. Dugoročna finansijska ravnoteža se vrlo često izražava i koeficijentom finansijske stabilnosti čija vrijednost može biti veća, manja ili jednaka jedan. Može se zaključiti[2, str.287]:

- kada je koeficijent finansijske stabilnosti veći od jedan u oblasti dugoročnog finansiranja ugroženo je održavanje likvidnosti, ta ugroženost utoliko je jače izražena što je koeficijent finansijske stabilnosti više udaljen od jedan,
- kada je koeficijent finansijske stabilnosti jedan u oblasti dugoročnog finansiranja stvoreni su uslovi za održavanje likvidnosti jer je dugoročno vezana imovina jednaka kapitalu uvećanom za dugoročne obaveze a gotovina uvećana za kratkoročno vezanu imovinu jednaka je kratkoročnim obavezama
- kada je koeficijent finansijske stabilnosti niži od jedan u oblasti dugoročnog finansiranja stvorena je sigurnost za održavanje likvidnosti jer je dio kapitala uvećanog za dugoročne obaveze iznad dugoročno vezane imovine upotrebljen za finansiranje kratkoročno vezane imovine, koja će se prije mobilisati u gotovinu nego što će dugoročne obaveze dospjeti za plaćanje. Sigurnost za održavanje likvidnosti

stvorena u oblasti dugoročnog finansiranja utoliko je veća što je koeficijent finansijske stabilnosti bliže nuli.

Koeficijent finansijske stabilnosti kod analiziranog preduzeća je 4,78 što je izrazito visoka vrijednost ali ima negativno značenje i pokazuje značajnu ugroženost održavanja likvidnosti. Pored toga potvrđuje raniju tvrdnju da je dugoročna ravnoteža narušena i pomjerena ka dugoročno vezanim sredstvima i kod ovog preduzeća se nedostajući dio sredstava koji se ne može obezbjediti iz dugoročnih izvora finansira iz kratkoročnih pa je ovo preduzeće suočeno sa problemom da ne može izmirivati svoje prispjele obaveze blagovremeno. Dugoročna finansijska ravnoteža provjerava se i poređenjem neto obrtnog fonda sa stalnim zalihama [5, str.124]. Kod posmatranog preduzeća poređenje je prikazano u narednoj tabeli.

Tabela 4. Dugoročna finansijska ravnoteža na osnovu neto obrtnog fonda

R.Br.	Bilansna pozicija	Iznos(u BAM)
1.	Kapital	495691,00
2.	Dugoročna rezervisanja	0
3.	Dugoročne obaveze	0
4.	Kapital i dugoročne obaveze(1+2+3)	495691,00
5.	Gubitak	0
6.	Osnovna sredstva	854901,00
7.	Dugoročni finansijski plasmani	0
8.	Dugoročno vezana sredstva bez zaliha(5+6+7)	854901,00
9.	Obrtni fond(4-8)	-359210,00
10.	Zalihe	1514984,00
11.	% pokriva zaliha obrtnim fondom(9/10)x100	0,0

Izvor: Obrada autora

Neto obrtni fond predstavlja dio sopstvenog kapitala i dugoročnog pozajmljenog kapitala(dugoročnih rezervisanja i pravih obaveza preduzeća) namjenjenog finansiranju obrtne imovine[4, str.241]. Obrtni fond kod posmatranog preduzeća ima negativan rezultat. To se događa u slučaju kada su dugoročni izvori sredstava manji od dugoročno vezanih sredstava. Neto obrtni fond se povećava ako su prihodi veći od ukupnih rashoda bez amortizacije, prodajom osnovnih sredstava, povećanjem dugoročnih zajmova, konverzijom kratkoročnih u dugoročne zajmove i prenosom sredstava sa izdvojenih računa fondova na redovan žiro račun. Suprotno od toga obrtni fond se smanjuje kada se nabavljaju osnovna sredstva, isplaćuje anuitet po osnovu dugoročnih zajmova, gubitkom i isplatom dobitka u obliku povećanih ličnih dohodaka ili uplatom na posebne račune fondova [6, str.148]. Obrtni fond se može iskazati i kao dio obrtnih sredstava koji se finansira iz dugoročnih izvora. Na taj način se utvrđuje obrtni fond koji pokazuje višak obrtnih sredstava iznad kratkoročnih obaveza koji u suštini predstavljaju rezervu likvidnosti koja treba stalno da se drži u preduzeću zbog rizika nelikvidnosti. U slučaju analiziranog preduzeća kratkoročne obaveze premašuju vrijednost obrtne imovine te je zbog toga obrtni fond i na taj način posmatran negativan. Većina kratkoročnog finansijskog planiranja usredsređuje se na promjenljivost neto obrtnog kapitala [7, str.512].

ZAKLJUČAK

Pomoću analize bilansa stanja preduzeća između ostalog se ocjenjuje finansijski i imovinski položaj ali i finansijsko stanje u kome se preduzeće nalazi. Tokom analize se mogu identifikovati uska grla u finansijskom poslovanju i blagovremeno preduzeti mjere kako bi se problemi na vrijeme otklonili. Analiza finansijskih izvještaja je važna kako za povjerioce i investitore tako i za državu jer na osnovu dobijenih informacija može sprovesti planirane fiskalne i investicione aktivnosti. Finansijski ugled i položaj preduzeća su povezani jer bez dobrog finansijskog položaja nema ni dobrog finansijskog ugleda. Na osnovu izvršene analize bilansa stanja zaključuje se da analizirano preduzeće ima zadovoljavajući imovinski položaj. S druge strane finansijski položaj se može ocjeniti kao loš jer preduzeće nije u mogućnosti da sve svoje obaveze izmiruje o roku dospjeća prvenstveno zbog nedostatka likvidnih sredstava u aktivi bilansa stanja. Kratkoročna i dugoročna ravnoteže su izrazito narušene i kod ovog preduzeća se nedostajući dio sredstava koji se ne može obezbjediti iz dugoročnih izvora finansira iz kratkoročnih pa je preduzeće suočeno sa problemom da ne može izmirivati svoje prispjele obaveze blagovremeno. Ovde je važno naglasiti da zbog izražene nelikvidnosti postoji opasnost da se i solventnost dovede u pitanje tako da to menadžment mora imati na umu. Iz svega gore iznijetog opšti je zaključak da analiza bilansa stanja može biti od izuzetne koristi menadžerima prilikom procesa strategijskog odlučivanja.

BIBLIOGRAFIJA

1. MSFI(2005) Okvir za pripremu i prezentaciju finansijskih izveštaja. Beograd: Savez računovođa i revizora Srbije
2. Rodić J., Vukelić G., Andrić M. (2007) Teorija i politika bilansa. Beograd: Poljoprivredni fakultet
3. Jakšić D., Vuković B., Mijić K. (2011) Analiza finansijskog položaja poljoprivrednih preduzeća u Republici Srbiji, Ekonomika poljoprivrede, 1/11, str. 81-90
4. Stevanović N., Malinić D. (2003) Upravljačko računovodstvo. Beograd: Ekonomski fakultet
5. Vukoje V. (2015) Finansijski položaj preduzeća iz oblasti poljoprivrede i prehrambene industrije Vojvodine. Novi Sad: Poljoprivredni fakultet
6. Ranković J. (1982) Upravljanje finansijama radnih organizacija Beograd: Društvo ekonomista
7. Brealey R., Myers S., Marcus A. (2007) Fundamentals of Corporate Finance. New York, NY: McGraw-Hill Companies
8. Hodžić N., Gregović N. (2014) Racio pokazatelji finansijskog položaja preduzeća, Ekonomski izazovi, 3(6) str. 92-105
9. Deković Ž. (2014) Analiza finansijske ravnoteže hotelijerskih poduzeća na temelju bilančnih podataka, Zbornik radova Veleučilišta u Šibeniku, str. 85-96
10. Vučković B. (2016) Finansijski položaj i profitabilnost poljoprivrednih preduzeća (doktorska disertacija). Novi Sad: Fakultet za ekonomiju i inženjerski menadžment

11. Parnički P.(2014) Globalni koncept finansijskog položaja-dodatna sigurnost menadžmentu kompanije pri strategijskom izboru(doktorska disertacija).Sremska Kamenica:Fakultet poslovne ekonomije

RESUME

Each company's main goal is to achieve a positive financial result (profit). In order to accomplish this goal, it is essential that the management of the company make the right strategic decisions. This is not an easy task, especially in modern business conditions. The information obtained from the analysis of financial statements plays an important role in the decision making process. In this paper, the focus is on the analysis of the balance sheet as a financial report whose analysis, among other things, determines the property and financial position of the company. For the analyzed enterprise in this paper it was determined that the property position is satisfactory while the financial position is poor. This means that there is no direct dependence between these two indicators. The general conclusion reached in this paper is that the analysis of the balance sheet can be of great use to managers in the process of strategic decision making.

ULOGA I UTICAJ MMF-A U KREIRANJU EKONOMSKE POLITIKE: PRIMER SRBIJE

Jovan Borišić

Beograd, Srbija
borisicj@yahoo.com

Apstrakt

Proces transformacije svetske privrede jeste izuzetno dinamičan i složen. Upravo u takvim uslovima je otežano vođenje uspešne ekonomske politike. Ovakve okolnosti zahtevaju kontinuirano praćenje stanja u zemlji, kao i istustva drugih zemalja u očuvanju stabilnosti i održivosti privrede. Jedna od vodećih globalnih institucija koja nadgleda svetski ekonomski sistem jeste MMF. Kao takva definiše pravila igranja. Međutim za razliku od zakona koji su obligatorni, ova institucija ima savetodavnu ulogu u vođenju ekonomske politike. Cilj ovog istraživanja jeste ukazivanje na prednosti ali i nedostatke oslanjanja isključivo na preporuke MMF-a u vođenju ekonomske politike. Potvrda ovakve teze jesu i primeri uspešnih i neuspešnih fiskalnih konsolidacija i obnavljanja privreda na osnovu preporuka MMF-a. U prvom delu rada dat je uvid u osnovne karakteristike i načine funkcionisanja MMF-a. U drugom delu jestu analizirane kako pozitivne tako i negativne strane saradnje zemalja sa MMF-om, kao i prikaz odnosa sa Srbijom tokom vremena kroz ugovorene aranžmane. Poslednji segment se odnosi na potencijalnu mogućnost nastavka saradnje nakon isteka Stand-by aranžmana.

Cljučne riječi: MMF, uslovljavanje, ekonomski rast.

ROLE AND IMPACT OF IMF IN MAKING ECONOMIC POLICY: CASE OF SERBIA

Abstract

The process of transformation the world economy is extremely dynamic and complex. In such conditions it is difficult to conduct a successful economic policy. Such circumstances require a continuous monitoring of the situation in the country, as well as other countries' perspectives in preserving the stability and sustainability of the economy. One of the world's leading institutions that supervises the world's economic system is the IMF. As such, it defines the rules of the game. However, unlike the laws that are mandatory, IMF has an advisory role in implementing economic policy. The aim of this research is to point out the advantages and disadvantages of relying entirely on the recommendations of the IMF in implementing economic policy. The confirmation of this claim are also examples of successful and unsuccessful fiscal consolidations and economic recovery based on IMF's policy recommendations. The first part of the paper gives an insight into the basic characteristics and mechanisms of the IMF. The second part analyzes both the positive and the negative sides of the countries' cooperation with the IMF, as well as evidence of relations with Serbia over time. The last segment refers to the potential possibility of continuing collaboration after the expiration of the Stand-By Arrangement.

Key words: IMF, conditionality, economic growth

JEL codes: F33, F42, O43

UVOD

Danas MMF predstavlja jednu od najznačajnijih međunarodnih institucija u svetu. Ideja za nastankom MMF-a se pojavila nakon velike ekonomske krize 30-tih godina prošlog veka. Nakon depresije koja se proširila na čitav svet, dolazi do opadanja životnog standarda, jačanja pesimizma i pojave globalne makroekonomske nestabilnosti. Kao posledica takvog stanja javlja se potreba za formiranjem organizacije koja bi sprečila dalje produbljivanje krize. Vajt (Harry Dexter White) sa jedne strane i Kejns (John Maynard Keynes) sa druge strane predlažu uvođenje celovitog monetarnog sistema [3]. Britanski ili Kejnsov plan se zalagao za osnivanje Međunarodne klirinške unije. Ideja je bila stvaranje kreditnih odnosa kako bi se smanjili rastući deficiti zemalja koristeći novo valutno sredstvo bankor. Sa druge strane, Vajtova koncepcija bila je u skladu sa interesima SAD-a. Prvobitna zamisao jeste bila održavanje stabilnog deviznog kursa korišćenjem zlatnog standarda. Sredstva fonda bi se formirala uplatama kvota u zlatu, nacionalnim valutama i hartijama od vrednosti. Oba plana su težila da obezbede konvertibilnost novca za bilo koju vrstu robe ili usluga. Vajtov plan jeste međunarodnog karaktera sa naglaskom na monetarnu disciplinu, za razliku od Kejnsove državne fiskalne politike. Ekonomska superiornost SAD-a jeste doprinela prihvatanju Vajtove ideje i Međunarodna zajednica formira Međunarodni Monetarni Fond 1944. godine u Bretonvudu. MMF od svod osnivanja pa do danas posmatra kretanje ekonomskih performansi na nacionalnom, regionalnom i globalnom nivou i predlaže vladama načine pomoću kojih mogu da prevaziđu probleme sa kojima se suočavaju.

OSNOVNE KARAKTERISTIKE I MEHANIZMI DELOVANJA MMF-A

Od perioda kada je MMF nastao pa do danas njegova osnovna svrha je obezbeđivanje finansijske stabilnosti. Polje delovanja se vremenom proširilo od vodećih svetskih sila ka manje razvijenim zemljama, poprimajući globalni karakter. Bazične aktivnosti koje obavlja MMF su [13]:

- Međunarodna saradnja kroz konsultacije i zajedničko rešavanje monetarnih problema
- Podsticanje rasta međunarodne trgovine, otvaranje novih radnih mesta, privredni rast i smanjenje siromaštva
- Omogućavanje stabilnosti deviznog kursa i nesmetano obavljanje međunarodnih plaćanje
- Obezbeđivanje finansijskih sredstava, privremeno i pod određenim uslovima, kako bi zemlja prevazišla platnobilansne probleme

Vremenom je evoluirala uloga MMF-a. Za razliku od prvobitnih načela prema kojima je MMF-a trebalo da obezbedi finansiranje državnih izdataka u cilju ostvarenja željenog nivoa agregatne tražnje, danas pod uticajem dominantne neoklasične paradigme unutar MMF-a se javlja averzija prema jačanju uloge države [15, str.80]. Razlog tome jeste verovanje da je državna uloga predimenzionirana i neefikasna, a

tržište efikasnije u rešavanju tekućih problema. Ovome u prilog idu i mere liberalizacije i jačanja preduzetništva podsticane i promovisane u okviru aranžmana MMF-a. Takođe promene u ideologiji su uticale na način rada globalnih institucija [14].

Posebnu pažnju jeste potrebno posvetiti finansijskoj strukturi ove organizacije koja određuje kanale njenog globalnog uticaja. MMF je formiran kao deoničarsko preduzeće u koje zemlje članice uplaćuju svoje uloge odnosno kvote. Kvota se za svaku zemlju članicu određuje pojedinačno i predstavlja osnovni izvor finansija MMF-a. Ujedno predstavljaju i osnovni izvor pomoći na osnovu koje se određuje koliko zemlja članica može povući ili pozajmiti od fonda. Formula za određivanje kvota glasi [10]: ponderisani prosek BDP-a (određuje 50% kvote), otvorenost zemlje (30%), varijabilnost ekonomije (15%) i međunarodne rezerve (5%). Kvote su iskazane u specijalnim pravima vučenja (SDR) i određuju pregovaračku moć zemalja članica.

Svaka zemlja dobija dodatni glas za svakih 100000 SDR-a uplaćenih Fondu što dovodi do neravnomernosti u glasovima. Nejednakost u donošenju odluka i sistemu glasanja navodi na potrebu modifikovanja načina utvrđivanja kvota ili njihovo eliminisanje. U sve većoj meri jeste predmet istraživanja ostvarivanje moći odlučivanja i pribavljanje sredstava iz Fonda na bazi bilansa plaćanja i realnog BDP-a zemalja članica. Takav scenario bi doprineo većoj pravičnosti u alokaciji resursa i dodatnom uključivanju zemalja sa niskim nivoom dohotka u rad MMF-a.

Analiza instrumenata i mehanizama MMF-a jeste ključan pokazatelj saradnje sa zemljama članicama. Od '60-ih godina MMF počinje da koristi Stand-by aranžmane. Stand by aranžmani su osnovni i najrasprostranjeniji oblik finansijske podrške MMF-a. Zemlje pregovaraju sa MMF-om radi ostvarivanja prava za buduće zajmove, kako bi oni bili na raspolaganju u trenutku kada se javi potreba. za njima. Ovaj aranžman je razvijen kako bi se prevazišli platnobilansni problemi zemlje. Ovakvi dogovori iz predostrožnosti pružaju mogućnost da u uslovima većeg odstupanja makroekonomskih veličina od targetiranih zemlja ima pravo pozajmljivanja sredstava iz Fonda shodno visini propisane kvote.

Specijalna prava vučenja (SDR) predstavljaju devizne rezerve koje je formirao MMF kako bi na organizovan način uticao na ostvarenje međunarodne likvidnosti, nezavisno od nacionalnih monetarnih politika. SDR se distribuiraju prema zemljama članicama u skladu sa njihovim kvotama u fondu. Tokom istorije moguće je uočiti da zemlje u krizi i sa niskim kreditnim rejtingom upravo kroz SDR uspevaju da pribave neophodna sredstva za dinamiziranje nivoa agragatne tražnje i podsticanje razvoja privredne aktivnosti. Kao takva doprineso procesu kontinuiranog rasta i razvoja.

Pored ova dva osnovna mehanizma delovanja MMF-a vremenom se razvijaju i drugi instrumenti pomoći i saradnje [6]. Proširene linije fonda (EFF) omogućavaju obezbeđivanje dugoročne pomoć zemljama članicama u sprovođenju strukturnih reformi i prevaziraženju platnobilansnog deficita. Fleksibilne kreditne linije (FCL) služe za odobravanje kredita razvijenim privredama u cilju prevencije ili sprečavanja produbljanja krize javnih finansija. Linije predostrožnosti i likvidnosti (PLL) predstavljaju finansijska sredstva namenjena članicama sa dobrom ekonomskom osnovom i razvijenom institucionalnom infrastrukturuom u kojima idalje postoje određeni nedostaci.

Funkcionisanje MMF-a je moguće okarakterisati kao vođenje politike uslovljavanja. Krediti i pozajmice se odobravaju od strane Fonda ukoliko ono što je dogovoreno u okviru aranžmana jeste zaista i ispunjeno. Visina kamate zavisi od dužine sporazuma i preovlađujuće kamatne stope na tržištu. Uslovi koje nameće MMF, a koje su zemlje nužne da ispune su [8]:

1. Primarne aktivnosti – aktivnosti koje zemlja treba da obavi pre pribavljanja kredita
2. Kvantitativne performanse (QPC) – specifični i merljivi uslovi koji moraju biti ispunjeni (vrednosti makroekonomskih pokazatelja)
3. Targeti – kvantitativni targeti koji pokazuju progres ka ostvarivanju cilja
4. Strukturna obeležja – oblasti koje su kritične i ključne za implementaciju programa i ostvarenje krajnjih ciljeva

Na osnovu prethodno navedenih karakteristika i načina funkcionisanja primetno je razvijanje stabilizacionih programa sa ciljem uspostavljanja spoljnoekonomske ravnoteže. U skladu sa tim koriste se monetarna, fiskalna i politika deviznog kursa čije usklađivanje je ključno za uspešnost ovih programa. Fokus jeste usmeren prema jačanju politika zasnovanim ka smanjenju veličine javnog sektora, reformi sistema prikupljanja javnih prihoda i većoj interakciji među stanovništvom [7, str.15]. Inkluzivan rast zasnovan na uključivanju ljudi u društveni život, reforma javnog sektora kroz efikasnije prikupljanje prihoda i smanjivanje državnih izdataka jesu presudni u ostvarivanju neinflatornog ekonomskog rasta. Prisutno je poslednjih godina manje oslanjanje na efikasnost u stvaranju resursa, a sve veće na pravičnost u raspodeli resursa između zemalja članica.

METODOLOGIJA ISTRAŽIVANJA

Empirijska istraživanja uticaja MMF-a na ekonomski rast se zasnivaju na nekom od navedenih pristupa [5, str 7-9]:

1. Before-After – poređenje stanja u zemlji pre otpočinjanja saradnje i nakon njenog završetka,
2. With-without – upoređivanje ekonomskog rasta zemlje koja je sklopila saradnju sa MMF-om sa kontrolnom grupom (zemlja sa istom inicijalnom pozicijom),
3. Regression analysis – korišćenje višetruke regresione analiza u cilju identifikovanja uticaja elemenata programa MMF-a na ekonomski rast.

Before-After pristup podrazumeva posmatranje samo one zemlje koja je predmet analize. Kroz ovaj okvir jeste moguće uvideti specifičnosti posmatrane privrede i u skladu sa tim primeniti odgovarajuću politiku. Dubina ovakve analize se ogleda u posmatranju institucionalne infrastrukture kao osnove svakog društva. Upravo iz tog razloga jeste u ovom radu korišćen before-after pristup, jer uspešnost dogovorenih mera zavisi od njihovog prihvatanja od strane pojedinca kao društvenog bića. Posmatrajući početno i krajnje stanje u okviru saradnje sa MMF-om, moguće je uočiti efekte implementiranih mera. Slabost ovog pristupa jeste što zemlja članica se odlučuje za saradnju sa MMF-om najčešće u kriznim uslovima što otežava implementiranje dogovorenih reformi. Nepovoljni inicijalni uslovi često daju

preterano negativnu sliku o saradnji sa MMF-om posmatrano kroz ovaj pristup. Zbog toga jeste neophodno ovaj pristup upotpuniti odgovarajućim metodološkim oruđem u cilju dobijanja realne slike o MMF-u.

U svrhu ovog istraživanja korišćeni su deskriptivni, istorijski i komparativni metod. Opisivanje stvarnosti jeste način ispoljavanja sopstvenih stavova o posmatranim pojavama. Daje slobodu istraživaču ne samo o predmetu već i u načinu istraživanja. Za razliku od deskripcije, modeliranje pojednostavlja stvarnost ugrožavajući preciznost same analize. Takođe predstavlja rigidniji pristup uz teškoću utvrđivanja pravilnog obuhvata modela. Uz to problem razgraničavanja endogenih od egzogenih varijabli dodatno otežava sprovođenje ovakvih istraživanja. Istorijski metod, povezujući prošlost sa sadašnjosti, daje kontinuitet posmatranja pojava i procesa tokom vremena. To je upravo ona karika koja daje širu sliku o posmatranju saradnje sa MMF-om. Alternativni pristup, koji bi se opredilio za posmatranje samo jedne tačke u vremenu, zanemaruje sve one događaje koje prethode tekućem stanju privrede. Komparacija odnosno poređenje jeste korišćeno u cilju upoređivanja početka i završetka trajanja aranžmana sa MMF-om, kao i posmatranje transformacije privrede. Pristup with-without se u najvećoj meri oslanja na komparativni metod. Najveći nedostatak ovog pristupa jeste teškoća utvrđivanja zemlje sa istim inicijalnim uslovima u odnosu na koju poredimo dobijene rezultate. Ovaj problem jeste moguće prevazići poređenjem stanja u privredi posmatrane zemlje bez uključivanja drugih u analizu usled nepostojanja identičnih privreda.

Regresiona analiza jeste danas najčešće korišćeni pristup u istraživanjima. Sa jedne strane fleksibilnost u izboru faktora koji utiču na posmatranu pojavu i dobijanje vrednosno iskazanih rezultata favorizuje ovaj u odnosu na ostale pristupe. Međutim upravo endogenost faktora koji čine model analize, kao i opasnost preteranog uprošćavanja stvarnosti usled njegovog modeliranja otežavaju dobijanje preciznih rezultata. Sa stanovišta institucionalne analize najadekvatniji je before-after pristup jer daje uvid u transformaciju institucionalnog okvira tokom trajanja saradnje sa MMF-om uz primenu navedenih metoda istraživanja.

ODNOS IZMEĐU MMF-A I ZEMALJA

U cilju boljeg razumevanja globalnog uticaja Međunarodnog Monetarnog Fonda, neophodno jeste sagledati pozitivne i negativne strane ove organizacije, kao i način pružanja finansijske pomoći i njene revizije.

Saradnja između MMF-a i zemalja može da omogući uspostavljanje fiskalne i monetarne stabilnosti. Ukoliko centralna banka i vlada nemaju dovoljno sredstava za nesmetano funkcionisanje privrede, jedna od opcija je sklapanje aranžmana sa MMF-om. MMF pruža podršku zemljama koje se suočavaju sa platnobilansnim problemima i kojima je neophodna finansijska pomoć da bi se ekonomski stabilizovale, pre svega kreditirajući zemlje trećeg sveta koje su zapale u dužničku krizu. Tokom globalne finansijske krize MMF je brzo reagovao obezbeđujući spasonosna sredstva velikom broju zemalja.

Suština finansijske pomoći MMF-a je stvaranje povoljnih uslova kako bi zemlje mogle da uvećaju devizne rezerve, stabilizuju svoju valutu, nastave da ispunjavaju

međunarodne finansijske obaveze i uspostave uslove za snažan i trajan ekonomski rast [18, str.160]. Reforma međunarodnih finansijskih institucija na najbolji način omogućava zadržavanje svih prednosti koje pruža liberalizacija finansijskih tržišta, dok se istovremeno umanjuju negativni efekti koje ona može da proizvede.

Mnoge zemlje doživljavaju MMF kao nadnacionalnu instituciju koja pruža sigurnost u očuvanju stabilnosti štiteći zemlje članice od rizika kojem su izložene. Finansijski podsticaju u uslovima otežanog funkcionisanja privrede mogu dati blagotvorne efekte i predstavljati osnovu daljeg razvoja. Ovome u prilog idu i stabilizacioni programi MMF-a koji pored makroekonomske stabilnosti kao jedan od osnovnih ciljeva definišu uravnoteženje platnog bilansa zemlje. Jedno od osnovnih načela MMF-a jeste davanje pozajmica zemljama članicama koje kroz fina prilagođavanja platnog bilansa, bez potrebe za pribegavanjem merama koje potencijalno mogu ugroziti dalji prosperitet [5, str.6]

Danas se sve više preispituje uloga MMF-a u kreiranju ekonomskih politika zemalja. Povećava se broj onih koji kritikuju rad MMF-a. Stvara se zabrinutost zbog toga što se novac prvenstveno usmerava u zemlje koje imaju rizične projekte i kao takva ova politika u velikoj meri nije isplativa [16, str.157].

Veliki broj zemalja nastavlja da sklapa aranžmane sa MMF-om, iako u brojnim slučajevima nije došlo do privrednog razvoja i smanjenja siromaštva. Nasuprot tome šok terapija i ekstremna liberalizacija jeste ugrozila ekonomski rast i povećala nejednakost u raspodeli bogatstva. Ipak vlade idalje saraduju sa MMF-om kako bi obezbedile politički leveridž. Saradnjom je omogućen balans između štapa (neophodnih kredita) i šargarepe (uslovljavanja MMF-a) [20]. Ovako posmatrano, proces pregovaranja jeste poželjan za vladu. Razlog tome jeste stvaranje dvostruke odgovornosti, gde sa jedne strane uspeh se pripisuje vladi, a u slučaju neuspeha odgovornost se prenosi na MMF. Tako se formira svest u javnosti o nametnutoj saradnji iako ona zavisi od odluke vlade zemlje članice. U praksi dogovori se uspostavljaju ne samo zbog postojanja platnobilansnih problema već i zbog poverenja koje se dobija kod kreditora i investitora i uticaja na domaću javnost. Istraživanja pokazuju da iako im nisu potrebna finansijska sredstva zemlje saraduju sa Fondom kako bi sprovela bolne reforme, a pritom izbegla smanjenje podrške glasača na izborima [20, str. 21].

Jedan od najvećih kritičara MMF-a jeste Jozef Štiglic. On ističe da MMF u svojim tajnim dokumentima planira i podstiče socijalne nemire u mnogim siromašnim i tranzicionim zemljama kojima bi trebalo da pomažu. Tako posmatrano MMF kao globalni igrač nameće pravila igre koja favorizuju razvijene tržišne privrede na štetu nerazvijenih i zemalja u razvoju.

Saradujući sa MMF-om zemlja pravi četiri koraka ka prokletstvu [19]:

- 1) Privatizacija
- 2) Liberalizacija
- 3) Tržišno određivanje cena
- 4) Slobodna trgovina

Svaka zemlja se pojedinačno analizira ali dobija isti program koji se zasniva na ova četiri koraka. Prvo vlada mora da sprovede privatizaciju pre svega velikih javnih preduzeća. Kao imperativ se postavlja rasprodaja javnih preduzeća iz oblasti elektroprivrede, vodoprivrede, energetike i naftne industrije po niskim cenama.

Privatizacija upravo ovih sektora gde postoji potreba za prirodnim monopolima stvara dalekosežne negativne posledice u budućnosti. Tržišni mehanizmi nisu u stanju da obezbede optimalnu količinu ovih usluga. Nakon masovne privatizacije donosi se zakonska regulativa o liberalizaciji tržišnog kapitala. Tako je omogućeno nesmetano kretanje kapitala u i iz zemlje. Međutim na legalan način se u velikoj meri kapital izvlači iz zemlje što dodatno povećava siromaštvo. MMF zahteva od vlade drastično povećava kamatne stope kako bi privukla kapital koji je isisan iz sistema i tako uništava industrijsku proizvodnju. U sledećem koraku MMF dodatno produbljuje krizu u zemlji jer uvodi tržišno određivanje cena. Tako je omogućen rast cena hrane, vode, energenata i ostalih osnovnih dobara. Pritom plate i penzije ne rastu što dodatno narušava životni standard. Otvaranjem privrede razvijene evropske zemlje i SAD slobodno ulaze na tržišta Azije, Latinske Amerike i Afrike istiskujući domaća preduzeća, a stvaraju barijere ulaska zemljama u razvoju na svoja tržišta. Iako nerazvijene, programi MMF-a ih dodatno specijalizuju za proizvodnju i izvoz sirovina i poluproizvoda i uvoz proizvoda finalne faze obrade. Nameće se svest nedovoljno edukovanom stanovništvu o superiornosti zapadnih civilizacija u znanju i veštinama koje zemlje trećeg sveta svojim fizičkim radom treba da dodatno pospešuju. Merama štednje u uslovima recesije privreda sve više zavisi od inostranog kapitala u procesu oporavka. Akumulacija isključivo na bazi inostranog kapitala nije dugoročno održiva što potvrđuju i brojni primeri bekstva kapitala iz filijala u centrale inostranih kompanija.

Rigidnost ovakvih politika jeste posledica uslovljavanja od strane MMF-a. Uslovljavanjem možemo definisati upotrebu političkih instrumenata koje jedan akter koristi (MMF) kako bi oblikovao akcije drugog aktera (zemlje članice Fonda). Aranžmani koje Fond odobrava, a čije izvršenje uslovljava, treba da omoguće i spoljnu i unutrašnju ravnotežu države. Mere bi trebale da budu primerene uslovima i specifičnostima privrede zemlje u kojoj se primenjuju što najčešće nije slučaj u praksi. Stvara se uzajamni dogovor gde vlada preuzima na sebe obavezu da ispuni dogovorene uslove a MMF pruža finansijsku ili tehničku pomoć. Ovaj vid uslovljavanja je ex ante gde MMF odobrava kreditnu tranšu nakon ispunjenja uslova. Ključna stvar za zemlje Zapadnog Balkana je kredibilitet pretnji i obećanja koja su deo uslovljavanja. Problem leži u činjenici da li će ispunjenje uslova zaista dovesti do prosperiteta i privrednog rasta kao što se i očekuje.

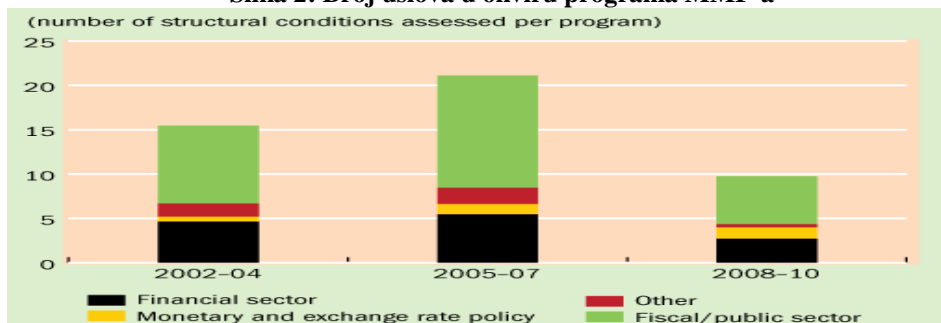
Istraživanja odnosa između politike uslovljavanja MMF-a i ekonomskog rasta u najvećem broju slučajeva pokazuju negativnu korelaciju. Dogovoreni aranžmani, ne prilagođeni specifičnostima privrede dovode do smanjenja nivoa investicija, ugrožavanja vladavine prava i demokratije i veće otvorenosti privrede [2]. Ovakvi rezultati iz prakse ide u prilog o potrebi razvoja sopstvenog modela razvoja, bez uključivanja u programe MMF-a. Najuočljiviji primer neuspešne saradnje jeste produbljivanje sistemske krize u Grčkoj koja je idalje zemlja sa najvećim dugom prema Fondu.

Na osnovu evidencije iz prakse postoje razlozi za i protiv saradnje sa MMF-om. Međutim najveći nedostatak ovakvih istraživanja jeste monotono posmatranje veza i odnosa zemalja sa MMF-om bez uključivanja i ostalih faktora. Politička volja jeste upravo onaj element koji ideje transformiše u njihovu realizaciju. To je presudan faktor koji razdvaja dogovoreno od implementiranog. Pored spremnosti vlade za

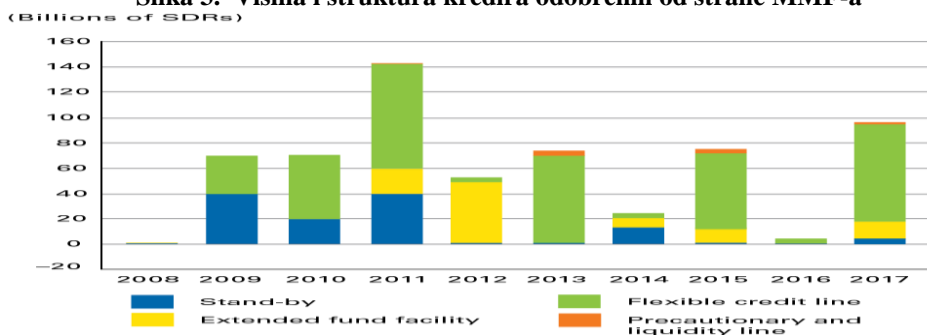
promenama neophodno jeste i postojanje poverenja u vladajuću klasu. Ono se bazira ne samo na tekućim merama i odlukama, već i na rezultatima postignutim u prošlosti. Nepoverenje u političke partije otežava implementaciju dogovorenih programa sa MMF-om čineći ovu saradnju neuspešnom. Ovome u prilog ide i izuzetno nizak nivo poverenja u političke partije, naročito među zemljama Zapadnog Balkana, gde prednjači Srbija sa samo 7% populacije koja veruje političkim partijama [1]. Danas MMF obuhvata 186 zemalja, gde se uočava povećavanje pozajmica zemljama u razvoju i smanjenje uslovljavanja tokom vremena. Ovaj trend jeste posebno prisutan nakon izbijanja svetske ekonomske krize pa sve do danas.

Slika 2: Broj uslova u okviru programa MMF-a

Izvor: IMF Finance Department

Slika 3. Visina i struktura kredira odobrenih od strane MMF-a

Izvor: IMF Finance Department

Prisutno je smanjenje stand-by aranžmana u korist fleksibilnih linija naročito u programima pomoći nerazvijenim privredama. Ovi krediti jesu denominovani u specijalnim pravima vučenja (SDR). Ovakva kretanja nam pokazuju promenu u vođenju politike od strane MMF-a. Poučeni svetskom ekonomskom krizom i nedelotvornim merama štednje u Grčkoj, MMF se okreće programima pružanja pomoći u cilju sprečavanja izbijanja krize. Prevencija jeste najefikasniji lek za sprečavanje izbijanja nastanka deficita i izbijanja krize. Programi sprečavanja a ne rešavanja nastalog problema su se pokazali uspešnijim u praksi. Posebnu pažnju treba posvetiti karakteristikama i mentalitetu ljudi, koji u uslovima otežanog funkcionisanja privrede i pada životnog standarda često nisu spremni da preuzmu na sebe teret reformskih mera. Pesimizam u ljudskoj svesti prouzrokovan otežanim uslovima

života dodatno ograničava sprovođenje dogovorenih programa sa MMF-om. Visoki socijalni troškovi ovih reformi su i najčešći uzrok njihovog neuspeha.

MMF ističe potrebu za daljom fiskalnom konsolidacijom, stvaranjem poslova i političkom voljom za sprovođenje daljih reformi. Saradnja MMF-a, Evropske Unije i Evropske Centralne Banke je ključna za ostvarivanje pametnog, inkluzivnog i održivog privrednog rasta evropskih zemalja što je u skladu sa strategijom Evropa 2020.

SARADNJA MMF-A SA SRBIJOM

Republika Srbija, koja spada u grupu zemalja u razvoju, jeste često sklapala ananžmane sa MMF-om. Učešće Srbije u ukupnoj kvoti, a samim tim i njena pregovaračka moć iznosi 0,14%. Odnos Srbije i MMF-a možemo sumirati pomoću sledeće tabele:

Tabela 1: Finansijska pozicija Srbije u Fondu na dan 28.2.2018.

Datum pristupa Fondu: Decembar 14, 1992				
Sedstva na računu: Kvota 654.8 SDR (milioni)				
Finansijski aranžmani sklopljeni sa MMF-om:				
Tip saradnje	Datum početka aranžmana	Datum isteka aranžmana	Odobren iznos (SDR)	Iskorišćen iznos (SDR)
Stand-By	23.2.2015	22.2.2018	935.40	0.00
Stand-By	29.9.2011	28.3.2013	935.40	0.00
Stand-By	16.1.2009.	15.4.2011.	2,619.12	1,367.74
EFF	14.5.2002.	28.2.2006	650.00	650.00

Izvor: IMF Finance Department

Poslednji vid saradnje je dogovoren 23.2.2015. godine u okviru Stand-by aranžmana iz predostrožnosti. Srbiji jeste odobrena jedna milijarda dolara (200% kvote) ukoliko u periodu od 36 meseci sprovede politiku koja je dogovorena sa MMF-om. Nepovoljna ekonomska situacija u zemlji koja se ogledala u padu GDP-a, inflaciji ispod targetirane, nezaposlenosti preko 17%, budžetskom beficitu od 8% i javnom dugu od 68%. Takvo stanje je bilo dugoročno neodrživo i ugrožavalo makroekonomsku stabilnost i ekonomski rast. Prihvatajući uslove koje nameće MMF, težilo se jačanju tržišta, ekspanziji privatnog sektora, porastu investicija i ekonomskom rastu. Da bi se ostvarili ovi ciljevi neophodno je bilo smanjiti veličinu javni sektor, poboljšati poresku administraciju, održavati inflaciju u okviru targeta i poboljšati kreditni rejting kroz smanjenje nenaplativih kredita. Cilj ove saradnje jeste bio ostvarivanje fiskalne konsolidacije i sprovođenje strukturnih reformi uz podršku od strane MMF-a.

Stalno nadgledanje i kontrolisanje javnih finansija zemalja članica jeste sastavni deo rada MMF-a. Fokus jeste na makroekonomskim pokazateljima i u zavisnosti od njihovih veličina preporučuju se dalje mere. Moguće je zamrzavanje ili obustava aranžmana ukoliko zemlja nije ispunila unapred dogovorene obaveze. U cilju sagledavanja razvoja privrede, neophodno je pružiti uvid u posete misije MMF-a Republici Srbiji i njihovom izveštavanju o trenutnom stanju, kao i preporukama za vođenje buduće politike.

Prema reviziji u okviru trajanja stand-by aranžmana iz novembra 2016. godine uočen je napredak Srbije. Prihvatajući preporuke MMF-a, Srbija je uspela da ostvari ekonomski oporavak. Rast BDP od 0,75% u 2015. godini i 2,8% u 2016 godini jesu pokazatelji postepenog unapređenja privredne aktivnosti. Misija MMF jeste posebno naglasila napredak u oblasti rudarstva i energetike, porast investicija i stvaranje novih poslova kroz strane direktne investicije. Smanjen je deficita jeste posledica fiskalne konsolidacije i ekspanzije izvoza. Na ovakav rezultat je uticala i bolja naplata prihoda i smanjenja izdataka. Za ostvarivanje budućeg privrednog razvoja tokom 2017. i 2018. MMF jeste predlagao dalje smanjenje veličine javnog sektora, usklađivanje plata i penzija i smanjivanja subvencija za poljoprivredu i javnim predezećima. Posmatrajući iz sadašnjeg ugla, pozitivni rezultati otpočinjanja saradnje nisu iskorišćeni u svrhu strukturalnih reformi i jačanja institucionalnog okruženja što ograničava perspektive budućeg razvoja.

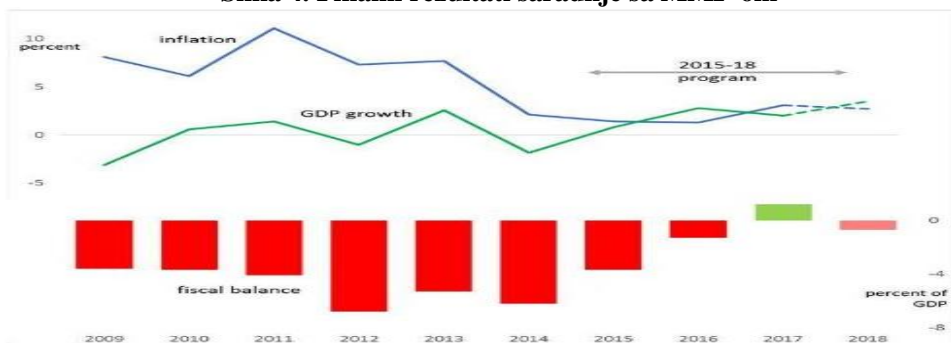
U sedmom izveštaju iz avgusta 2017. godine istaknut je dalji progres u implementaciji programa. Na tržištu rada jeste uočen napredak usled smanjenja nezaposlenosti i priliva stranog kapitala. Pобољшanje javnih finansija jeste posledica daljeg sprovođenja fiskalne konsolidacije i manjeg nivoa javnih rashoda od planiranih. U cilju nastavka uspešne saradnje MMF jeste istakao potrebu modernizacije obrazovanja, modifikovanje poreske politike i njene administracije, eliminisanje birokratskih ograničenja i restrukturiranje javnih preduzeća. Pozitivno jeste ocenjena stabilnost u monetarnoj sferi kroz održavanje inflacije na planiranom nivou i stabilnog deviznog kursa. Jedna od osnovnih zamerki MMF-a jeste nerazvijen privatni sektor kao posledica preobimnog javnog sektora. Kako bi se omogućio napredak u ovoj oblasti, neophodno je smanjenje parafiskalnih nameta uz olakšavanje postupka registrovanja imovine, jačanje sudstva kroz povećanje stepena nezavisnosti i ubrzavanje procesa donošenja odluka [11]. Do danas nažalost ove mere unapređenja poslovnog okruženja nisu u dovoljnoj meri implementirane u praksi.

Osmi i poslednji pregled Stand-by aranžmana jeste obavljen 2017.godine. Saradnja jeste ocenjena kao uspešna kroz poboljšanje ekonomskih performansi mereno padom javnog duga, fiskalnog deficita i nezaposlenosti [12]. U dogovoru sa vladom predloženo je povećanje penzija i plata pre svega u zdravstvu i obrazovanju, što je i učinjeno početkom ove godine kroz rast od 10%. Takođe je neophodno povećanje nivoa i efikasnosti javnih investicija u budućnosti uz smanjenje poreskog opterećenja radnicima sa nižim prihodima. Određeni pomaci su načinjeni krajem prošle i početkom ove godine kroz rast ulaganja u infrastrukturu i povećanje minimalne osnovice za obračun poreza i doprinosa uz rast minimalne nadnice. Prema procenama MMF-a projekcija fiskalnog deficita za 2018. godinu je 0,7% BDP-a što je na nivou fiskalne održivosti. Javni dug jeste opao na 65,4% BDP-a što je napredak za više od 10 procentnih poena u odnosu na početak primene aranžmana. Kao jedan od najvećih

nerешenih problema ostaje finansiranje javnih preduzeća. Njihovim restrukturiranjem i privatizacijom uz reformu javne administracije je moguće poboljšati kvalitet javnih usluga i smanjiti fiskalni rizik. Modernizacija poreske uprave bi dodatno doprinela poboljšanju stanja u javnim finansijama. Sa druge strane inflacija je održana na targetiranom nivou. Kao rezultat ovakvih kretanja ostvaren je rast BDP-a od 2% u 2017. godini. Nažalost idalje je prisutna selektivnost u sprovođenju reformi.

U martu ove godine jeste završen trogodišnji aranžman sa MMF-om. Ostvaren je značajan progres u odnosu na stanje od pre tri godine. Slika br.4 pruža uvid u poboljšanje makroekonomskih performansi tokom trajanja saradnje sa MMF-om.

Slika 4. Finalni rezultati saradnje sa MMF-om

Izvor: Ministarstvo finansija Republike Srbije

Pozitivne stope privrednog rasta počevši od 2015. godine uz tendenciju daljeg rasta i niska i stabilna stopa inflacija stvaraju dobru osnovu za dalji privredni razvoj. Uravnoteženje budžeta uz smanjenje javnog duga dodatno doprinose stabilnosti i održivosti privrede. Projekcije rasta od 3,5% u 2018. godini i dalje smanjenje javnog duga uz rast zaposlenosti stvaraju optimizam u budućnosti.

Iako su makroekonomske performanse poboljšane, postoje brojne poteškoće i nedostaci na mikro nivou koji se ogledaju u niskom nivou životnog standarda. Nepostojanje adekvatne institucijalne infrastrukture koja bi podržala mlade u pronalasku odgovarajućih poslova jeste jedan od najvećih nedostataka. Upravo iz tog razloga se Srbija već dugi niz godina nalazi na vrhu svetske liste po odlivu mozgova. Takođe predimenzioniran javni sektor otežava funkcionisanje privatnog sektora i razvoj preduzetništva. Tome u prilog ide ne samo brojnost zaposlenih i njihovo nedovoljno smanjenje, već i visoke subvencije za nereformisana javna preduzeća. Ovaj problem je posebno izražen u hemijskoj industriji i rudarstvu. Za stvaranje pozitivne poslovne klime, pored restrukturiranja i privatizacije javnih preduzeća, neophodno je i smanjenje birokratskih procedura kao i unapređenje rada sudstva. Pravni okvir kao osnovna konstituenta regulisanja privrede zahteva dalje reforme u cilju jačanja nezavisnosti sudstva i smanjenje kašnjenja u donošenju odluka.

Za sve ove promene jeste neophodna politička volja, koja često nije prisutna usled težnje za opstankom ili dolaskom na vlast. U tranzicionim privredama kakva je i Srbija, usklađivanje i prilagođavanje ekonomskih načela u političke svrhe najčešće rezultira neuspehom. Razlog tome jesu i politički ciklusi koji kroz značajne državne izdatke ograničavaju dostupnost resursa za druge namene.

Nakon isteka saradnje sa MMF-om sve su aktuelnije debate o mogućem nastavku saradnje. Jedan od potencijalnih scenarija jeste najava MMF-a o uspostavljanju daljih odnosa sa Srbijom kroz instrumente političke koordinacije (PCI). Ovo jeste jedan od novijih instrumenata saradnje koji podrazumeva savetovanje i monitoring bez pružanja finansijske pomoći. Tehnička podrška i savetodavna uloga bez davanja kredita u procesu pridruživanja EU jesu realna opcija koju bi vlada Srbije mogla da prihvati.

Sa druge strane potrebno jeste sagledati dalji put razvoja i smernice koje daje MMF. Pored saveta inostranih stručnjaka neophodno je posmatrati karakteristike domaćeg tržišta. Predložene mere mogu biti u konfliktu sa karakteristikama domicilnog stanovništva što izaziva visoke transakcione troškove. Ovi troškovi se mogu manifestovati emigracijom ili pružanjem otpora promenama što dovodi do nestabilnosti i ugrožava dalji rast i razvoj. Potencijalan rizik preovladavanja interesa krupnog kapitala nad nacionalnim interesima jeste uvek prisutan usled oslanjanja isključivo na savete međunarodnih institucija. Postoji opasnost gubitka suvereniteta i nezavisnosti države ukoliko je vođena i kontrolisana od strane globalnih institucija. Veličina ekonomije i njena politička moć smanjuju mogućnosti autonomnog razvoja. Alternativni pristup ovoj problematici jeste razvoj sopstvenog modela razvoja baziranog na domaćim resursima uz praćenje trendova na lokalnom i globalnom tržištu.

Nezavisno od nastavka saradnje sa MMF-om, neophodan je kontinuitet strukturnih reformi u cilju ostvarivanja dugoročnog rasta. Idalje postoje problemi nereformisane javne uprave, nerešavanje sudbine javnih preduzeća i nedovoljnog nivoa javnih investicija. Razvoj državnih institucija i povratak poverenja u njih, uz postavljanje javnih preduzeća na tržišne osnove moraju se postaviti kao prioriteti rada vlade u budućnosti.

ZAKLJUČAK

U današnje vreme bi bilo nezamislivo funkcionisanje svetske ekonomije bez postojanja Međunarodnog Monetarnog Fonda. Uloga MMF-a je da predvidi i reši sve probleme i poteškoće sa kojima se međunarodni monetarni sistem susreće. Dogovori, konsultacije i saradnja unutar jedne organizacije mogu doprineti prevazilaženju svih finansijskih problema. Sa druge strane, nejednaka raspodela moći unutar Fonda i dostupnost resursa pod određenim uslovima ne pružaju jednake uslove za sve zemlje članice.

Kao što i Daglas Nort [17] u svom radu ističe istorija i institucije su ključne u razumevanju sadašnjeg stepena razvijenosti privreda. Istorijski posmatrano, divergentan put razvoja jeste delimično i posledica uključivanja u aranžmane sa MMF-om. Isti recept za lečenje ne daje uvek blagotvorne efekte po pacijenta što potvrđuju i neuspehi programa zasnovanih na preporukama Vašingtonskog konzenczusa. Razlog tome je nepostojanje usklađenosti između mera koje se primenjuju i društva koje treba da prihvati te promene.

Prisustvo MMF-a dodatno doprinosi jačanju tenzija između formalnih i neformalnih institucija. Svest stanovništva o nepoverenju u državne i međunarodne institucije

ističe potrebu za razvojem modela razvoja prilagođenog specifičnostima okruženja. Značajan nedostatak ovih programa jeste zanemarivanje položaja ljudi u okviru reformskih programa izlaska iz krize. Razlog tome jeste prenošenje tereta reformi na stanovništvo, koje u većini slučajeva nema motiva i sredstava da podnese takav teret. Politička volja jeste osnovni činilac uspeha stabilizacionih programa nezavisno od toga da li su podržani i promovisani od strane MMF-a ili ne. Usled postojanja vremenskih kašnjenja u sprovođenje monetarne i fiskalne politike, elementi programa moraju biti prilagođeni stvarnom stanju privrede, uz njihovo pravovremeno implementiranje. Nedoslednost i nepotpunost prilikom sprovođenja reformi otežava distinkciju između neuspeha prouzrokovanog merama vlade ili neadekvatnim savetima MMF-a.

Specifičnost istraživanja odnosa između zemalja i MMF-a leži u tome što jedino ex post možemo sagledati uspešnost ovakve saradnje. Nepoznavanje alternativnog scenarija, odnosno stanja privrede da zemlja nije sklopila aranžman sa MMF-om, otežava donošenje univerzalnih zaključaka o potrebi pregovaranja i saradnje sa MMF-om.

BIBLIOGRAFIJA

1. Atlas of European Values, (2008), confidence in political parties, dostupno na: <http://www.atlasofeuropeanvalues.eu/new/europa.php?ids=221&year=2008> datum pristupa (20.3.2018)
2. Barro R., Lee J., (2005), IMF programs: Who is chosen and what are the effects?, *Journal of Monetary Economics*, Vol. 52, Issue 7, Elsevier
3. Boughton J., (2002), Why White, Not Keynes? Investing the Post-War International Monetary System, IMF Working Paper No. 02/52
4. Boughton J., (2004), The IMF and the Force of History: Ten Events and Ten Ideas That Have Shaped the Institution, IMF Working Paper No. 04/75
5. Dreher A., (2004), IMF and Economic Growth: The Effect of Programs, Loans and Compliance with Conditionality, TWI Research Paper Series 1, Thurgauer Wirtschaftsinstitut, Universität Konstanz
6. Glossary of Selected Financial Terms, IMF, dostupno na: <https://www.imf.org/external/np/fin/tad/Docs/Glossary.pdf>
7. Griffiths, J. and Todoulos, K. (2014) Conditionally Yours: an Analysis of the Policy Conditions Attached to IMF Loans, Eurodad, Brussels
8. IMF Conditionality, dostupno na: <https://www.imf.org/external/np/exr/facts/conditio.htm> datum pristupa (15.3.2018)
9. IMF Members' Quotas and Voting Power, and IMF Board of Governors, dostupno na: <https://www.imf.org/external/np/sec/memdir/members.aspx> datum pristupa (11.3.2018)
10. IMF Quotas dostupno na: <http://www.imf.org/external/np/exr/facts/quotas.htm> datum pristupa (8.3.2018)
11. International Monetary Fond, (2017), Seventh review under the stand-by arrangement, IMF Country Report No. 17/263
12. IMF Staff Completes Final Review Mission to Serbia, dostupno na: <http://www.imf.org/en/News/Articles/2017/11/07/PR17425-IMF-Staff-Completes-Final-Review-Mission-to-Serbia> datum pristupa (23.3.2018)
13. International Monetary Fond, What we do dostupno na: <http://www.imf.org/external/about/whatwedo.htm> datum pristupa (6.3.2018)

14. Kalač B., Mikić A., (2016), Ideologija i ekonomija – međusobna određenja, *Ekonomski izazovi* br.9, Internacionalni univerzitet u Novom Pazaru
15. Lučev J., (2010), *Ekonomija i ideologija: slučaj MMF-a*, Politička misao, Fakultet političkih znanosti Zagreb, br.4
16. Macesich G., (2000), *International monetary fond: A new role?*, *Ekonomski pregled*, Hrvatsko društvo ekonomista, Zagreb, br. 1-2
17. North, D. 1990. *Institutions, Institutional Change and Economic Performance*, Cambridge: Cambridge University Press.
18. Pašpalj M., Marković J., Karić D., (2013) *Uloga i značaj MMF-a u razvoju ekonomija u tranziciji*, *Glasnik za društvene nauke*, Fakultet za trgovinu i bankarstvo Alfa univerziteta Beograd, br.5
19. Stiglitz J., (2001), *IMF's four steps to damnation*, *The Guardian*, dostupno na: <http://www.theguardian.com/business/2001/apr/29/business.mbas> datim pristupa (18.3.2018)
20. Vreeland J.R., (2003), *The IMF and Economic Development*, Cambridge University Press

RESUME

Nowadays, the functioning of the world economy wouldn't be possible without existence of the International Monetary Fund. The role of the IMF is to anticipate and solve all the problems and difficulties that the international monetary system encounters. Arrangements, consultations and co-operation within an organization can help contries to overcome all financial problems. On the other hand, unequal distribution of power within the Fund and the availability of resources under the Conditionality policy, do not provide equal conditions for all Member States.

As Douglas Nort [16] points out, history and institutions are crucial in understanding the present level of economic development. Historically, the divergent path of development is partly the result of co-operation with the IMF. The same prescription for treatment doesn't always give beneficial effects to the patient, which is confirmed by the failure of the programs based on the recommendations of the Washington Consensus. The reason for this is the lack of compatibility between the measures that apply and the societies that need to accept these changes.

The presence of the IMF further contributes to the strengthening of tensions between formal and informal institutions. People's distrust towards state and international institutions emphasizes the need to develop a model of development adapted to the specifics of the environment. A significant disadvantage of these programs is neglecting state of people within existing reforms. The reason for this is the transfer of reform to the common people, which in most cases don't have motive and resorses to bear such a burden.

Political willingness is the main factor of successful stabilization programs, whether they are supported and promoted by the IMF or not. Due to the existence of time delays in the implementation of monetary and fiscal policy, the elements of the program must be adapted to the real state of the economy. Inconsistency and incompleteness in the implementation of reforms makes it difficult to distinguish failure caused by government measures or inadequate IMF's advices.

The specificity of researching relations between the countries and the IMF stands in the fact that only ex post we can realize the success of such cooperation. Not knowing the alternative scenario, in which the state didn't conclude an arrangement with the IMF, makes it difficult to make universal conclusions about the need for negotiation and cooperation with the IMF.

DRŽAVA I KORPORACIJE - MEĐUSOBNA ODREĐENJA

Elma Elfić Zukorlić, Azra Čatović, Dženis Bajramović, Irma Mašović-Muratović

Departman za ekonomske nauke, Internacionalni Univerzitet u Novom Pazaru,
Novi Pazar, Srbija

*g.menadzer@uninp.edu.rs, m.phd@uninp.edu.rs, dz.bajramovic@uninp.edu.rs,
i.masovic@uninp.edu.rs*

Apstrakt

Na početku novog milenijuma, koji je i oznaka vremenskog razmeđa između starog industrijskog i novog postindustrijskog doba, otvara se intrigantno pitanje da li je savremena država, koja takođe ubrzano menja svoj lik i svoje funkcije, i dalje socijalno odgovorna institucija svih građana, ili je isključivo predstavnik međunarodnih globalnih finansijskih institucija i zaštitnik krupnog, pre svega, inostranog kapitala, na svom državnom području. Odgovor po ovom pitanju nije jednostavan i jednoznačan, ali se neke konture budućnosti, prema kojoj idu savremena privreda i društvo, već mogu nazreti.

Ključne riječi: postindustrijsko doba, privatizacija, deetizacija, deregulacija, korporatizacija, New Age (Novo Doba), novo robovlasništvo.

STATE AND CORPORATION - MUTUAL DETERMINATIONS

Abstract

At the beginning of the new millennium, which is also a sign of the time gap between the old industrial and new postindustrial era, an intriguing question arises whether a modern state, which also rapidly changes its character and its functions, remains a socially responsible institution of all citizens, or is it exclusively representative of international global financial institutions and protector of large, first of all, foreign capital, in its state territory. The answer to this question is not simple and unambiguous, but some contours of the future, according to which modern economy and society go, can already be seen.

Key words: post-industrial era, privatization, deetatisation, deregulation, corporatization, New Age, new slavery.

JEL codes: G30

UVODNA RAZMATRANJA

Predmet ovog izlaganja predstavlja skraćena analiza novih odnosa koji se uspostavljaju između države (kao ovlašćenog zastupnika naroda, koji živi i radi na njenoj teritoriji) i predstavnika privatnog kapitala (kao ovlašćenog zastupnika privatnih vlasničkih interesa). Drugim rečima, kao institucionalno odgovoran društveni subjekt, država zastupa, ili treba da zastupa, opšti društveni interes, dok privredna društva, bilo koga oblika i statusne organizacije - u daljem tekstu: korporacije, u osnovi zastupaju parcijalni interes svojih vlasnika. U navedenom

smislu i ciljna funkcija države u domenu ekonomije i biznisa se i pojmovno razlikuje od ciljne funkcije korporacija. Bazični ciljni zadatak države u domenu zakonodavne i akcione ekonomske regulative je podizanje blagostanja svoga stanovništva. Bazični ciljni zadatak, uglavnom svih privatnih firmi je maksimizacija profita na uloženi kapital. Navedeno što je istaknuto je nesumnjivo svakome jasno, a ne samo privrednim stručnjacima i profesorima i studentima ekonomije.

Posmatrano u statusnom smislu odnosi između države i privatnog kapitala, u proteklim stolicima i decenijama društvenog razvoja bili su uglavnom jasno definisani i konstituisani. Država, koja predstavlja i zastupa opšti interes, bila je i u kapitalizmu statusno - bar u formalnom smislu, iznad parcijalnog privatnog interesa, uvek kada bi se ti interesi javno sukobili. Svakako nesporna je i činjenica da je kapitalistička država, u celoj istoriji svoga postojanja, štitila interese svoga privatnog kapitala, pošto je ideološki i doktrinarno interes ovog kapitala, po pravilu izjednačavan sa interesima države. Ali da još jednom ponovimo, u slučajevima javnih sukoba tih interesa, dominantan je uglavnom bio državni interes.

Negde posle Oktobarske revolucije u Rusiji, a naročito posle Drugog svetskog rata, pod uticajem klasnih sukoba između rada i kapitala, kapitalistička država, putem odgovarajuće zakonske regulative u domenu rada i socijalnih odnosa, preduzimala je permanentne mere na poboljšavanju ekonomskog i socijalnog položaja radničke klase. Proces ovog poboljšanja trajao je sve do pred kraj dvadesetog veka, sa osnovanim očekivanjima da će se tako nastaviti i u sledećem stoleću i milenijumu. Situacija se u međuvremenu počela ubrzano da menja, jer je neočekivano došlo do drastičnog ekonomskog i socijalnog preokreta, koji je doveo do toga da je se položaj radničke klase i srednjeg socijalnog sloja stanovništva, u većem delu Evrope i SAD počeo da pogoršava.

Vremenski posmatrano, po nekim analitičarima od rušenja Berlinskog zida (1989), a naročito od ulaska sveta u novi III milenijum, i statusni odnos između države i privatnog kapitala, vezan za ekonomske i socijalne nadležnosti, počeo je da doživljava drastične promene. Kroz razne oblike ideološki opredeljenih promena institucionalne regulative, država ubrzano prenosi svoj kapital i svoje brojne nadležnosti na privatni sektor privređivanja, uglavnom sa lošim posledicama po znatan deo ideološki i psihološki nepripremljenih građana. Loše posledice ovog transfera nadležnosti i kapitala, sa države na korporacije, su već uočene u brojnim domenima: ekonomskom, socijalnom, ekološkom, zdravstvenom, kulturološkom i drugom. Ceo proces tranzicije društva, zasnovan na deetatizaciji države, nije nastao spontano i slučajno, već je osmišljeno programiran od strane moćne političke i ekonomske planetarne elite, uz izdašnu savetodavnu pomoć potkupljenih ekonomskih stručnjaka i zainteresovanih finansijskih mentora.

1. MODELI DEETATIZACIJE

Proces deetatizacije države odvijao je se na području Balkanskog poluostrva, a odvija se i danas, kroz set međusobno povezanih i uslovljenih procesa i aktivnosti, koji se u stručnom žargonu imenuju kao:

- privatizacija državne tj. društvene svojine,

- deregulacija državnih privrednih i socijalnih nadležnosti, i
- korporatizacija, tj. prenos na privatni sektor brojnih društvenih funkcija, koje je donedavno obavljala država preko svojih ograna, organizacija i institucija.

(1) PROCES PRIVATIZACIJE, koji se najintenzivnije odvijao zadnjih decenija, u zemljama bivše socijalističke zajednice, a i sada se odvija nesmetano, ostvarivao se, odnosno ostvaruje se, kroz prodaju državnih i društvenih preduzeća i druge imovine privatnim vlasnicima kapitala. Licitacije, aukcije, tenderi ili neposredno ugovaranje, predstavljali su načine preko kojih je državni i društveni kapital prelazio u privatne ruke.

Izvestan broj privatizovanih preduzeća nastavio je da posluje uspešno i posle promene svojinskog statusa. Drugi, veći broj privatizovanih preduzeća, pod upravom novih vlasnika, došao je u ozbiljne poslovne i finansijske teškoće, i čak je i prestao da radno i poslovno funkcioniše. Posledice društveno neodgovorno i nestručno izvedene privatizacije ispoljile su se prevashodno na tržištu rada, gde su se, postojećim radno sposobnim a nezaposlenim licima, pridružili i ogromni kontigenti novih novootpuštenih radnika, mahom proizvodnih i društveno korisnih usmerenja. [5, str. 25]

(2) PROCES DEREGULACIJE, tj. proces gašenja izvesnih dojučerašnjih državnih nadležnosti i funkcija, odvijao je se, a i dalje se odvija, paralelno sa prethodno navedenim procesom privatizacije. Država je brojne društveno odgovorne poslove, koje je ranije suvereno obavljala, smanjila ili otuđila u korist privatnog sektora poslovanja. Iz ranije oblasti pravosuđa izvesni poslovi su preneti na javne notare privatnog sektora. Slično je urđeno i sa izvesnim poslovima iz domena geodezije, koje sada takođe obavljaju brojne privatne geodetske agencije.

U domenu zdravstvene zaštite i obrazovanja proces privatizacije se odvija „puzajući“ pa tako, pored državnih zdravstvenih i obrazovnih institucija paralelno, sa više ili manje uspeha, posluju i privatne zdravstvene i obrazovne institucije. Finansijski sektor koji obuhvata banke, društva za osiguranje imovine i lica i druge finansijske institucije, u celosti je korporatizovan, odnosno privatizovan.

Slični procesi deregulacije državnih nadležnosti odvijaju se i u domenu kulture, sporta i u drugim društvenim delatnostima. Proces deregulacije i otuđivanja dojučerašnjih državnih nadležnosti, kao što smo već napomenuli, odvija se uporedo sa trećim komplementarnim procesom koji se naziva korporatizacija.

(3) PROCES KORPORATIZACIJE označava prenos brojnih državnih i društvenih nadležnosti države - njenih organa, organizacija i institucija na korporacije odnosno na privatni privredni sektor. Već je u prethodnom izlaganju navedeno da je i ovaj proces ideološki opredeljen. Nesumnjivo je da postoji intencija, da se u nekom doglednom vremenu većina dojučerašnjih državnih i društvenih ekonomskih i socijalnih sistema korporatizuje. Reč je o penzionom sistemu, sistemu zdravstvene i socijalne zaštite, sistemima kulture i profesionalnog sporta i drugim relevantnim sistemima društvenog stvaralaštva. Proces korporatizacije se - očito po nekom dogovoru, planetarno izvodi i obuhvata najveći deo sveta, uključujući i bivše komunističke države. Proces korporatizacije obuhvata i tradicionalno kapitalističke zemlju Zapadne hemisfere, gde se ponovo korporatizuju i privatizuju ranije nacionalizovani i podržavljani veliki privredni, energetski, saobraćajni i drugi

infrastrukturni i suprastrukturni sistemi. Sve navedeno se radi po uzoru na najkapitalističiju zemlju sveta SAD, čiji model privatizovanog poslovanja postaje uzor za ceo svet. [3]

U sudaru atlantističke koncepcije poslovanja i razvoja, koja se zasniva na ciljnoj merkantelističkoj funkciji maksimizacije profita na uloženi kapital, i kontinentalne (evropske fiziokratske) koncepcije, koji koncept u modernoj verziji se zasniva na težnji ka izgradnji socijalno odgovorne države, očito je u ovom sudaru pobedio atlantistički koncept. Atlantistički koncept postaje model za ugledanje, a svakako i za nametanje, za ceo svet.

Navedenim procesima otuđivanja državne i društvene imovine - koje u privatnom sektoru stvaralaštva, zbog tzv. „kresanja troškova“, u cilju maksimizacije profita, prate i brojna otpuštanja radnika očito se, ekonomski, socijalno i psihološki najteže prilagođavaju radnici iz bivših socijalističkih zemalja. U radnike gubitnike ovog tipa spadaju i brojni delatnici iz zemalja koje su nastale na području bivše Jugoslavije, koji su iz sistema, u osnovi lagodnog socijalističkog samoupravljanja, skoro „preko noći“, bez svoje volje, prešli u sistem divljeg i bezdušnog kapitalizma. [4, str. 163]

Činjenica je međutim da se ekonomski i socijalni položaj radničke klase i srednjeg socijalnog sloja nije pogoršao samo u zemljama, koje se nalaze u procesu ideološke i svojinske tranzicije. Trend ovog pogoršanja obuhvata i znatan broj zemalja tzv. Zapadne tradicionalne kapitalističke hemisfere. Svuda, više ili manje, dolazi do izuzetnog i ubrzanog socijalnog raslojavanja, koje se manifestuje kroz pojavu da brojtano sve manja manjina raspolaže sa sve većim delom kapitala, na račun ogromne većine ljudi koji postaju sve siromašniji. Svet su na primer iznenadili nedavno objavljeni podaci da na planetarnom nivou manje od 1% vlasnika kapitala raspolaže sa većom imovinom nego ostalih 99% stanovnika Zemlje. Ili još drastičniji podatak da deset najbogatijih i ekonomski najmoćnijih familija ima veću vrednost imovine nego 50% (preko 3,5 milijardi) najsiromašnijih stanovnika Sveta.

Evidentno je da proces korporatizacije koji, kao nezaustavljiva epidemija, obuhvata skoro ceo svet (izuzev Kube i Severne Koreje). U svim relevantnim ekonomskim, socijalnim i psihološkim domenima, ovaj proces u znatnom broju zemalja, kao što smo već istakli, pogoršava položaj radničke klase i srednjeg socijalnog sloja populacije. Otvaraju se pritom i mnoge nedoumice i brojna pitanja na koje ni mnogi vrsni ekonomisti i drugi stručnjaci ne pružaju zadovoljavajuće odgovore. Interesantno je i veoma intrigantno pitanje: koji je uzrok postupnog (puzajućeg) produženja radnog vremena, imajući u vidu da se naučno tehnički progres odvija danas intenzivnije i ubrzanije više nego ikad u poznatoj istoriji ljudskog društva.

Ovo ističemo jer su u ekonomiji i sociologiji odavno poznate uzročno-posledične veze koje postoje između naučno-tehničkog progressa i dužine radnog vremena zaposlenih radnika. Bilo je logično, što se u praksi donedavno i ostvarivalo, da se sa intenziviranjem aplikativnog naučno tehničkog progressa, radno vreme u privredi i društvenim delatnostima srazmerno smanjuje, jer razne „pametne mašine“, pod uticajem ovog progressa, pomažu i zamenjuju ljude na njihovom poslu. Ova veza je dokaziva ukoliko se posmatra šta je se dešavalo, u navedenim relacijama, u drugoj polovini 20-tog veka u zemljama Zapadne hemisfere, gde je se naučno-tehnički progres najbrže odvijao. U tom periodu radno vreme najamnih radnika se i funkcionalno i zakonski skraćivalo, uz usvajanje i drugih brojnih pozitivnih mera, u

domenu penzionog i zdravstvenog osiguranja i humanog obezbeđenja njihovog socijalnog položaja. Sa 48 i više časova, koliko se u Zapadnoj Evropi do tada radilo, nedeljno radno vreme je u većini zemalja toga regiona smanjeno na ispod 40 časova. Međutim od kraja 90-tih godina 20-tog veka, proces skraćivanja radnog vremena je tiho zaustavljen, da bi u Novom Dobu 21-og veka, nedeljno i godišnje radno vreme počelo opet da se produžava, uz umanjivanje ranije izborene socijalnih beneficija iz radnog odnosa. Država je stala iza tih retrogradnih procesa, donošenjem Zakona o radu, na osnovu koga se uvodi tzv. fleksibilno radno vreme, a mnoge ranije stečene socijalne beneficije iz radnog odnosa se suspenduju ili umanjuju. Sve navedeno je jako čudno jer se danas u prvim decenijama III-ćeg milenijuma naučno tehnički progres najintenzivnije obavlja. Procesi automatizacije, kompjuterizacije i robotizacije - koji dovode do zamene živog ljudskog rada sa mašinskim, ubrzano se integrišu u skoro sve privredne i društvene delatnosti, doprinoseći pored ostalog - umesto skraćivanju radnog vremena živih radnika, njegovom produženju i potom otpuštanja dela tih radnika, kao suvišnog troškovnog balasta procesa poslovanja. Stiće se utisak da neka nevidljiva globalna geopolitička sila putem procesa ubrzane privatizacije, deregulacije i korporatizacije „izvlači tepih ispod nogu“ najamnih radnika, malih preduzetnika i srednjeg socijalnog sloja stanovništva, želeći da svesno pogorša njihov ekonomski i socijalni položaj. Kao političko objašnjenje i opravdanje navedenih, socijalno retrogradnih procesa, navode se neki tržišni i drugi razlozi, kao na primer smanjenje troškova rada u cilju jačanja konkurentne sposobnosti domaće privrede, privlačenje inostranih investitora sa ponudom jeftine (i obespravljene) radne snage i drugi razlozi, koji uopšte nemaju uporište u humano opredeljenoj ekonomiji. Da li je u pitanju zavera svetskih moćnika - što tvrde tzv. teoretičari zavere, usmerena na smanjivanja prevelikog broja stanovnika na Zemlji, ili na nešto drugo, posebno je pitanje.

2. REAKCIJE JAVNOSTI NA DESOCIJALIZACIJU DRŽAVE

Upoređivanje reakcija radničke klase na nezaposlenost i izražene socijalne razlike od pre jednog veka i danas, kada se situacija u mnogim ekonomskim i socijalnim domenima nepravde ponavlja, ukazuje na jedan stvarno čudan paradoks. Reč je o tome da su ljudi krajem 19-tog i tokom prve polovine 20-tog veka, znatno usmerenije i energičnije reagovali na povećanje ekonomskih i socijalnih razlika, nego što to čine danas. Naučnici koji se bave istraživanjem ovog fenomena imaju različita objašnjenja ove neaktivnosti. Po jednim ekonomsko-socijalni razlozi utiču na ovu pasivnost, dok drugi uzrok ovog i ovakvog ponašanja nalaze u sferi kulture, sporta ili drugih relacija društvenog života, koje se uspostavljaju na nacionalnom i planetarnom planu, čime se skreće pažnja socijalno ugrožene a ideološki dezorijentisane populacije, na nebitne stvari.

Očito je ipak da na izraženu političku neaktivnost ekonomski obespravljenih i socijalno ugroženih kategorija populacije istovremeno sinergetski (zbirno) utiče nekoliko - manje ili više, povezanih činilaca. Sa jasnim isticanjem da se svi činiloci koji blokiraju klasnu svest i klasno intonirane akcije ekonomski obespravljenih građana neće prezentovati, u skraćenoj verziji navodimo neke od tih činilaca,

ukazujući time na svu složenost problema demokratskog rešavanja rastuće socijalne i klasne nejednakosti. [1]

1. Prvi činilac, koji sputava, a u nekom smislu i onemogućava, društveno organizovan otpor odvijanju procesa rastuće socijalne nejednakosti je izdaja političkih partija i političara tzv. leve, odnosno socijalističke orijentacije. Na kraju 19-tog i na početku 20-tog veka, predznak „socijalističke“ u nazivu su nosile samo stranke koje su se, na političkoj areni svojih zemalja, stvarno borile za kontrolu kapitalističkog ponašanja u društvu i na tržištu, uz paralelno insistiranje na jačanju ekonomske i socijalne uloge države, u brojnim ključnim domenima, a posebno u domenima:

- (1) Privrede – osnivanje državnih preduzeća i pokretanje javnih radova;
- (2) Obrazovanja – besplatno obrazovanje na svim nivoima;
- (3) Zdravstva – besplatna zdravstvena zaštita;
- (4) Socijale – sigurna socijalna zaštita;
- (5) Penzionog osiguranja – sigurni državni penzioni fondovi;
- (6) Sporta – masovno bavljenje sportom, umesto visoko plaćenog i korumpiranog profesionalizma, i
- (7) brojnim drugim domenima. preduzeća.

Danas predznak „socijalistička“ nose partije i pokreti, koji u svojim programima, sem neobavezujućih deklarativnih navoda, uopšte ne ističu ideju borbe za revitalizaciju – gore navedenih, izvornih socijalističkih vrednosti. U Republici Srbiji društveno angažovano deluju, i čak učestvuju u vladi, dva organizovana politička entiteta; Socijalistička partija Srbije i Pokret socijalista, čija rukovodstva ponekada nisu zainteresovana za promovisanje i odbranu izvornih socijalističkih ideja i vrednosti.

Iskustva iz istorije nas uče da ni jedan socijalni pokret nije uspeo ukoliko nije imao snažno i društveno jasno opredeljeno političko vođstvo, motivisano i sa jasno formulisanom ideologijom. Poseban je problem, za ugrožene radnike i srednji socijalni sloj, ne samo u našoj zemlji već izgleda i u skoro celom svetu, što sve značajnije političke partije, koje igraju neku ulogu na političkoj sceni, u osnovi imaju isti ekonomsko-socijalni program, zasnovan na privatizaciji, deatizaciji i korporatizaciji. Navedene partije se međusobno razlikuju, ne po ponudi različitih programa, već po ponudi različitih ličnosti.

2. Drugi činilac koji se, kao ograničavajući ističe, kada je reč o pasivnosti radničke klase na izraženo pogoršanje svoga socijalnog položaja, jeste izražena fragmentacija profesionalnih zanimanja i fragmentacija radnog vremena na tzv. tržištu rada. Umesto velikih i prostorno i ideološki objedinjenih blokova (grupa) radnika, koji rade u istom radnom (fabričkom) prostoru i u istom radnom vremenu - što je predstavljalo odliku organizacije i kulture rada u ranijem industrijskom dobu, danas u postindustrijskom dobu sve je drugačije. U velikim industrijskim pogonima Evrope i Amerike, odakle su inače u ranijim vremenima i dolazile ideje radničkih i ljudskih prava danas, umesto živih radnika, posao obavljaju automatizovane mašine, kompjuteri i roboti. U takvim pogonima radi izuzetno mali broj radnika u funkciji programera i kontrolora tih „pametnih mašina“, koje svoj posao uglavnom obavljaju po uputstvima tzv. veštačke inteligencije.

Treba pritom svakako imati u vidu i to da mnogi zaposleni radnici, da bi zaradili dovoljno novca za život sebe i svoje porodice, istovremeno, ukoliko mogu, rade na

više mesta, što im otežava, pa čak i onemogućava bliske kontakte sa drugim radnicima, istog ili sličnog klasnog interesovanja. Izvestan broj današnjih radnika obavlja svoje poslove na računaru u kod kuće, pri čemu znatan broj ekonomski i socijalno obespravljenih radnika radi „na crno“. Da bi zadržali svoj kako-tako teško stečeni posao, zbog otkaza, od strane poslodavca, ili zbog kazne od strane države, navedeni radnici i ne smeju da se interesno i klasno organizuju, da bi stekli neka prava iz radnog odnosa.

3. Pored napomenutih činilaca, još jedan činilac dodatno deluje na dezorijentaciju i dezorganizaciju klasno obespravljenih radnika i pripadnika srednjeg socijalnog sloja. Reč je o tome da se materijalna proizvodnja zasnovana na živom ljudskom radu premešta iz zemalja tzv. „ekonomskog centra“ u zemlje „ekonomske periferije“, tj. u zemlje Azije, Latinske Amerike i donekle Afrike. Reč je o zemljama u kojima je nezaposlenost radno sposobnog stanovništva još izraženija, životni standard mnogo niži, i u kojima organizovane sindikalne aktivnosti ne postoje ili su sindikati korumpirani. Zbog seljenja kapitala iz ekonomski razvijenih zemalja u zemlje u razvoju, gube se radna mesta u razvijenim zemljama, što nije pogodan ambijent za organizovanje sindikalnih protesta usmerenih na poboljšanje ekonomskog i socijalnog položaja obespravljenih radnika u tim zemljama. Pogodan politički ambijent za izražavanje navedenih protesta ne postoji ni u zemljama u razvoju, gde je se investicioni kapital doselio i gde je otvorio nova radna mesta, svakako sa najamninama znatno nižim i sa radnim vremenom znatno dužim, nego što se to toleriše u zemljama iz kojih je investicioni kapital krenuo u osvajanje sveta. Ukoliko „strane gazde“ odnosno vlasnici investicionog kapitala nisu zadovoljni radom i ponašanjem (pravima) radnika u novodoseljenim ekonomski nerazvijenim državama, navedeni jednostavno mogu „da se pakuje“ i da svoja postrojenja i kapital prenesu u neke druge „pitomije“ zemlje „periferije“, ostavljajući domincilne radnike opet nezaposlene, tj. bez teško stečenog posla.

4. Kultura života koja se lukavo podmeće i nameće stanovništvu New Age (Novog Doba), takođe je bitan činilac koji otupljuje klasnu svest i želju da se energičnim angažovanjem, na masovnim osnovama, promene degradirajući i nepravedni odnosi, koji ugrožavaju ekonomski i socijalni status većine radno opredeljene populacije. Reč je o medijski snažno promovisanoj i podržanoj kulturi života, koja očito za cilj i posledicu ima svesno programiranu debilizaciju znatnog broja stanovništva – i zaposlenog i nezaposlenog. Publika se preko medija masovnog komuniciranja podstiče da se interesuje i da uživa u trivijalnim i ispraznim oblicima zabave. Skretanjem narodu pažnje na tričave i u osnovi nebitne društvene i medijske senzacije, takođe se otupljuju pažnja i interes naroda, za relevantne stvari i događanja, koja se u međuvremenu u privredi i društvu događaju. Razumske, moralne i duhovne vrednost se potiskuju u stranu i omalovažavaju, a umesto njih se, kulturološki dezorijentisanom narodu lukavo, „ispod žita“ podmeću neke trivijalne i nebitne vrednosti. [2] Navedimo neke primere:

(1) Kao što je već dobro poznato, mediji masovnog komuniciranja, naročito TV, radio i štampa, usmeravaju pažnju i interes publike (posebno muške populacije) na grandiozno organizovane sportske spektakle, kojima se pridaje ogroman društveni značaj, koji oni (ovi spektakli) u širem kontekstu relevantnih društvenih zbivanja uopšte ne zaslužuju. Sportskim mečevima lokalnog, nacionalnog i međunarodnog

karaktera - čiji je u osnovi cilj pražnjenje nagomilane agresivnosti populacije, zbog ekonomskih i socijalnih frustracija kojima su savremeni ljudi izloženi, posvećuje se velika društvena pažnja i udarni medijski termini. Socijalno i psihološki dezorijentisanom narodu se implicate i lukavo sugerše, da je sa društvenog aspekta posmatrano, mnogo važniji rezultat nekog fudbalskog ili drugog meča, u odnosu na medijski skoro nebitne stvari vezane za rešavanje nekih gorućih ekonomskih i socijalnih problema. Lažni mamac je očito dobro postavljen, dokaz čega su i puni stadioni zaluđenih navijača, koje očito više interesuje rezultat nekog sportskog nadmetanja, nego sopstveni obespravljani ekonomski i socijalni položaj. Navijačke bande huligana, koje se okultno organizuju i društveno tolerišu, tu su da dodatno skrenu pažnju naroda na zbivanja na „polju sporta“, kako se taj narod ne bi zabrinuo za budućnost koja mu se priprema.

(2) Mediji masovnog komuniciranja - posebno elektronski, koji očito oblikuju i grade kulturu New Age, na masovnom planu su tehnološki obogaćeni sa više desetina TV kanala, koji svoju publiku zasipaju sa brojnim maratonskim serijama i akcionim filmovima u kojima se promovišu seks, agresivnost, egoizam i egocentrizam. Teme u kojima se afirmišu lični i društveni moral, duhovnost i društvena odgovornost kao i pošten ljudski rad, nisu uopšte u fokusu interesovanja dominirajućih medijskih programa. U aktuelnoj medijskoj ponudi svakako se mogu naći i brojni rijaliti programi usmereni na afirmisanje prostote. Cilj ovih programa jeste da dodatno bude i podstiču ljudske strasti i da takođe izvode neprimetnu debilizaciju populacije.

(3) Umesto ukazivanja na brojne ekonomske i socijalne probleme, vezane za permanentno pogoršavanje ekonomskog i socijalnog položaja radničke klase i srednjeg socijalnog sloja, mediji nameću svome gledalištu i čitalaštvu kulturu života zasnovanu na potrošačkom mentalitetu. Po potrebi ubacuje se u um publike i odgovarajuća doza nacionalizma i šovinizma, kako bi se - ako se ukaže potreba, sa medijski izazvanom kolektivnom paranojom, opet mogao napraviti, za manipulante koristan, novi građanski rat.

(4) Zbog evidentno prikrivenog i puzajućeg produženja radnog vremena, zaposlenom stanovništvu – posle najčešće napornog, a ponekad i iscrpljujućeg radnog dana, ostaje veoma malo vremena za klasno promišljanje svoga socijalnog položaja i udruživanje sa drugim, statusno istim, osobama, u cilju poboljšavanja tog svog sve goreg položaja. [6, str. 282] Radno sposobna, a nezaposlena populacija se pritom nalazi u još goreg položaju. Politički neorganizovana, skrajnuta je van svih relevantnih društvenih tokova, i provodi vreme u depresiji i tegobnoj nadi da će pre ili kasnije pronaći neki pristojan posao.

5. Ono što je, u kontekstu teme o kojoj izlažemo, posebno iritirajuća činjenica je, da i pored velikog i rastućeg broja univerziteta i naučnih instituta i ogromnog broja profesora i istraživača, ni u nacionalnim ni u planetarnim okvirima, nije uopšte javno artikulisana neka nova ideološka opcija kako urediti i preurediti svet na novim humanističkim osnovama. Profesori i naučni istraživači pišu i izlažu o svemu mogućem, ali pažljivo izbegavaju da kritikuju vladajući neoliberalistički sistem darvinove džungle i da istražuju i pronalaze nove puteve izgradnje boljeg i pravednijeg društva.

ZAKLJUČAK

Kao rezime svega što je u prethodnom tekstu izloženo, nameće se zaključak da se umesto progresivnog evolutivnog kretanja unapred ljudsko društvo izgleda, vraća unazad. U teoriji i u praksi često se koristi i izraz „dužničko ropstvo“ pojedinaca i države, na čijem uvođenju i učvršćivanju neko očito ozbiljno radi. Kako na nacionalnom tako i na planetarnom nivou. Ne treba posebno isticati da je, u istorijskom kontekstu dešavanja, dužničko ropstvo prethodilo klasičnom, intuitivno verifikovanom ropstvu.

BIBLIOGRAFIJA

1. Korten David: „When Corporations Rule the World“, Second Edition, San Francisco, Kumarian Press, 2001.
2. Nace Ted: „Gangs of America: The Rise of Corporate Power and the Disabling of Democracy“, San Francisco: Berret-Koehler Publishing, Inc., 2003.
3. Achbar Mark and Abbon Jennifer (Directors): „The Corporation“, 2004, DVD lecture, ASIN: B007DBJM8
4. Babić, V. M., Nikolić, J. D., & Stanisavljević, M. S. (2016). Efektivnost mehanizama korporativnog upravljanja – analiza zemalja u tranziciji. *Facta universitatis - series: Economics and Organization*, 13(2), 161-175.
5. Blečić, M., & Kostić, A. (2016). Uticaj procesa tranzicije i stranih direktnih investicija na privredni razvoj Crne Gore u periodu od 2010. do 2016. godine. *Ekonomski izazovi*, 5(10), 20-33.
6. Pećanac, S. (2016). Etička dimenzija razvoja informacionih tehnologija. *Megatrend revija*, 13(1), 279-292.

RESUME

As a summary of everything in the preceding text, it is suggested that instead of a progressive evolutionary movement, human society seems to be moving backwards. In theory and in practice, the term "debt slavery" by individuals and the state is often used, with the introduction and consolidation of someone obviously seriously working. Both at the national and the planetary levels. It should be emphasized that, in the historical context of events, debt slavery was preceded by classical, intuitively verified slavery.

RASPRAVA O REŠAVANJU SOCIJALNIH RAZLIKA U DRUŠTVU OPOREZIVANJEM CELOKUPE IMOVINE

Šemsudin Plojović

Internacionalni Univerzitet u Novom Pazaru
Novi Pazar, Srbija
s.plojovic@uninp.edu.rs

Suad Bećirović

Internacionalni Univerzitet u Novom Pazaru
Novi Pazar, Srbija
s.becirovic@uninp.edu.rs

Senadin Plojović

Internacionalni Univerzitet u Novom Pazaru,
Novi Pazar, Srbija
senadinplojovic@gmail.com

Enis Ujkanović

Internacionalni Univerzitet u Novom Pazaru,
Novi Pazar, Srbija
e.ujkanovic@uninp.edu.rs

Apstrakt

U ovom radu autori razmatraju koncept imovine sa aspekta oporezivanja i povezuju ga sa principima pravednosti i ravnopravnosti građana koji čine jednu zajednicu. Rad se oslanja na raspravu o društvenom ugovoru kao in a dela Loka i Hobsa koji su razmatrali formiranje društvene zajednice, teoriju prirodnog prava i distinkcije između ravnopravnosti i slobode i na osnovu njihovih smernica autori pokušavaju definisati put prema društvenom blagostanju. Taj put prema društvenom blagostanju treba da se zasniva na adekvatnoj raspodeli bogatstva kao i oporezivanju istog. Jedino uz pravedan tretman, i to onaj gde se Pravda zasniva na teoriji prirodnog prava može se govoriti o društvu blagostanja. Autori kreću od stave da se pravednim oporezivanjem ne može uticati na rešavanje socijalnih razlika u društvu i u radu su došli to opovrgavanja to stava i istovremenog potvrđivanja alternativne hipoteze da postoje barem neki aspekti u kojima se rešavanje socijalnih razlika može ostvariti oporezivanjem celokupne imovine, kako fizičkih tako i pravnih lica.

Ključne riječi: imovina, oporezivanje, blagostanje.

DISCUSSION ON THE SOLUTION OF SOCIAL DIFFERENCES IN SOCIETY BY TAXING THE ENTIRE PROPERTY

Abstract

In this paper, authors consider the concept of property from the aspect of taxation and associate it with the principles of justice and equality of citizens who make up one community. The paper rely on the discussion of the social contract as well as the work of Loka and Hobs, who considered the formation of the social community, the theory of natural law and the distinction between equality and freedom, and on the basis of their guidelines, the authors try to define the path towards social well-being. This path to social well-being should be based on an adequate distribution of wealth as well as taxation of it. Only with just treatment, even the one where Justice is based on the theory of natural law, one can speak of the welfare society. The authors argue that fair taxation can not affect the resolution of social differences in society and in the work they have come to deny this attitude and at the same time confirm the alternative hypothesis that there are at least some aspects in which the solution of social differences can be achieved by taxing the entire property of both, physical and legal entities.

Keywords: assets, taxation, welfare.

JEL codes: H20, H23, H25

UVOD

Na samom početku rada treba istaći da živimo u vremenu u velikih društvenih podela. Neke podele su postale toliko jasne ili opšte prihvaćene da više smatramo da su one datost koja se ne može niti treba promeniti. Takve podele su podele na nerazvijeni istok i razvijeni zapad, bogati sever i siromašni jug i njima slične podele koje dele društva kao grupacije. Međutim, zanimljivo je istaći i da u samim našim društvima postoje podele. Od takvih podela unutar društva najizraženija je podela na vlasnike kapitala i vlasnike rada. Zanimljivo je da je rad kao resurs ograničen, vezan sa brojnim linim uslovima vlasnika samog rada i da se na angažovanje rada plaća porez. S druge strane vlasništvo nad kapitalom ne zavisi odličnih uslova vlasnika, može se prenositi i na njegovu upotrebu se ne plaća porez. Porez se plaća samo onda kada iz kapitala vlasnici kapitala žele određeni deo isplatiti. Ovakvo stanje stvari se u društvu smatra opšteprihvaćenim i stanjem koje nije potrebno menjati. Upravo se to u ovom radu želi testirati. Osim toga rad ima za cilj i da prikažemalu raspravu o odnosu opšte definicije o ravnopravnosti rađana u jednom društvu - državi i o njihovoj urođenoj različitosti i tme na koji način je moguće spojiti ova dva principa a da interesi članova društva budu podjednako zastupljeni. Upravo se tim pravilima pravilima funkcionisanja društva bavi ovaj rad. Kao osnovu za formiranje društva autori uzimaju teoriju društvenog ugovora. Teorija društvenog ugovora je odabrana jer društveni ugovor predstavlja ustvari osnovu formiranja pravila u jednom društvu, osnovu formiranja zakona po kojim se članovi društva ponašaju. Tako da ovaj rad povezuje princip Ustava o jednakosti građana, prirodnu različitost svakog živog bića, njegovih želja, mogućnosti, uslova življenja i ideje o idealnom društvu gde su ova dva principa pomirena. Kao prvi i osnovni korak ka usklađivanju principa jednakih šansi i principa nagrađivanja truda na putu ka društv blagostanja autori razmatraju pitanje poreza. U tom razmatranju probelmatike poreza ističu obavezu oporezivnja osnova sticanja

bogatstva, kako rada, tako i kapitala, kako fizičkih, tako i pravnih lica. To jest oporezivanje celokupne imovine (pokretne i nepokretne, finansijskih sredstava i udela) svih lica (fizičkih i pravnih lica).

O POTREBI RASPRAVE O REVIZIJI PORESKOG TRETMANA CELOKUPNE IMOVINE LICA

Motiv kojim autori kreću u ovu raspravu je želja da se doprinese rešavanju problema u modernim društvima. Kao jedan od osnovnih problema sa kojima se društvo susreće je problem društvenih razlika. U tim razlikama dominira razlika po osnovu bogatstva. U modernim društvima sve je veći broj siromašnih, dok se istovremeno povećava koncentracija bogatstva tako da vema mali broj članova društva, a po nekim autorma manje od 10% procenata lica raspolaže sa više od 90% ukupnog bogatstva. Ovakvo stanje dovodi do toga da veoma veliki broj članova društva, nije zadovoljan stanjem u društvu. Ovakvo nezadovoljnim članovima društva instrumenti demokratskog odlučivanja omogućavaju da se bore za izmenu načina funkcionisanja društva u svoju korist. Autori se upravo žele obraditi ovu mogućnost i razmotriti na koje načine članovi društva koji čine većinu i imaju demokratsko prava da u najvećoj meri utiču na donošenje odluka u samom društvu mogu utiati na poboljšanje pre svega socijalnog položaja a time i do smanjenja društvenih razlika. Ovakav pristup bi dugoročno obezbedio društvu blagostanja jer bi se pravila organizacije društva uvek menjala na tako da većina odlučuje o načinu rešavanja problema društvenih razlika. Ose matematičkim modelom pokazuje kao stanje sa najmanjim društvenim razlikama.

Svaka primena u društvu ima svoj uži i širi značaj kao i efekat i kontra efekat pa je veoma teško koje je veoma teško identifikovati a još teže izmerti ili predvideti. Upravo se zato autori bave samo porezom na svu imovinu svih lica i razmatraju potrebu, efekte i načine kojim bi ova mera mogla biti uvedena u jednom društvu. Ovom raspravom autori smatraju da će motivisati naučnu javnost da porez na svu imovinu svih lica razmotri kao jedan od elemenata u politici rešavanja društvenih razlika, kao i da će motivisati subjekte donošenja odluka da porez na sve vrste imovine svih lica razmotre kao predlog u svojim budućim političkim programima.

Autori u svom istraživanju kreću od hipoteze: Ne postoji ni jedan segment rešavanja socijalnih razlika u društvu kojem oporezivanje celokupne imovine svih lica doprinosi.

Ukoliko se opovrgne ova početna hipoteza, znači da je potvrđena njoj suprotna hipoteza: Postoji barem jedna segment rešavanja socijalnih razlika u društvu kojem oporezivanje celokupne imovine svih lica doprinosi.

Autori se u proveru hipoteze koriste analizom sadržaja autora koji su ranije razmatrali ovo pitanje, koriste se metodom analogije i analize i sinteze a sve kroz prizmu interdisciplinarnog pristupa.

IZAZOVI SA KOJIMA SU SE SUSRELI AUTORI U IZRADI OVOG RADA

Autori su se u samoj izradi ovog rada susreli sa mnogim izazovima, neke od njih su uspešno prevazišli, a neki su ostali kao otvorena pitanja postavljena naučnoj zajednici. Prvi izazov sa kojim su se autori susreli je odabir teorije društva na kojoj će zasnovati svoju raspravu. Teorija društvenog ugovora je odabrana jer ona pretpostavlja demokratsko upravljanje društvom odabirom mišljenja većine, taj princip i danas važi u odlučivanju i iz tog razloga autori odabiraju ovu teoriju. Takođe autori kao osnovni uzrok društvene nejednakosti vide u samom društvenom ugovoru koji u svojoj biti predstavlja Ustav svake zemlje i smatraju da se principima formiranja i menjanja društvenog ugovora po osnovu glasa većine može uticati na status različitih pripadnika društva i na taj način se izboriti sa sistemskom nejednakošću. To jest sa nejednakošću koja je uslovljena pravilima društvenog ugovora ili savremnim jezikom rečenom ustavom i zakonima.

Drugi izazov sa kojim se autori susreću se može definisati pitanjem: Ako su ljudi različiti, kako društveni ugovor može da im garantuje jednakost. Ovaj izazov je prevaziđen pristupom da Društveni ugovor ne treba samo da definiše jednaku početnu poziciju svakom pojedincu, već je potrebno da se ostvari i jednakost u raspolaganju resursima kroz objašnjenje da je bogatstvo koje je stekao jedan pojedinac njegovo lično bogatstvo ali da je stečeno u interakciji sa drugim članovima društva a da tom pojedincu društvo svakodnevno uslugu zaštite njegovog bogatstva pa je on u obavezi da i tu ulugu nadoknadi društvu, kroz vid poreza na svaki oblik imovine.

Treći izazov sa kojim su se autori susreli je definisanje metoda i načina rešavanja socijalnih razlika. Ovaj izazov su autori delimično prevazišli ali on ostaje i dalje otvoreno pitanje koje će u budućnosti okupljati pažnju naučne zajednice. Porez na kapital ili porez na ukupnu imovinu je samo jedan segment koji doprinosi rešavanju socijalnih razlika ali osim ovog sigurno postoje i drugi načini.

Osim ovih postoje još brojni izazovi koje su autori samo identifikovali a nisu uspeli rešiti a o njima se raspravlja u samom radu.

RASPRAVA O OPRAVDANOSTI PORESKOG TRETMANA CELOKUPNE IMOVINE NA OSNOVU TEORIJE DRUŠTVENOG UGOVORA

U analizi predmeta istraživanja sa aspekta teorije društvenog ugovora u ovom radu se obrađuju viđenja Hobsa (Thomas Hobbes) i Loka (John Locke). Autori su u prethodnom istraživanju već obrađivali viđenje Rusoa. Hobs je smatrao da države nastaju osvajачkim nametanjem vlasti. Hobs smatra i da se prirodno stanje društva sastoji od opšte borbe koja se može definisati kao stanje građanskog rata. Uspostavljanje vlasti ustvari predstavlja beg od takvog stanja građanskog rata i da je to stanje neminovno. Upravo svijest da urušavanje političkog poretka vodi u anarhiju prirodnog stanja objašnjava potrebu za uspostavljanje vlasti. S druge strane, Lok smatra da prirodno stanje, odnosno stanje anarhije, istorijski prethodi političkoj zajednici. Ako ovo prihvatimo kao ispravno to znači da smo prihvatili koncept

društvenog ugovora da bi se zaštitili od takve opšte nesigurnosti koja je postojala u „prirodnom stanju “. Daljom analizom ovakvog stava značilo bi da smo formirali zajednicu - državu da bi smo kao pojedinci zaštitili sebe, i ono što je svakom pojedincu važno a to su onda ljudski životi i imovina. Ukoliko sada taj koncept prihvatimo za logičan, proizilazi da državni aparat koji obezbeđuje ličnu sigurnost i sigurnost imovine, treba da u navišoj meri finansiraju oni koji imaju najviše koristi od tog državnog aparata. To bi značilo da oni pojedinci koji raspoložu sa najviše imovine, imaju najveći interes da budu zaštićeni od države. U okviru finansiranja državnog aparata jedan od najvećih izvora budžetskih prihoda su porezi. U okviru poreza onaj koji bi u ovom slučaju mogao biti ključni je onaj koji se obračunava na imovinu. I to je u većini slučajeva u zemljama definisano na taj način što se kreira poreska stopa koja se primenjuje kao procentualno plaćanje u odnosu na nepokretnu imovinu lica. Upravo tu dolazimo do pitanja pokretne imovine lica. Pokretna imovina lica koja se sastoji od različitih predmeta i dragocenosti kao i različitih oblika kapitala najčešće nije oporezovana niti se vodi posebna evidencija o njenoj strukturi i vrednosti. Za ovakvo stanje stvari nema realnog opravdanja. Upravo treba istaći da je ta pokretna imovina ustvari izložena većem stepenu ugroženosti nego nepokretna imovine i da vlasnici takve imovine treba da budu u obavezi da plaćaju usluge države koja štiti tu njihovu imovinu.

Posebno pitanje predstavlja oporezivanje imovine pravnih lica. Upravo je ovaj aspekt posmatranja imovine suština koju treba objasniti u ovom radu. Zanimljivo je istaći da u našem društvu pravna lica ne plaćaju porez na imovinu i da je takvo stanje u većini država na primer. Sada treba se zapitati ko je to pravno lice, jer pravno lice je u pozitivnom zakonodavstvu definisano kao privredno društvo. Sledi da članovi društva u skladu sa procentualnim učešćem u kapitalu tog društva polažu i pravo na imovnu društva. Ukoliko polaže pravo na tu imovinu, onda oni od države traže i da im država omoguću uživanje tog prava i obezbedi njegovu zaštitu. Upravo zato smatram da bi trebalo u skladu sa bilansom društva regulisati i plaćanje poreza na imovnu kojom društvo raspolaze. To se po mišljenju autora može uraditi na dva načina:

Prvi način je da društvo na osnovu svog redovnog godišnjeg obračuna plaća porez na imovinu i da se obaveza plaćanja odnosi na samo društvo kao pravno lice. Drugi način je da se prilikom popunjavanja poreskih prijavi, koje treba popuniti svaki građanin unose i udeli u privrednim društvima i da se oni računaju kao poreska osnovica.

Lok dalje smatra da svako stanje u kome nema nezavisnog arbitra između strana vraća te strane u prirodno stanje. To arbitriranje, u modernom vremenu predstavlja država. Dakle država je garant prava pojedinaca, to jest očuvanja prava pojedinaca i zato opstanak države pre svega treba da finansiraju oni pojedinci čije pravo treba biti omogućeno, to jest njegoova primena obezbeđena. Dalje Lok smatra da u prirodnom stanju pre svega vlada prirodni zakon, a da se u sistemu u kome je uspostavljen društveni ugovor mora obezbediti sloboda za svakog pojedinca, koja istovremeno ne znači narušavanje slobode drugog, a sve u skladu sa prirodnim zakonima. Svaki prirodni zakon, po Loku je ustvari na korist čoveku, kao pojedincu i društvenoj zajednici. Takvi zakoni mogu biti transcendentnog porekla i oni su uvek nepromenljivi i postojeći kao što je zakon gravitacije. Međutim oni mogu biti dedukovani iz umskih sposobnosti čoveka, a to su prirodni zakoni koje je čovek identifikovao i utvrdio da od njih ima korist i društvo i pojedinac.

Takođe o viđenju Loka o formiranju vlade i njenim obavezama nalazi se i sledeće (Bećirović –Alić M., 2017:173): “vlade su pokrenule građani tih vlada. Ovo ima niz veoma važnih posledica. Po ovom mišljenju, vladari imaju obavezu da odgovaraju na potrebe i želje ovih građana. Štaviše, prilikom uspostavljanja vlade građani su se odrekli nekih, ali ne sva svih prvobitnih prava. ... vlada koja nije uspela adekvatno zaštititi prava i interese svojih građana ili vladu koja je pokušala da prekorači vlast, ne bi mogla izvršiti zadatak za koji je stvoren.” Po Loku dalje norme prirodnog zakona su nužna osnova za ljudsko društvo pa one istovremeno predstavljaju i moralne principe. Treba istaći da po Lokovoj teoriji društveni ugovor po svojoj suštini postoji da bi se norme prirodnog zakona poštovale u društvu. To jest država je nastala kao garant poštovanja normi prirodnog zakona. Po istom izvoru: ako se čovek ne rađa sa urođenim prirodnim zakonom već sa kasnije stečenim umnim sposobnostima kojima može spoznati prirodni zakon, onda čovek konstantno mora da preispituje pozitivne zakone i radi na njihovom približavanju prirodnim zakonima kako bi društveni ugovor bio bio ostvariv. Što je odgovor kritičarima koji govore o novim generacijama koje nisu dale pristanak na sklapanje društvenog ugovora. U tome je razlika u shvatanjima između Hobsa i Loka. Lok kao ključnu razliku između prirodnog stanja i građanskog stanja vidi u postojanju nezavisnog arbitra koji funkcioniše u građanskom stanju. On dalje ključnom opasnošću u prirodnom stanju ne vidi opasnost po život već opasnost po imovinu uslovljenu ograničenim resursima i nezavinski arbitar je tu da obezbedi pravo nad resursima. Isiče da su resursi ograničeni i arbitar je potreban u u kontroli raspodele resursa.

Ukoliko su svi ljudi jednaki, kako normiraju ustavi savremenih država, to znači da svi ljudi imaju ista prava i obaveze i da su jednaki pred zakonom. U tom smlislu oni pretenduju da u građanskom društvu, koje je kreirano putem društvenog ugovora, njihovi interesi budu zaštićeni. Ukoliko svaki pojedinac ima pravo glasa znači da najbrojniji slojevi društva imaju najveći uticaj. Upravo je zato za očekivati da po principima usvajanja prirodnih zakona i državnog nadzora nad njihovim sprovođenjem, budu usvojene one norme koje će imati za cilj najviši stepen izjednačavanja pravde i prava. A logično je da ukoliko država obezbeđuje zaštitu slobode svakom pojedincu, to jest kako je Lok definisao: obezbeđuje zaštitu njegove imovine i prava na korišćenje određenih resursa, logično je očekivati, a i pravedno je, da shodno iznosu imovine na koju svaki pojedinac polaže pravo, bude određen i iznos novca koji on treba da plati kako bi ta imovina bila zaštićena.

S druge strane Lok definiše pitanje slobode i kaže da slobodu ograničavaju nelegitimna htenja, to jest htenja koja se kose sa prirodnim zakonom. Najveći stepen slobode postoji u društvu gde su prava i obaveze pojedinaca usklađene sa potrebama društva. Tako, svako zakonsko rešenje koje je na štetu određene grupe pojedinaca, a koje nije u skladu sa prirodnim pravom, ne sme biti prihvaćeno.

U literaturi se dalje može naći (Savanović, 2011:93) da bi kršenje prirodnog zakona vodilo u anarhiju i neefikasno korišćenje ljudskih resursa i u krajnjim instancama vodi u nehumanu egzistenciju. Dok je s druge strane racionalno društvo - koje prirodni zakon pretoči u normu u stanju da shvati nužnost (samo)ograničenja. Tako je društveni ugovor način da se ova sloboda očuva racionalnim sredstvima. Međutim, sloboda i jednakost su direktno ugrožene samom činjenicom da su ljudi različiti, različitih znanja i mogućnosti kao i htenja i činjenja. Na osnovu toga svaki pojednac

ima pravo da stiče imetak, a pravao da upravlja tim imetkom mu obezbeđuje državni aparat čiju uslugupojedinac treba plati u skladu sa obimom te usluge. dalje, Lok se bavi i prirodnim stanjem kako se navodi u tekstu (Jovanov I., 2015:1394): “Stanje savršene slobode, naravno, nije stanje samovolje. Prirodno stanje ima i prirodni zakon, čije je oličenje um koji uči sve ljude da niko ne treba da nanosi zlo tuđem životu, slobodi ili posedu“.

Vlada, to jest uprava počiva na saglasnosti onih kojima se vlada a kako svi ljudi imaju samo jedan glas onda vlada pre svega postoji zahvaljujući saglasnosti većine. Po istraživanjima, prvih deset na listi najbogatijih u jednoj zemlji imaju više imetka od 50% siromašnijeg dela populacije, na osnovu ovog vidimo da vlada svoju legitimnost zasniva na podršci onih koje smatra siromašnima pa u tom smeru treba i da deluje to jest da štiteći prirodna prava svakog pojedinca prioritet stavi na zaštitu prava siromašnih.

Lok u svom delu Dve rasprave o vladi pokazuje da je jednoglasnost u donošenju odluka na nivou zajednice nemoguća i da je glasanje većinom glasova mehanizam koji je najbliži mehanizmu jednoglasnosti. Zato se vladi „poverava “ uprava, sa poverenjem da će vlada delovati u skladu sa ciljevima koji su joj namenjeni. Stoga zajednica uvek raspoláže vrhovnom vlašću i može je po potrebi oduzeti vladi i vratiti ponovo narodu da bi narod izabrao novu vlast koja će delovati u skladu sa ciljevima formiranja društvene zajednice. (Lok, Dž, Dvije rasprave, II, 149). Takođe kada govori o državi Lok kaže: Država je... zajednica ljudi konstituisana samo zbog postizanja, očuvanja i unapređenja njihovih sopstvenih građanskih interesa. Građanski interesi su život, sloboda, zdravlje i odsustvo telesnih bolova, kao i posedovanje spoljašnjih stvari kao što su novac, zemlja, kuće, nameštaj I slično "(Lok, Dž, Pismo o toleranciji, Utopisa, Beograd, 2002., str. 360-397, str. 370.)

Prvi segment interesa: život, sloboda, zdravlje i odsustvo telesnih bolova je isti za sve građane koji čine jedno društvo i za to što ih državni aparat čuva treba zajednički u istim iznosima da plaćaju porez državi kako bi ona platila plate onima koji tu funkciju izvršavaju. Međutim, u drugom segmentu interesa: posedovanje spoljašnjih stvari kao što su novac, zemlja, kuće, nameštaj i slično sam obim interesa koji se čuvaju je različit u skladu sa njihov vrednošću pa oni koji ih poseduju u skladu sa vrednošću posedovanih stvari treba državi da plate porez kojim će ona platiti plate onima koji funkciju čuvanja izvršavaju.

U POTRAZI ZA PRAVEDNOM VLADOM KAO USLOVOM PRAVEDNOG OPOREZIVANJA

U prvom delu obrazloženja je bilo reči o osnovnim premisama na osnovu kojih je potrebno odrediti pravedan porez na imovinu kako bi interesi svih pojedinaca koji čine društvo bili zaštićeni u ovom drugom delu se govori o tome kako da reaguje društvo ukoliko vlada kojoj su delegirali određene upravljačke funkcije te funkcije ne koristi u skladu sa ovlašćenjima i ukoliko zaspostavi interese jednog dela društva u korist drugog dela društva. Jer kada se govori o organizaciji društva vlada je tu da obezbedi interese građana na relaciji ponašanja između njih samih, ali tu se postavlja i pitanje zaštite građana od ponašanja same vlade. Još se kod Loka i Monteskieja nalaze osnovne forme podela vlasti na zakonodavnu, sudsku i upravnu, sa ciljem da

jedna drugu kontrolišu izadrže društvo u okviru prirodnih zakona. Međutim postavlja se pitanja šta ako i pored ovakve podele vlasti vlada kojoj je poverena vlast verudje da radi u okviru ciljeva i metoda koji su joj povereni, dok njeni podanici, ili većina njih, smatraju da je vlada izašla iz tih okvira. (Savanović. 106). U tom slučaju Lok eksplicite tvrdi da će sudija biti sam narod, tj. svaki čovek za sebe, jer jedino je narod taj koji može da presudi da li je vlada izašla iz svojih izvornih ovlašćenja i izvrgnula se u tiraniju. A tiranija je izvršenje vasti iznad ovašćenja, to jest izvršenje vlasti koje nije u okviru društvenog ugovora koji je definisan prirodnim pravom. Jer ukoliko vlada ne postupa po datom ovlašćenju ona onda ukida građansko stanje i prelazi u prirodno stanje gde vlada zakon jačeg, takva vlada zahteva novo konstituisanje društva u kome građani ponovo odlučuju o tome kome da povere upravljanje. U svrhu borbe za svoja prirodna prava narod ima će po prirodnom pravu shvatiti vladu kao protivnika koji ugrožava njegovu slobodu i krenuti u borbu protiv vlade za povraćaj svoje slobode. Jer tada nije važno da li vlada postupa u skladu sa zakonima koje je ona inicirala i posredno kreirala već je važno da li postupa po prirodnim zakonima na osnovu kojih je dobila izvorno ovlašćenje. Jer ukoliko vlada utiče na promenu zakona, koji postepeno idu u korist jedne, manje grupe, a na štetu većine stanovništva, doći će se do situacije da vlada radi po zakonu, to jest da su postupci vlade laegalni po trenutnim zakononskim rešenjima, da vlada formalno ima legitimitet koji je stekla kroz izbore ali da suštinski radi na štetu većine stanovništva i time gubi pravo da dalje vlada jer ne postupa u skladu sa prvobitnim ovlašćenjima koja su zasnovana na prirodnom pravu. U ovakvom stanju stvari Vlada je zbog kršenja ovlašćenja pobinjenik, a narod samo nastoji da očuva svoja prava.

Ovakvo stanje stvari zahteva promenu, o potrebi takve promene već su objavljeni članci (Plojović S., et.all, 2016:98) i promene se opravdavaju ne samo sa sociološke i pravne strane već i sa strane ekonomskog napretka i prosperiteta pojedinaca i povećanja životnog standard stanovništva (Bećirović S. et all, 2012:188). Ali tek onog momenta kada društvo shvati, to jest kada ima percepciju o tome da je vlada prekoračila svoja ovašćenja i da ne radi u skladu sa društvenim ugovorom, to jest da rad na štetu određenog dela društva, pogotovo u ovom slučaju ako radi u korist onih bogatih kojih ima manje a na štetu siromašnih koji su većina i koji imaju legitimitet da pozovu na uspostavu prirodnih zakona. Ovde u prvi plan izlazi termin revolucije, ali ne strukturalne revolucije u kojoj se menja sama struktura društva, već personalne revolucije gde se u već postojećoj strukturi društva menjaju pojedinci koji vrše upravu u društvu. Najbolji vid ovakve revolucije u civilizovanim društvima su izbori. Pitanje je samo kako da oni koji biraju znaju koda da izaberu, kako da znaju da su njihova prava ugrožena, kako da znaju kako da se pozovu na svoja pravi i da stvari vrate u okvire prirodnog zakona. Ključna stvar u ovom segmentu je obrazovanje.

Potrebno je da najveće društvene grupe, koje u modernim društvima čine siromašni slojevi i srednja klasa, znaju i budu svesni koja su njihova prava, znaju da je njihovo osnovno pravo na jednakost ugroženo različitim načinima oporezivanja. Potrebno je da znaju da se u procesu odabira vlade javljaju anomalije u okviru korupcije, koja može biti i sistemska, to jest korupcije koja menja sistem u korist onih koji imaju sredstav korupcije. Kako je najveće sredstvo korupcije moć, a ona se u modernom vremenu zasniva na novcu, zaključujemo da se putem sistemske korupcije donose zakoni koji su u korist onog ko vri korupciju a na štetu ostalog dela društva. Upravo

zato i u poreskoj politici postoje sistemske greške koje su uslovljene sistemskom korupcijom koje onemogućavaju osnovna ljudska prava pojedincima, a i onemogućavaju poštovanje osnovnih principa jednakosti. Među te osnovne principe jednakosti je da u skladu sa potrebama za društvenom zaštitom imovine pojedinaca, svaki pojedinac mora da izdvoji određeni iznos svog imetka u skladu sa vrednošću te imovine.

ZAKLJUČAK

Kada se govori o koncepciji pravednosti, o tome postoje brojne teorije (utilitarizma, intuicionizma i perfekcionizma), međutim ako se držimo Hobsovog i Lokovog shvatanja pravedno je ono što je u skladu sa prirodnim pravom. Međutim veom je teško odrediti šta je pravedno kada pravo na odlučivanje o tome polažu različite društvene grupe sa različitim interesima. Tu treba istaći da ako koncepcija pravednosti ne može može presuditi u slučaju sukobljenih interesa, ona se ne može smatrati koncepcijom pravednosti. Ukoliko zainteresovane strane ne postignu dogovor opnda se dešava scenario generalnbog egoizma (Hobs). Jer hobs smatra ako ne postoji dogovor o pravednom i nepravednom ljudi se nalaze u situaciji rata svih protiv svih. Izraz rat, se koristi samo kao metafora i u suštini znači da svako dobija onoliko koliko može osvojiti putem fizičke, psihičke, društvene i svake druge moći. Takvo stanje ostaje i prilikom raspodele društvenog bogatstva. Oni koji imaju najviše uticaja na donosioce odluka vrše svoj uticaj u skladu sa svojim moćima i utiču na kreiranje zakona koji će štititi njihove interese. Ostali članovi zajednice na čiju su štetu ti novodoneseni zakoni u nedostatku, fizičke, psihičke i društvene moći nisu u stanju reagovati a tokom vremena se privikavaju na novi sistem vrednosti koji predtavlja novu pravednost u društvu. Međutim ta pravednost je samo kvazipravednost, i ona nije u skladu sa prirodnim pravom i onog momemnta kada se u društvenoj zajednici pojavi kritična masa obespravljenih koji su spremni da se bora za svoja prava dolazi do revolucije. Ova revolucija je kako smo naveli strukturna ili personalna. Idealno bi bilo kada bi personalna revolucija vremenom dovela do promena u strukturi društva u smeru usklađivanja pravnog okvira sa prirodnim pravom.

BIBLIOGRAFIJA

1. Bećirović S, Plojović Š, Ujkanović E (2012): Impact of investments with a fixed income on the development of entrepreneurship, Anali ekonomskog fakulteta u Subotici. 01/2012; 48(27):187- 199.
2. Bećirović-Alić M., (2017), Lokova politička teorija, Univerzitetska misao - časopis za nauku, kulturu i umjetnost, Vol. 16, str. 168-175
3. Jovanov I. D., Džon Lok i pravo na otpor, Zbornik radova Pravnog fakulteta u Novom Sadu, 3/2015, str. 1389–1401
4. Lok D., (izd. 2002), Dve rasprave o vladi, Nazifa Savčić, Kosta Čavoški (prevod), Utopija 2. Izdanje
5. Lok, Dž., (izd. 2002), Pismo o toleranciji, Utopisa, Beograd

6. Pavlović D., (1994) Hobsovo shvatanje suvereniteta kao neograničene vlasti, Srpska politička misao, 1/1994, institute za političke studije, Beograd,
7. Plojović, S., Ujkanović, E., Bećirović, S., Plojović, Š. (2016), Tax on assets as a factor of increasing economic activities, International Conference of Socio-economic Researchers ICSR 2016, Conference Proceedings, p.95-101
8. Radonjić R., (2010), Političke doctrine, Fakultet političkih nauka UCG, Centar za građansko obrazovanje, Centar za razvoj nevladinih organizacija, Cetinje
9. Savanović, A., (2011), Lokova teorija društvenog ugovora i criteria vlade, Filozofski godišnjak, 8/8, str. 83-114 Borota-Tišma, A.2007. Menadžment porodičnog biznisa, Beogradska poslovna škola visoka škola strukovnih studija, Beograd, 2007.

RESUME

When it comes to the conception of justice, there are a number of theories about it (utilitarianism, intuitionism and perfectionism), but if we stick to Hobbes and Lok's concept, it is just what is in harmony with natural law. However, it is difficult to determine what is right when the right to decide on this is shared by different social groups with different interests. It should be pointed out that if the concept of justice can not be judged in the event of conflicting interests, it can not be regarded as the concept of justice. If the interested parties do not reach an agreement, then the general egoism scenario (Hobs) occurs. Because the hobs consider that there is no agreement on just and unjust people, they are in a situation of war all against everyone. The term war is used only as a metaphor and essentially means that everyone gets as much as can be won through physical, psychic, social and any other power. Such a situation remains when the distribution of social wealth is shared. Those who have the most influence on decision-makers exercise their influence in accordance with their powers and influence the creation of laws that will protect their interests. Other members of the community to whose harm these newly-created laws lack, physical, psychic and social power are unable to react, and over time they adapt to a new system of values that represents new righteousness in society. However, this righteousness is only quasi-legal, and it is not in accordance with natural law and the moment when a critical mass of disenfranchised people who are ready to fight for their rights come to a revolution in the community. This revolution is how we listed structural or personal. It would be ideal if the personal revolution in time would lead to a change in the structure of society in the direction of harmonizing the legal framework with natural law.

HARMONIZACIJA POREZA U EVROPSKOJ UNIJI

Samra Dečković

Departman za pravne nauke,
Internacionalni Univerzitet u Novom Pazaru, Srbija
s.kucevic@uninp.edu.rs

Apstrakt

O poreskoj strukturi u EU vodile su se mnogobrojne rasprave, njenom delimičnom usklađivanju, kao i o mogućoj potpunoj harmonizaciji. Međutim, iako su one ukazale na složenost poreskog sistema na području Evropske unije, postizanje veoma malo rezultata na polju harmonizacije poreskih sistema članica EU, činjenica je da se i dalje pomno nastavlja sa aktivnostima traganja za idealnom osnovom za vođenje zajedničke poreske politike. Autor se u radu bavi pitanjem harmonizacije, odnosno usklađivanja poreskih sistema, s obzirom da poreska politika i poreski sistem predstavljaju jedno od značajnih obeležja nacionalne suverenosti jedne zemlje i sastavni deo ukupne ekonomske politike koju ona vodi. Iz tog razloga na jedinstvenom, unutrašnjem tržištu Evropske unije, zemlje članice treba da se kreću u približno istom pravcu u pogledu poreskih politika koje vode. S tim u vezi autor ukazuje na osnovne karakteristike metoda kojima se vrši usklađivanje, ali i na probleme koji se pri tome javljaju. Cilj rada jeste ukazivanje argumenata za i protiv harmonizacije poreza u Evropskoj uniji.

Ključne riječi: direktni porezi, indirektni porezi, poreska harmonizacija

HARMONIZATION OF TAX IN THE EUROPEAN UNION

Abstract

The tax structure in the EU was leading to numerous discussions, its partial alignment and possible full harmonization. However, although they pointed to the complexity of the tax system in the European Union, achieving very few results in the field of harmonization of EU tax systems, the fact remains that the pursuit of activities is still continuously pursued as an ideal basis for the conduct of a common tax policy. The author deals with the issue of harmonization tax systems, since the tax policy and tax system are one of the significant features of the national sovereignty of a country and are an integral part of the overall economic policy it is leading. For this reason, in the single, internal market of the European Union, member states should move in the same direction as regards the tax policies they take. In this regard, the author points to the basic characteristics of the methods for harmonization, but also to the problems that arise. The aim of the paper is to indicate arguments for and against the harmonization of taxes in the European Union.

Keywords: direct taxes, indirect taxes, tax harmonization

JEL codes: H20

UVOD

Motivaciju za pisanje rada na ovu temu autor nalazi u potrebi da se ukaže na probleme koji mogu nastati usled nepostojanja zajedničke poreske politike na nivou Evropske unije. Harmonizacija poreza je neophodna s obzirom da već postoji zajednički monetarni sistem (EURO) ali ne i zajednička fiskalna(poreska) politika. Ta neusklađenost može dovesti do problema, kao što se videlo u Grčkoj. Harmonizacija je termin koji znači usklađivanje fiskalnih (poreskih) sistema, koji ne podrazumeva potpuno brisanje razlika u poreskim sistemima, već se traži da se porezi i mere poreske politike usklade, tako da sistem oporezivanja ne bude kočnica već da doprinosi ostvarenju cilja integracije i omogući slobodnije kretanje ljudi, kapitala, roba i usluga. [6, str.76] Neophodan uslov za funkcionisanje jedinstvenog tržišta Unije postala je poreska harmonizacija, jer razlike koje postoje u poreskim sistemima zemalja članica Evropske unije, kao i u nacionalnim poreskim politikama koje one vode, izazivaju diskriminaciju u pogledu investicija između njih.[4, str.16]

U cilju razvoja zajedničkog(unutrašnjeg) tržišta Evropska unija je, od svog osnivanja, ulagala velike napore. Međutim, različita poreska zakonodavstva na nacionalnom nivou članica EU predstavljaju jednu od prepreka. Tokom priprema za potpisivanje Rimskog ugovora 1957.godine, počelo se intenzivnije govoriti o harmonizaciji poreza, a određene mere bile su kasnije u nadležnosti Saveta ministara, Evropske komisije, Evropskog parlamenta i Evropskog ekonomskog i socijalnog komiteta.

Ugovorom o EU utvrđene su pravne norme prema kojima svaka članica ima pravo zadržati vlastiti poreski sistem, pa čak i uvoditi neke nove poreske oblike, uz obavezu da njihove delove (poresku stopu, osnovicu) uskladi sa odlukama tela EU. Evropska unija je iz tog razloga donela nekoliko posebnih smernica(direktiva) o harmonizaciji pojedinih poreza, tako da je postignut određeni nivo usklađivanja poreskih sistema. Smernice su svojevrsan vodič kojeg bi se zemlje članice trebale pridržavati u izgradnji i reformama svojih poreskih sistema.

Ugovorom EU eksplicitno je propisana harmonizacija indirektnih poreza (porez na dodatnu vrednost tj. PDV, i akcizna dobra), koji se razrezuju na proizvodnju i/ili potrošnju oia ih plaćaju poreski obaveznici (proizvođači i/ili trgovci), međutim, njihov teret (posredno, kroz povećanje cene) snose krajnji konzumenti, kao preduslov za uspostavljanje i nesmetano funkcionisanje unutrašnjeg tržišta Unije, ali ne i direktnih poreza, kod kojih teret snosi i neposredno plaća poreski obaveznik, na primer, pore na dohodak (fizička lica), porez na dobit (pravna lica) i porez na imovinu. To znači da je poreski suverenitet EU ograničen.[2, str.29]

Osnivački ugovori – Ugovor o osnivanju Evropske ekonomske zajednice, potpisan u Rimu 1957. godine, kao i Ugovor o Osnivanju Evropske unije, potpisan 1992. godine, imaju odredbe koje se odnose na direktne poreze, što u izvesnoj meri ometa njihovu harmonizaciju koja permanentno nailazi na različite prepreke. Zato se i danas Evropska unija (EU) vrlo retko bavi na primer, oporezivanjem dohodaka pojedinaca, iako uvek nastoji da spreči nastajanje diskriminacije u pogledu prilika za rad, ili kod investicionih ulaganja u privredu drugih država članica.[2, str.29]

Temeljni razlog za poresko usklađivanje je u slobodnoj trgovini i jedinstvenom tržištu. Jedana od posledica postojanja razlika u sistemima oporezivanja je i povećan obim izbegavanja plaćanja poreza-poreska utaja. To znači da izbegavanje plaćanja

poreza dovodi do smanjenja državnih prihoda, što znači veći teret za ostale poreske obaveznike, ili potrošnju stanovništva nižih slojeva.[6, str.76] Da bi sprečavanje i suzbijanje poreske utaje i drugih poreskih krivičnih dela od strane rezidentnih obaveznika koji posluju i u drugim državama bilo uspešno neophodno je uspostaviti saradnju između poreskih administracija različitih zemalja. [5, str.84]

HARMONIZACIJA DIREKTNIH POREZA

Ugovorom o Evropskoj ekonomskoj zajednici (EEZ) - Treaty establishing the European Economic Community, definisana je pravna osnova za usklađivanje neposrednog oporezivanja, tačnije članovima 90 - 93, tako da se oporezivanje dohotka i dobiti u Evropskoj uniji još uvek obavlja u okviru nacionalnog prostora. S obzirom da ovi porezi direktno utiču na funkcionisanje zajedničkog tržišta, vođenje zajedničke poreske politike odnosi se na neposredne poreze.[11, str.142]

Tako se u fiskalnoj koordinaciji, koja ne podrazumeva fiskalnu harmonizaciju, teži otklanjanju barijera u funkcionisanju jedinstvenog tržišta Evropske unije. Iz tog razloga su fiskalne reforme ograničene na postizanje dovoljnog stepena koordinacije i sprečavanje evazija i dvostrukog oporezivanja na jedinstvenom tržištu. [8, str.7] Nastojanja su usmerena i ka smanjivanju razlika u odnosu na porez na dobit korporacija, naravno, uz uvažavanje poreskih suvereniteta pojedinih država. Smanjenje postojećih razlika u ovom sistemu oporezivanja doprinosi stvaranju uslova za slobodno funkcionisanje tržišta, smanjenje nezaposlenosti, stabilizaciju i privredni razvoj.[7, str. 88]

S obzirom da egzistencija različitih nacionalnih poreskih sistema i propisa o porezu na dobit stvara prepreke na Zajedničkom tržištu, Evropska komisija je još početkom 60-tih godine XX veka preduzela konkretne mere u cilju usklađivanja neposrednih poreza. Tako je 1967. godine usvojila Program za usklađivanje neposrednih poreza čime je jasno izrazila stav i težnju za harmonizacijom poreza na dohodak i poreza na dobit preduzeća. Iako se u Ugovoru EU ne spominje harmonizacija direktnih poreza (kao npr. porezi na dohodak i dobit), na osnovu odredbi člana 94, u kojoj se govori o harmonizaciji pravnih propisa, izvedena su ovlašćenja organa Unije za donošenje direktiva koje se tiču harmonizacije određenih rešenja iz oblasti direktnih poreza koja neposredno utiču na funkcionisanje unutrašnjeg tržišta. Na osnovu tog člana Ugovora, Savet je u oblasti korporativnog poreza usvojio nekoliko direktiva, i to u vezi sa izbegavanjem dvostrukog oporezivanja kapitalne dobiti u slučaju statusnih promena kompanija iz različitih država članica, raspoređenog profita i isplate kamata i autorskih naknada između povezanih kompanija iz različitih država članica. Naime, imajući u vidu razlike u nivou privrednog razvoja pojedinih država članica, razlike u privrednoj strukturi, u ciljevima poreskih podsticaja, koje, su rezultat i istorijskih, socioloških, kulturnih i geografskih razlika među njima, nije usvojena nijedna direktiva kojom bi se na nivou EU uskladile poreske stope, poreska osnovica, oslobađanja ili bilo koji drugi bitni elementi oporezivanja. Porez na dohodak građana država EU takođe nije bio predmet poreske harmonizacije, tako da je uređenje ovog poreza ostalo u nadležnosti država članica. Jedini izuzetak bilo je donošenje direktive o oporezivanju dohotka od kamate rezidenata države članice, koja je ostvarena i

isplaćena u drugoj državi članici EU, jer je ova direktiva ima direktan uticaj na suzbijanje poreske utaje, eliminisanje štetne poreske konkurencije i uklanjanje smetnji koje su narušavale slobodnu konkurenciju na unutrašnjem tržištu.

Osnovni cilj usvajanja ove Smernice je pravično i efikasno oporezivanje svih lica, koja ostvaruju prihode od kamata u drugim članicama EU, uz poštovanje pravnih propisa zemlje iz koje ta lica dolaze. To znači da se ova Smernica odnosi samo na fizička lica u slučajevima u kojima se zemlja u kojoj se ostvaruju prihodi od kamata razlikuje od zemlje do zemlje u kojoj se nalazi prebivalište vlasnika isplaćenih kamata. [8, str. 8]

HARMONIZACIJA INDIREKTNIH POREZA

Kod indirektnog oporezivanja postignut je visok stepen harmonizacije na nivou EU. To je omogućeno donošenjem sljedećih propisa: Carinskog zakona EU, redizajnirane PDV Direktive 2006/112/EC, seta direktiva iz područja oporezivanja akcizom (energenata, duhanskih proizvoda, alkoholnih pića), regulacijama o službenoj saradnji poreskih uprava članica u području PDV-a i akciza. Carinski zakon i regulacije o službenoj saradnji poreskih uprava direktno se primjenjuju u članicama, dok direktive iz sfere PDV-a i akciza sadrže minimalne standarde i pravila koja se moraju ugraditi u nacionalne propise članica. Evropska komisija je zadužena da nadzire proces inkorporiranja direktiva u nacionalno zakonodavstvo članica. U nekim slučajevima direktivama se propisuje način harmonizacije nacionalnih propisa. Negativna poreska integracija u sferi indirektnih poreza se ostvaruje samo u ograničenom segmentu - presudama Evropskog suda pravde u predmetima koje je pokrenula Komisija protiv članica i presudama u sporovima između obveznika i nacionalnih poreskih uprava u vezi sa implementacijom regulacija i direktiva iz sfere carina, PDV-a i akciza.[1, str.213]

Najveća pažnja poklonjena je harmonizaciji zakona o PDV-u i harmonizaciji zakona o akcizama (za akcizne proizvode: mineralna ulja, alkohol i alkoholna pića, duvanske preradevine, i energetske proizvode: ugalj, prirodni gas i električnu energiju). Kada je reč o porezu na dodatu vrednost (PDV), zasluga za njegovo uvođenje pripada nemačkom poreskom savetniku Wilhelmu von Simensu koji je daleke 1919. godine izneo stav da Nemačka treba da uvede "oplemenjeni porez na promet umesto bruto-svefaznog poreza". Ideju je 1921. godine podržao univerzitetski profesor i predavač na Jejlu, Adams argumentom, da je oporezivanje primenom poreza na dodatnu vrednost realno primenjiva mogućnost i za teritoriju Sjedinjenih Američkih Država. [2, str.38] Osnovna karakteristika PDV-a je što se obračunava i plaća u svim fazama proizvodno-prometnog ciklusa, ali tako da se u svakoj fazi oporezivanja oporezuje samo onaj iznos dodatne vrednosti koji je ostvaren u toj fazi. [9, str. 253]

U cilju funkcionisanja zajedničkog tržišta Rimskim ugovorom iz 1957. godine, predviđena je uloga Saveta ministara EU u donošenju posrednih poreza u meri u kojoj je takva harmonizacija neophodna. Prva Poreska i finansijska komisija (Fiscal and Financial Committee) na čelu sa nemačkim profesorom Fricom Nojmarkom (Fritz Neumark), osnovana od strane Evropske komisije 1960.godine, biće zapamćena po: 1) sveobuhvatnom (opsežnom) ispitivanju razlika u javnim finansijama država EEZ-

a, po 2) utvrđivanju stepena njihove pretnje ili onemogućavanja razvoja Zajedničkog tržišta, kao i po 3) definisanju načina za otklanjanje fiskalnih razlika između članica Evropske ekonomske zajednice. Komisija se nije bavila pravnim aspektima poreske harmonizacije, ali je do 1962. godine izradila Program za usklađivanje opšteg poreza na promet.[8, str.2]

U vezi sa evropskim PDV-om do danas je usvojeno više od 30-tak različitih smernica, ali se po svom značaju se izdvajaju: Prva i Druga smernica iz 1967. godine, Šesta smernica iz 1977. i Smernica 112 iz 2006. Godine, koja predstavlja konsolidovanu verziju svih evropskih propisa o PDV-u. Direktivama o harmonizaciji PDV i o harmonizaciji akciza definisani su zajednički stavovi u pogledu važnih elemenata ovih poreza (predmet oporezivanja, teritorija primene, poreski obveznik, minimalne visine stopa, vrsta oslobođanja, i dr). Kod visina stopa PDV i akciza postignuta je samo saglasnost o nivou minimalnih stopa, jer predstavlja odraz nacionalnih budžetskih potreba država, što znači da je harmonizacija u tom pogledu veoma fleksibilna. Tačnije, usklađivanje se ogleda u preporučenoj standardnoj stopi PDV-a koja iznosi 15%, te u minimalnoj sniženoj stopi PDV-a koja ne bi trebala biti niža od 5%. [2, str.40] Fiskalna politika EU predviđa primenu institucije poreskih oslobođanja kada je reč o uslugama koje su od opšte-društvenog značaja, kao što su medicinske usluge, dobara i usluga u funkciji socijalne zaštite, obrazovanja, određenih kulturno-uslužnih delatnosti i dr.), kao i u slučajevima kada se vrše transakcije vezane za osiguranje, odobravanje kredita, određene bankarske usluge, i td.

Početak 60-tih godina XX veka Evropska komisija je preduzela prve aktivnosti na planu usklađivanja akciza. Međutim, s obzirom da one nisu dale očekivane rezultate, 1972. godine, Evropska komisija je predložila Savetu ministara Okvirnu smernicu za usklađivanje akciza, radi određivanja predmeta oporezivanja, poreske osnovice i poreske stope. Osnovni preduslovi za kreiranje sistema akciza unutar zemalja EZ, definisani su usvajanjem tzv. Bele knjige o dovršavanju Zajedničkog tržišta, 1985. godine, kojom je utvrđena zajednička lista akciznih proizvoda, s tim što pojedine zemlje imaju pravo da uvode akcize i na druge proizvode, ali pod uslovom da time ne ugrožavaju slobodnu konkurenciju i nesmetan prekogranični promet robe. Usklađivanje najznačajnijih akciza, poput akciza na alkoholna pića, duvanske i naftne proizvode postignuto je usvajanjem Sistemskih smernica 1992. godine, koje između ostalog predstavljaju srž evropskog akciznog prava. Ovim smernicama je samo definisana i utvrđena najniža akcizna stopa koju svaka članica EU mora da uzme u obzir tokom postupka akciznog oporezivanja.

ARGUMENTI ZA I PROTIV HARMONIZACIJE POREZA U EU

Uprkos uvođenju zajedničkog tržišta, ekonomske i monetarne unije, u EU još uvek ne postoji zajednička poreska politika. Tome svakako doprinosi stav država članica koje smatraju da je poreski sistem i dalje jedno od temeljnih obeležja nacionalnih suvereniteta i nevoljno prebacuju svoje nadležnosti s tog područja na Uniju. Osim toga, u EU postupak odlučivanja o harmonizaciji oporezivanja još uvek je kompleksan. Naime, za donošenje odluka o oporezivanju na nivou Unije potreban je

konsenzus. Komisija nakon konsultacija sa Evropskim parlamentom i Ekonomskim i socijalnim odborom, upućuje predlog Savetu, koji jednoglasno odlučuje o predlozima sa područja oporezivanja. Međutim, kako takav sistem blokira donošenje odluka, Komisija je predložila primenu bliske saradnje, odnosno formiranje grupe od najmanje osam država članova, čija bi odluka nakon odobrenja Saveta mogla delovati kao odluka kvalifikovane većine. [12] Osim toga, u cilju suzbijanja štetne poreske konkurencije, države članice se podstiču na primenu preporuka, što znači da nisu na to prisiljene obavezujućim zakonskim propisima.

Harmonizacija poreskih sistema u Evropi je neophodna ukoliko se uzme u obzir činjenica da fiskalna konkurencija može dovesti do neodgovarajućeg suoptimalnog nivoa obezbeđenja javnih prihoda i pružanja javnih usluga, usled nedostatka javnih prihoda, tj. do situacije da prikupljeni javni prihodi ne mogu pokriti javne rashode. Osim toga, fiskalna konkurencija može dovesti do smanjenja poreskih stopa na mobilne poreske osnovice, čime je pravičnost oporezivanja ugrožena.[3] Ciljevi koji se nastoje postići poreskom harmonizacijom su:

- osnivanje zajedničkog tržišta i uklanjanje fiskalnih prepreka koje remete konkurenciju na zajedničkom tržištu,
- postupno međunarodno približavanje ekonomskih politika zemalja članica,
- omogućavanje finansiranja EU vlastitim sredstvima,
- uvođenje zajedničkih politika,
- osiguranje ekonomske neutralnosti fiskalnih sistema zemalja članica u pogledu geografske alokacije resursa i poštovanje načela nediskriminacije poreskih subjekata,
- učiniti fiskalnu harmonizaciju instrumentom ubrzanja procesa integrisanja i međuzavisnosti nacionalnih privreda. [6, str.77]

Međutim, postoje teoretičari (Smit i Warin) koji smatraju da je mišljenje o neophodnosti poreske harmonizacije za obezbeđenje nesmetanog funkcionisanja unutrašnjeg tržišta pogrešno, jer bi velike razlike u sistemima PDV između zemalja članica prouzrokovale distorzivne obrasce potrošnje i da bi velike kompanije mogle podstaći zemlje da učestvuju u “poreskom nadmetanju” usled čega bi se stope PDV-a korporacija spustile na nizak nivo. [4, str.20] Osim toga, Varin je i mišljenja da bi harmonizacija poreskih sistema više naškodila nego konkurencija, jer bi poreskim usklađivanjem države izgubile svoje poslednje efikasno sredstvo kojim bi mogle da reaguju na iznenadne ekonomske poremećaje. Osim toga, problemi poreske harmonizacije su :

- ograničena mogućnost država da poreskom politikom privlače investicije,
- ograničena mogućnost država da prilagode poreski sistem nacionalnim specifičnostima.

ZAKLJUČNA RAZMATRANJA

Iako je poreska politika jedno od osnovnih obeležja nacionalne suverenosti jedne zemlje, Evropska unija teži njihovom usaklašavanju, s ciljem omogućavanja slobodnijeg kretanja ljudi, kapitala, roba i usluga. Upravo zbog toga, i zemlje u tranziciji koje nisu članice Evropske unije teže izvršiti reformu svog poreskog sistema

i mere poreske politike uskladiti sa evropskim, kako bi se proces integracije i slobodnijeg kretanja ljudi, kapitala, roba i usluga olakšao, što bi doprinelo makroekonomskoj stabilnosti ovih zemalja, a sam čin pridruživanja Evropskoj uniji u nekom narednom period olakšao i pojednostavio. Značaj poreske harmonizacije u zemljama EU potvrđuje i činjenica da dosadašnji nedostatak poreskog usaglašavanja predstavlja jednu od glavnih slabosti EU, što se trenutno ogleda u velikoj ekonomskoj krizi pojedinih država članica EU. Poreska harmonizacija polazi od toga da porezi mogu da budu uzrok različitih ekonomskih i društvenih poremećaja, kako na unutrašnjem, tako i na međunarodnom tržištu, koji se mogu ukloniti ili umanjiti samo njihovim usklađivanjem, što znači da Evropska unija ima za cilj harmonizaciju poreza u sklopu zajedničke porezne politike. Nekoliko je ciljeva koje treba rešiti harmonizacijom poreza. Jedan od njih je sprečavanje dvostrukog oporezivanja i izbegavanja plaćanja poreza. Najveća pažnja je poklonjena harmonizaciji zakona o PDV i harmonizaciji zakona o akcizama, odnosno indirektnim porezima. Razlog tome je nepostojanje neposrednog pravnog osnova fiskalne harmonizacije direktnih poreskih oblika, koja se zbog toga, saglasno fiskalnom suverenitetu, tj. Principu supsidijarnosti sprovodi u državama članicama. To znači da se u praksi realizuje fiskalna koordinacija, a ne fiskalna harmonizacija, da se teži otklanjanju barijera u funkcionisanju jedinstvenog tržišta i sprečavanju evazija i dvostrukog oporezivanja.

BIBLIOGRAFIJA

1. Antonić, D.(2011) Poreska integracija u EU: mehanizmi i postkrizna evolucija, Banja Luka.
2. Bećirović, S., Totić, M.(2016) Konceptija poreske harmonizacije i poreske konkurencije u državama članicama EU, Ekonomski izazovi.
3. Došić, D. (2016)Poreska harmonizacija i poreska konkurencija u EU, Institut za pravo i finansije.
4. Ilić-Popov, G. (2004)Poresko pravo Evropske unije, Službeni glasnik, Beograd.
5. Ivanović, A., Ivanović, A. (2015)Oblici međunarodne poreske kontrole kao metod sprečavanja i suzbijanja poreskih krivičnih dela, Pravne teme.
6. Janjušević, M. (2015)Karakteristike poreskih sistema zemalja u tranziciji, Beograd.
7. Miletić, V. (20115)Promene direktnih i indirektnih poreskih oblika u procesu reformi fiskalnog sistema Evropske unije.
8. Madžar, L. (2015)Fiskalna politika EU - Poreska harmonizacija u zemljama EU.
9. Paović-Jeknić, G. (2007) Budžetsko pravo, Univerzitet Crne Gore, Pravni fakultet, Podgorica.
10. Stakić, B., Jezdimirović, M.(2012) Javne finansije, Beograd.
11. Terra, B., Wattel, P. (1997)European Tax Law, Kluwer, Deventer.
12. <http://europa.eu.int/scadplus/leg/en/lvb/26036.htm>

RESUME

Although tax policy is one of the main features of the national sovereignty of a country, the European Union seeks to harmonize them in order to facilitate the free movement of people, capital, goods and services. It is precisely for this reason that

non-EU countries in transition are also struggling to make reforms of their tax system and alignment of tax policy with the European one in order to facilitate the process of integration and free movement of people, capital, goods and services, which would contribute to the macroeconomic stability of these countries, and the very act of joining the European Union in some future period has made it easier and simpler. The importance of tax harmonization in EU countries is confirmed by the fact that the current lack of tax harmonization is one of the main weaknesses of the EU, which is currently reflected in the severe economic crisis of some EU Member States. Tax harmonization is based on the fact that taxes can be the cause of various economic and social disorders, both in the domestic and international markets, which can be eliminated or reduced only by their harmonization, which means that the European Union aims to harmonize taxes as part of a common tax policy. There are several goals to be solved by harmonizing taxes. One of them is the prevention of double taxation and the avoidance of tax payments. The greatest attention was given to the harmonization of the VAT law and the harmonization of the law on excise duties, i.e. indirect taxes. The reason for this is the lack of a direct legal basis for the fiscal harmonization of direct tax forms, which, therefore, is in line with fiscal sovereignty, i.e. The subsidiarity principle is implemented in the Member States. This means that fiscal coordination is implemented in practice, and not fiscal harmonization, to strive to eliminate barriers in the functioning of a single market and to prevent evasion and double taxation.

PRIMIJENA OUTSOURCINGA U CILJU PARCIJALNOG RESTRUKTURIRANJA PREDUZEĆA KOJA OSTVARUJU NEGATIVAN POSLOVNI REZULTAT

Sanja Eskić

Fakultet za menadžment i poslovnu ekonomiju
Kiseljak, Bosna i Hercegovina
sanjaeskic@yahoo.com

Gorica Barbić

Agencija "OiG"
Kiseljak, Bosna i Hercegovina
office@oig.ba

Dženan Kulović

Ekonomski fakultet Univerziteta u Zenici
Zenica, Bosna i Hercegovina
dzenan.kulovic@ef.unze.ba

Spaso Kuzman

Fakultet za menadžment i poslovnu ekonomiju
Kiseljak, Bosna i Hercegovina
spaso.kuzman@pmpe.ba

Apstrakt

Savremeno poslovno okruženje izložilo je preduzeće stalnim i kontinuiranim promjenama. Kao posljedica toga nastali su mnogi oblici poslovnog, finansijskog i vlasničkog restrukturiranja. Bez obzira da li se preduzeće nalazilo u procesu tranzicije, prelasku iz jedne faze životnog ciklusa u drugu, izmjeni pravnog oblika organizovanja ili promjeni vlasničkog oblika neophodno je provesti restrukturiranje. Terminološki restrukturiranje označava proces iskazivanja diskontinualnih i značajnih promjena strukture i visine angažiranih sredstava u preduzeću i njihovih izvora. Restrukturiranje u principu mijenja obim poslovanja preduzeća, strukturu troškova i organizacijsku strukturu preduzeća. Osnovni cilj ovog rada odnosi se na činjenicu da se na bazi teorijskih i empirijskih naučnih saznanja utvrdi relaciona zavisnost između izabrane tehnike poslovnog restrukturiranja sektora marketinga i ukupno ostvarenih rezultata poslovanja preduzeća. Cilj je dobiti informacije o nužnosti provođenja restrukturiranja na način da se ispita da li je poslovne aktivnosti unutar marketing sektora (istraživanje, distribucija, promocija) bolje izmjestiti ili zadržati unutar preduzeća.

Ključne reči: poslovno restrukturiranje, poslovna uspješnost, outsourcing tehnika

OUTSOURCING IMPLEMENTATION IN THE AIM OF PARTIAL RESTRUCTURING OF ENTERPRISES WHICH GENERATE NEGATIVE BUSINESS RESULT

Abstract

A modern business environment exposed the company to constancy and continuous changes. As a consequence, many forms of business, financial and ownership restructuring emerged. Regardless of whether the company was in the process of transition, moving from one phase of the life cycle to another, changing the legal form of organization or changing the ownership form it is necessary to conduct a restructuring. Terminological Restructuring means the process of expressing discontinuous and significant changes in the structure and the amount of engaged assets in an enterprise and its sources. In principle, restructuring, changes the scope of the company's operations, the structure of costs and the organizational structure of the company. The main goal of this paper is the fact that on the basis of theoretical and empirical scientific knowledge the relational dependence between the chosen technique of business restructuring of the marketing sector and the total achieved business results of the company is determined. The aim is to obtain information on the necessity of conducting a restructuring in order to examine whether business activities within the marketing sector (research, distribution, promotion) are better outsourced or retained within the company.

Keywords: business restructuring, business excellence, outsourcing technique

JEL codes: M20, M21

UVOD

Još tokom osamdesetih godina prošlog vijeka, u SAD, te nešto manje u Europi, počinju se intenzivirati rasprave o konkretnim novim organizacijskim modelima kojima je moguće prevladati krizu i steći nove konkurentske prednosti. Restrukturiranje kao poslovna filozofija se pojavila početkom 80-ih godina prošlog vijeka. Njegov nastanak se poklapa sa ekonomskom politikom koju je tih godina u Velikoj Britaniji promovisala Margaret Tačer (ponekad poznata pod nazivom Tačerizam), a u SAD Ronald Regan (ponekad poznata pod nazivom Reganomika). Po nekim shvatanjima smatralo se da je sredinom 80-ih godina preko 50% preduzeća u SAD ušlo u neke od oblika restrukturiranja. [1, str. 43-55] U novijem istraživanju koje je provedeno u Japanu 2003. godine kao osnovni motiv restrukturiranja 55% anketiranih preduzeća je navelo jačanje „core“ - jezgra biznisa preduzeća, 43% porast vrijednosti za vlasnike, 40% ostvarivanje bržeg rasta, a 32% poboljšanje finansijskog stanja. Kao motivi navode se još: ostvarivanje sinergije (28%), eliminiranje duplih kapaciteta (23%), prodaja i zatvaranje manje profitabilnih pogona zbog smanjenja ukupnih troškova. U novije vrijeme pažnja se sve više usmjerava na uticaj ekonomskog okruženja, prvenstveno globalne finansijske krize, na procese restrukturiranja. Kako je veliki broj preduzeća ostvario postavljene ciljeve aktivnosti restrukturiranja su privukle pažnju i u ostalim dijelovima svijeta. Val restrukturiranja je vrlo brzo zahvatio mnoga preduzeća ne samo u SAD, već i drugim razvijenim zemljama. Paralelno sa globalizacijom i rušenjem barijera za razvoj svjetske privrede restrukturiranje je postalo globalni fenomen koji se primjenjuje u skoro svim

dijelovima svijeta i vrlo različitim tipovima organizacija. Otuda ne treba da čude stavovi pojedinih autora kojima su rast značaja ovih aktivnosti poslužile kao osnova da 80-te i 90-te godine 20. vijeka nazovu dobom restrukturiranja (The Age of Restructuring). [2] Fenomen restrukturiranja privlači veliku pažnju poslovnih ljudi, istraživača pa i najšire javnosti već više od tridesetak godina. Složenost aktivnosti, njihova specifičnost i potreba za interdisciplinarnošću utiču da se restrukturiranju može pristupiti na razne načine i iz veoma različitih uglova. Sve se češće spominje nova organizacijska paradigma koju literatura obilježava kao restrukturiranje.

TEORETSKA RAZMATRANJA TEME

Kako kod nas postoji relativno nizak nivo znanja o ovoj oblasti i kako se javljaju različite varijante termina treba podsjetiti da sam pojam vodi porijeklo od engleskog termina restructuring, koji je kovanica dvije riječi - latinskog prefiksa re i glagola structuring. Korišćenje prefiksa re u glagolima, kakav je slučaj kod pojma restructuring, se vezuje za ponavljanje, promjenu ili restauraciju nečega. Riječ strukturiranje je glagol koji odražava radnju u vezi sa uspostavljanjem, organizovanjem i promjenom imenice struktura. Bukvalno i pojednostavljeno pojam bi mogli opisati kao promjenu i uspostavljanje nove strukture. Naravno, takvo tumačenje bi bilo isuviše usko i pogrešno, kao što su pogrešni i neki drugi prevodi ovog termina.

Drucker [3, str. 113-114] je nagovijestio da će novi organizacijski modeli biti utemeljeni na informacijama i znanju. Sastojat će se od specijalista i više će ličiti na današnje univerzitete ili simfonijske orkestre. Postojeći organizacijski modeli, zajednički, determiniraju rezultate preduzeća.

Jednu od rijetkih eksplicitnih definicija pojma restrukturiranja preduzeća daju Crum i Goldberg [4, str. 340] iznoseći da je to skup diskontinuelnih odlučnih mjera koje se preduzimaju u cilju povećanja konkurentnosti preduzeća i povećanja njegove vrijednosti. Na Harvardskoj poslovnoj školi (Harvard Business School) skoro već dvije decenije postoji MBA program pod nazivom Kreiranje vrijednosti kroz korporativno restrukturiranje (Creating Value through Corporate Restructuring). Rukovodilac tog programa Džilson ističe kako postoje tri tipa restrukturiranja, čime dobijamo još jedan širi pristup fenomenu. To su: [5, str. 15]

- a) Restrukturiranje duga i pasive - podrazumijeva veliki broj mjera i aktivnosti prevashodno iz finansijskog restrukturiranja kao što su: povećanje finansijskog leveridža, vansudska poravnjenja sa povjeriocima, reprogramiranje obaveza, itd.
- b) Restrukturiranje dioničarskog kapitala i aktive - uključuje neke od aktivnosti kao što su: razdvajanje preduzeća, promjene u strukturi dioničarskog kapitala, povećanje konkurentnosti, kao i finansijskih performansi.
- c) Restrukturiranje zahtijeva (prava) zaposlenih - vezano za smanjivanje troškova radne snage, kroz otpuštanja, prijevremeno umirovljenje, dogovor o novom sistemu raspodjele i drugim beneficijama.

Restrukturiranje je danas u svijetu veoma prisutno, a naročito u biznisu i u industriji. Prosječno se 50% firmi iz ovih djelatnosti neprestano nalazi u fazi restrukturiranja,

što dovodi i do skraćanja životnog ciklusa proizvoda i do 75%. Jedna od direktnih posljedica restrukturiranja je gubljenje radnih mjesta jednog ili većeg broja zaposlenih, a koliko je to radnika, zavisi od toga kako se nova organizacija brzo prilagodi novim tehnikama i novom načinu rada. Prema predviđanjima nekih futurista i eksperata, a na osnovu dosadašnjeg iskustva, ubuduće će gotovo 2,5 miliona ljudi u svijetu ostati bez posla zbog restrukturiranja.

Restrukturiranje predstavlja podizanje unutrašnje sposobnosti organizacije do takmičarskog nivoa uz obaveznu izmjenu organizacijske strukture. Restrukturiranje u razmatranje uvodi i pojmove kao što su: [6] otpori prema restrukturiranju, strategije savladavanja otpora, koalicioni menadžment i drugo. Usljed značajnog mijenjanja mikrookruženja, vrijednosnih i etičkih normi svaki član organizacije mora izmijeniti dio svog ponašanja. To vrlo često nije lako i usljed toga su nastale brojne metode bazirane na rješavanju ovog problema. Pojedini teoretičari ističu tri primarna uzorka restrukturiranja: [7]

- (1) prevazilaženje loših finansijskih performansi u poslovanju,
- (2) implementacija nove strategije razvoja preduzeća i
- (3) povećanje vrijednosti dionica preduzeća na finansijskim tržištima.

Da bi pokrenuli proces restrukturiranja postoje mnogi razlozi koji se razlikuju od autora do autora.

Prema Samarasu [8, str. 9] najčešći, neposredni razlozi procesa restrukturiranja su: preduzeće ima poteškoća u plaćanju ili nije u mogućnosti da isplati svoje obveze, prodaja stagnira ili je u padu, a zalihe gotovih proizvoda se gomilaju, promjene u razvoju tehnologije i inovacije iziskuju promjene u proizvodnim procesima, produktivnost stagnira ili propada, vrijednost dionica preduzeća opada, nedostaju znanja, vještine i sposobnosti da bi se zadovoljili operativni zahtjevi poslovanja, u dijelovima organizacije postoje značajni viškovi ili manjkovi zaposlenih, percepcija o preduzeću se pogoršava, organizacione komunikacije su neadekvatne i neefikasne, odgovornost za rezultate nije jasno definisana, poslovna kultura je narušena i slično. Prema Bradovskom [9, str. 10-12] najčešći, neposredni razlozi procesa restrukturiranja su: težnje za rastom i poboljšanjem finansijskih performansi poslovanja, povratak istorijskom jezgru djelatnosti preduzeća, loše perspektive u djelatnosti istorijskog jezgra, izmjena tržišta ili tehnologija, smanjenje profita i obima prodaje i proizvodnje, zatim equity-carve-outs i leverage buy-outs motivisanih povećanjem vrijednosti dionica, racionalizacijom troškova poslovanja, te ostvarivanje fleksibilnosti upravljanja.

Osnovni, generalni motiv restrukturiranja, predstavlja nastojanje preduzeća da zaustavi, odnosno preduprijedi, i što je moguće brže preokrene, ostvarivanje nezadovoljavajućih performansi u svom poslovanju. Naime, brojna preduzeća, uprkos nastojanju da ostvare svoje ciljeve poslovanja, odnosno obezbjede zadovoljavajuće visok nivo efektivnosti i efikasnosti privređivanja, nisu to u stanju u svim fazama svoga razvoja usljed dejstva brojnih faktora eksterne i interne prirode. Nezadovoljavajuće performanse u poslovanju po pravilu iniciraju promjene putem kojih preduzeće pokušava da zaustavi i preokrene neadekvatne i/ili nepovoljne trendove. Nastojanja preduzeća su inicijalno usmjerena na rješavanje operativnih problema, putem manjih modifikacija i djelimičnih promjena u načinu obavljanja

svog poslovanja. Međutim, ukoliko ove promjene ne daju rezultate prinuđena su da preduzmu mnogo opsežnije, strukturne promjene, koje ne samo u kvantitativnom, već i u kvalitativnom smislu mjenjaju konfiguraciju i način poslovanja.

Za potpunije teorijsko razumijevanje pojma restrukturiranja u preduzeću neophodno je ukazati na različitosti između njenih pojavnih oblika. Pogodni metodološki instrument za tu namjenu je tipologija koja u osnovnim crtama, sa različitih aspekata, navodi karakteristike posmatrane pojave. Na osnovama te metodologije razvijeno je nekoliko tipologija restrukturiranja.

Wruck [10, str. 2-5] vezuje restrukturiranje za periode loših performansi preduzeća i primjećuje da akcije koje preduzeća preduzimaju u tim periodima uključuju:

- promjene obuhvata i obima poslovanja, sa uticajem na sredstva, troškove i, često, organizacionu strukturu i
- finansijske akcije kao što su restrukturiranje dugova, otpuštanje radnika, smanjenje opštih troškova, što utiče na strukturu kapitala i troškove.

Bowman [11, str. 3-6], sumirajući nalaze literature o korporativnom restrukturiranju iz 1990-ih, klasificira aktivnosti restrukturiranja u tri kategorije:

- portfolio restrukturiranje koje podrazumijeva značajne promjene u strukturi ili linijama biznisa u kojima preduzeće posluje,
- finansijsko restrukturiranje se odnosi na značajne promjene strukture kapitala intenzivnim zaduživanjem preduzeća u cilju privlačenja gotovine,
- organizaciono restrukturiranje uključuje značajne promjene u organizacionoj strukturi preduzeća uključujući ponovno povlačenje granica divizija.

Singh [12, str. 2-5] iznosi da se korporativno restrukturiranje može odnositi na:

- sredstva koja uključuju prodaju dijelova preduzeća koji se smatraju perifernim za dugoročnu strategiju preduzeća,
- strukturu kapitala koja se uobičajeno mijenja „infuzijom“ velikog iznosa dugovnog kapitala, a u cilju finansiranja LBO, otkupa akcija ili za isplatu visokih jednokratnih dividendi,
- menadžment je sračunato opredijeljen na povećanje efikasnosti i efektivnosti menadžment timova sa fokusom na rezultate.

Copeland [13, str. 37-53] iznosi da menadžeri treba da restrukturiraju preduzeća da bi povećali vrijednost. Ovi autori vrše i klasifikaciju strategija restrukturiranja na:

- operativno restrukturiranje - racionalizacija troškova, otpuštanje radne snage, zatvaranja i integracije poslovnih jedinica,
- restrukturiranje sredstava - prodaje sredstava, prodaje dijelova preduzeća, otkup preduzeća od strane menadžera i kapitalni izdaci u fiksna sredstva,
- restrukturiranje menadžmenta - smjena predsjednika borda direktora, CEO i menadžera, uključujući i privremeno penzionisanje i
- finansijsko restrukturiranje - smanjivanje ili obustavljanje dividendi, emisija akcija, restrukturiranje dugova, konverzije i oproste kamata i glavnice.

Međutim, s obzirom na hitnost i diskontinualnost pravca restrukturiranja, menadžeri ne mogu obezbijediti jedinstven pristup podjeli odgovornosti u kreiranju

restrukturiranja sa zaposlenima u preduzeću. Koja će od navedenih tipologija restrukturiranja biti dominantna zavisi od stabilnosti uslova okruženja, stila menadžmenta i na temelju toga odabranog pristupa savladavanju otpora promjenama. Za razliku od svakodnevnih promjena struktura, promjene koje se dešavaju kao rezultat restrukturiranja nisu spontane i kontinuelne, već sračunato izazvane i diskontinuelne. [14, str.] Weitzel i Jonsson [15, str. 11-13] navode da ishod procesa restrukturiranja poduzeća nisu blage (nesignifikatne) promjene struktura, već značajne (signifikantne) promjene u jednoj ili više bazičnih struktura poduzeća. Poduzeće stalno prelazi iz stabilnih u labilne uslove. Pritom su kritični menadžmentski prelazi iz jedne u drugu fazu života.

Menadžeri najprije treba da razumiju koji su procesi kojima poduzeće ostvaruje profit, a zatim kako da ih dizajniraju da bi oni zaista proizvodili profit. [16, str. 49]

Zaključujemo, pravci i sadržaj restrukturiranja baziraju na kreativnosti i inovativnosti sistema, odnosno na kritičkom preispitivanju bazičnog modela i strategije. Model restrukturiranja zasnovan na kontinualnoj inovativnosti relativizira i upotrebljivost principa krive učenja koji je u osnovi klasičnih modela organizovanja. Umjesto da se zaposleni specijaliziraju za funkcije, biće neophodna procesna specijalizacija. Prema Howsonu [17, str. 13-20] njime se, u vidu zajedničkog imenitelja, iskazuju svi činioci poslovanja preduzeća. Zdravlje preduzeća, kao krvna slika čovjeka, manifestuje se osnovnim finansijskim izvještajima koje ona sastavlja i, u slučaju javnih preduzeća, objavljuje. Oni služe kao osnovna podloga za istraživanje i analizu, te postavljanje dijagnoze stanja zdravlja preduzeća.

Dalje, najmanja organizacijska cjelina neće biti odjeljenje već proces a procesi su relativno nezavisni dijelovi sistema. Na taj način smo i objasnili mogućnost sistema da bude u stalnoj tranziciji, a da ne dođe do potpunog gubitka kontrole. Dakle, umjesto stalnih intervencija na međusobno zavisnim dijelovima sistema vršiće se promjene na procesima. Postoji nekoliko tehnika pomoću kojih se vrše promjene na procesima kako bi preduzeće bilo uspješnije u pogledu ostvarivanja poslovnog rezultata.

Analizirajući sve pristupe klasificiranju taksonomija restrukturiranja moguće je uočiti da je zajednički fokus svih autora (domaćih i inostranih) usmjeren prema tri ključne taksonomije restrukturiranja, i to: [18, str. 45-60]

- smanjenje (engl. downsizing) je smanjenje u veličini organizacije. Smanjenje, kresanje ili konsolidacija organizacije je posljedica napora da se spriječi smrt organizacije ili izvrši njeno prilagođavanje cikličnom kretanju u prodaji. Downsizing često znači i primjenu smanjenja hijerarhije i postizanja veće fleksibilnosti;
- reorganizacija (engl. reorganization) je promjena koja ispoljava dvostruku prirodu. Ona može biti strateška - u slučaju totalne reorganizacije i parcijalna – u slučaju promjene određenih dijelova. Reorganizacijom dolazi do promjene samo jednog dijela (sektora) organizacije a nikako organizacije kao cjeline;
- izmještanje (engl. outsourcing) je eliminiranje određenih područja poslovanja koja ne čine osnovnu djelatnost organizacije, tj. jezgro kompetentnosti. Organizacije

treba da rade samo ona područja poslovanja gdje su najbolje. Sve ostale aktivnosti potrebno je prebaciti na tzv. vanjske partnere snabdijevanja, koji su u tim aktivnostima efikasniji i jeftiniji.

METODOLOGIJA PROVEDENOG ISTRAŽIVANJA

Kako bi se planirano istraživanje provelo i prezentirali rezultati empirijskog istraživanja, za tu svrhu bilo je potrebno analizirati uzorak izabranih preduzeća sa posebnim osvrtom na sektor marketinga. Na osnovu prethodne analize uzorak čini 15 preduzeća koja su ušla u proces restrukturiranja zbog iskazanog gubitka u marketing sektoru u tri područja (promocija, istraživanje tržišta i distribucija). Prema Damodoranu [19] analizom se, ocjenjuju minula ostvarenja preduzeća i predviđanje njegovih budućih ostvarenja u funkciji informacione podrške aktivnosti donošenja odluka koje su, obično, u krajnjoj liniji finansijske odluke. Financijska analiza je skup metoda, instrumenata i postupaka iskazivanja i interpretacije informacija o stanju i uspjehu poduzeća.

Veoma bitno je napomenuti da u financijama postoje dva dokumenta na osnovu kojih dobijemo podatke za naše analize:

- Bilansa stanja
- Bilansa uspjeha

Iz njih se izvode osnovni pokazatelji poslovanja preduzeća putem kojih se dijagnosticira njegova pozicija. Ključni koeficijenti se dobijaju iz odnosa pojedinih veličina bilanse stanja (likvidnost, zaduženost), bilanse uspjeha (profitabilnost), kao i ukrštanja veličina iz bilanse uspjeha i bilanse stanja (efikasnost). [20, str. 11-27] Najprije moramo spoznati osnovne karakteristike preduzeća i njegov ekonomski položaj. Za te informacije potrebno je prikupljanje podataka i drugih podloga potrebnih za takvu analizu ekonomskog položaja. [21] U postupku provođenja analize preduzeća pažnja je usmjerena na dvije osnovne vrste manipulisanja računovodstvom: [21]

1. Iskazivanje višeg iznosa, odnosno napuhavanje dobiti u tekućem periodu. Taktika kojom se to postiže odnosi se na prikazivanje prihoda višim od stvarnih – precjenjivanjem prihoda i/ili prikazivanjem troškova nižim od stvarnih u tekućem periodu - potcjenjivanjem troškova.
2. Iskazivanje nižeg iznosa dobiti tekućeg perioda. To se postiže namjernim prikazivanjem nižih prihoda tekućeg perioda - potcjenjivanjem prihoda i/ili prikazivanjem viših od stvarnih troškova tekućeg perioda - precjenjivanje troškova.

Stoga nije čudno da preduzeća povremeno ulaze u procese restrukturiranja kao složen proces koji dotiče i prožima veći broj, ako ne i sve poslovne funkcije u jednoj organizaciji. Kako navode autori Hadžiahmetović/Softić/Kulović [18] funkcija je djelatnost ili skupina poslova u poduzeću koja se sastoji od niza međusobno povezanih i usklađenih poslova i radnih operacija. Obavljanjem tih poslova i operacija

- realizuje se dio ukupnih zadataka poslovanja preduzeća. Pojedinačni i zbirni zadaci u okviru funkcije preduzeća određuju se u zavisnosti od niza činilaca: [22] vrste djelatnosti, veličine posla, vrste posebnog zadatka, stepena podjele rada, tehnološke povezanosti, informacijskog sistema i sl. Posebni zadaci u preduzeću mogu se raščlaniti na veći broj pojedinačnih zadataka. Restrukturiranje nužno uvodi određene promjene u organizacijskoj strukturi koja uvažava važnost znanja za poslovanje. Teoretičari u oblasti intelektualnog kapitala, savremeno društvo karakterišu društvom znanja u kome je važnost znanja za obavljanje ekonomske aktivnosti znatno porasla osamdesetih godina dvadesetog vijeka. [23, str. 3]

Na osnovu navedenog postavljena je osnovna hipoteza ovog rada koja glasi: "Primjena outsourcinga ima direktan uticaj na ostvarivnje pozitivnih poslovnih rezultata preduzeća koja su u procesu provođenja parcijalnog restrukturiranja".

Kako bi izabrali adekvatan oblik restrukturiranja za 15 preduzeća koja sačinjavaju uzorak bilo je potrebno izvršiti analizu prihoda i rashoda u periodima 2016. i 2017. godine. To znači da je u periodu 2016. godine dat prikaz rezultata koji su ostvareni unutar tri poslovna područja sektora marketinga i to za: istraživanje, promociju i distribuciju. Cilj je izračunati koliko svaki od tri poslovna područja učestvuju procentualno u rashodu poslovnog područja. Na temelju te analize biće dat proračun koliko marketing sektor učestvuje u ukupnom rashodu. Sve to je načinjeno i za period 2017. godinu kako bi se izvršila komparacija.

Na temelju te analize pristupilo se analizi rezultata marketing sektora u preduzeća čije se aktivnosti obavljaju u okviru: (1) promocije, (2) istraživanja tržišta i (3) distribucije.

Na temelju rezultata ovih djelatnosti unutar marketing sektora predložen je izbor outsourcinga kao oblika restrukturiranja koji podrazumijeva prenošenje određenih aktivnosti na preduzeća koja to mogu uraditi brže, bolje i jeftnije u odnosu na posmatrana preduzeća. U 2017. godini data je projekcija budućeg poslovanja za ponudene tri varijante isključivanjem poslovnih područja iz preduzeća koje treba da preuzmu outsourcing preduzeća. Dat je prikaz koliko su troškovi outsourcinga i kolika je eventualna ušteda ili veći gubitak ukoliko preduzeće izabere ovu varijantu. Ako je razlika sa pozitivnim predznakom, onda je outsourcing preporučljiv, a ako je sa negativnim predznakom znači da je bolje aktivnosti ostaviti unutar preduzeća. Međutim, pošto postoje tri varijante isključivanja poslovnih područja, potrebno je predvidjeti koja je varijanta najbolja.

Podaci su prikupljeni za 15 preduzeća u periodu 2016. – 2017. godina, i obrađeni statistički u softveru SPSS. Prilikom analize su se koristile tehnike deskriptivne i inferencijalne statistike.

U okviru deskriptivnih mjera izdvajaju se:

- Aritmetička sredina (MEAN), koja pokazuje prosječno stanje posmatranog parametra,
- Standardna devijacija (ST.DEV.), pokazuje prosječno odstupanje od prosječnog podatka,
- Modus (MODE) – najučestaliji podatak u seriji,
- Medijana (MEDIAN), tj. srednja i
- Druge deskriptivne mjere

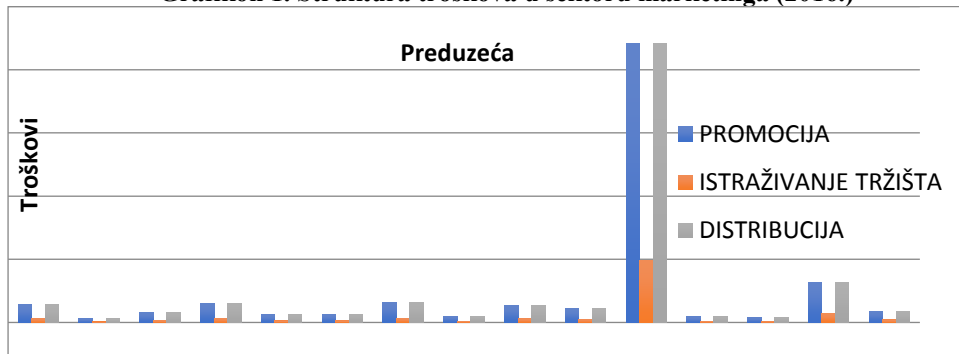
Osim toga, u radu su se po potrebi koristili i različiti grafički prikazi, u cilju opisivanja strukture serije podataka ili kretanja istih.

U drugom dijelu statističke obrade podataka imali smo primjenu statističkog zaključivanja, jer je važno ustanoviti da li postoji statistički značajna razlika u rezultatima između preduzeća klasifikovanih u dvije grupe.

PREZENTACIJA REZULTATA ISTRAŽIVANJA

Statistička analiza počinje uvidom u prihode i rashode preduzeća, za koja se ustanovilo da imaju odgovarajuće probleme – u marketing sektoru su ostvarivala gubitke koji su imali direktan uticaj na smanjenje svih pokazatelja poslovne uspješnosti preduzeća. Prva stvar koja se uočava je to da se udio troškova marketinga u 2016. godini, kod svih posmatranih preduzeća, nalazi na nivou od točno 20% (toliko marketing sektor učestvuje u ukupnim rashodima). Ova činjenica eliminiše mogućnost analiziranja udjela ukupnih troškova u marketing kod različitih preduzeća. S druge strane, interesantno je posmatrati strukturu troškova, u okviru ukupnih troškova marketinga. Naredni grafikon nam pokazuje jednoobraznost i po ovom stanovištu jer je dominantno i identično ulaganje u promociju i distribuciju (po 45% ukupnih troškova), a zanemarljivo u istraživanje tržišta (10%), kod svih preduzeća.

Grafikon 1. Struktura troškova u sektoru marketinga (2016.)

Izvor: Kalkulacija autora

Na osnovu podataka o troškovima u marketing sektoru za 2016. godinu, projektovane su tri varijante, pri čemu se u svakoj od njih izostavljala jedna „karika“, a uvrštavao trošak outsourcinga. Iako se stvari, u ovom slučaju, ne mogu posmatrati zbirno, već samo individualno, važno je napomenuti da se najveća ušteda za sva posmatrana preduzeća ostvaruje ukoliko se isključi distribucija (varijanta C), dok se najmanja ušteda za sva preduzeća koja posmatramo (zbirno) ostvaruje ukoliko isključimo istraživanje tržišta (varijanta B). Pošto se radi o različitim apsolutnim iznosima, koji se troše u marketingu (npr, za promociju od 65 hiljada KM na godišnjem nivou, pa do preko 6 miliona KM i tako dalje) potrebno je prvo ustanoviti relativne veličine. Tačnije, potrebno je utvrditi koliki je trenutni udio outsourcinga u trošku promocije,

istraživanja tržišta ili distribucije, kako bi podaci bili uporedivi. U tom cilju, napravili smo narednu tabelu.

Tabela 1. Udio outsourcinga po pojedinim sektorima marketinga kod izabranih preduzeća

Pr.	Promocija	Istraživanje tržišta	Distribucija
1	0,72	1,03	0,74
2	1,01	1,16	1,02
3	0,89	0,87	0,80
4	0,80	0,60	0,92
5	1,01	0,53	0,57
6	0,72	1,09	1,03
7	0,77	0,66	0,73
8	0,73	0,56	0,56
9	0,73	0,63	0,74
10	0,78	0,64	0,80
11	0,92	0,74	0,93
12	0,94	0,77	0,84
13	1,02	1,02	1,02
14	0,80	0,77	0,76
15	0,64	0,54	0,79

Izvor: Kalkulacija autora

Ukoliko se detaljnije pogledaju podaci koji pokazuju uštede, može se vidjeti da ova preduzeća i nemaju uštedu u svakom sektoru. Konkretno, preduzeće pod rednim brojem 1, samo u istraživanju tržišta ima veće izdatke ukoliko se opredijeli za outsource, dok se to ne može reći za preostala dva sektora marketinga, a preporuka klaster analize je da se ne koristi outsource! S druge strane, za preduzeće pod rednim brojem 13 je u svakoj varijanti bolje da ne koristi outsource, zbog većih troškova od samostalno održivih sektora. Kao što je u prethodnom dijelu navedeno, ne može se govoriti generalno za sva preduzeća, već ih moramo individualno posmatrati. U tu svrhu primjenili smo analizu grupisanja (klaster analizu) preduzeća, kako bi identifikovali dvije grupe, koje se međusobno razlikuju po tome što je za jedne prikladnija organizacijska struktura sa marketing sektorima, dok za druge nije. Klaster analiza polazi od ideje da se u jednoj grupi nalaze što sličniji objekti (u našem slučaju preduzeća), a da razlika između preduzeća različitih grupa, prema posmatranim karakteristikama (ušteda), bude maksimalna. Može se uočiti da je osnovno pitanje prilikom klasifikacije pitanje mjere sličnosti preduzeća. U okviru mjera, koje se koriste u svrhu klasifikacije, razlikujemo mjeru odstojanja (u radu je korištena mjera odstojanja, a u okviru ove mjere postoje različiti tipovi odstojanja od kojih je najčešće euklidsko (engl. Euclidean) odstojanje između dvije tačke), koja ima najveću primjenu, ali postoje i koeficijenti korelacije i koeficijenti asocijacije. Što se tiče grupisanja i izbora odgovarajuće procedure postoje dvije bazične i to: hijerarhijska i

nehijerarhijska. Hijerarhijska je karakteristična po tome što se razvija struktura u formi drveta, pri čemu se može ići u dva pravca (od dna ka vrhu - aglomerativni pristup i obrnuto – grupisanje razdvajanjem), dok se kod nehijerarhijskog pristupa (poznatog kao k – means grupisanje) prvo odredi centar grupe, pa se tek onda objekti svrstavaju u grupe (klaster). Napominjemo da je u radu korišten aglomerativni pristup, koji polazi od grupisanja „bottom – up“, a obuhvata tri metoda (metoda povezivanja, metoda varijanse i metoda centroida), gdje smo se iz praktičnih razloga opredjelili za metod varijanse i tzv. Ward-ovu proceduru, kao tipičnog predstavnika ove metode. Kod Ward procedure najprije se za svaki klaster računaju prosječne vrijednosti za sve promjenljive, a zatim se za svaki objekat (ili banku) računa kvadrat euklidskog odstojanja od sredine klastera. Na ovaj način se minimizira gubitak informacija koja proističe iz grupisanja objekata u klaster. Primjena klaster analize u softveru SPSS (jedan od najpoznatijih statističkih softvera u vlasništvu kompanije IBM, čiji je puni naziv IBM SPSS Statistics (20.0 verzija)) je prilično jednostavna (za analizu grupisanja primjenjujemo proceduru Analyze/Classify/Hierarchical Cluster Analysis. Nakon pokretanja izabranih procedura podešavaju se ponuđene kartice u kojima se, između ostalog, bira Ward's method), pa u nastavku dajemo samo izlazne rezultate. Naime, pratili smo izabrane karakteristike, odnosno relativni udio outsourcing-a u pojedinom trošku (uštede) po sektoru i na osnovu toga klasificirali preduzeća u dvije kategorije. Kao što je navedeno, to su sljedeće kategorije:

- preduzeća za koja je bolje da samostalno imaju sektore marketinga (outsourcing je skuplja varijanta) i
- preduzeća kojima se isplati da idu u outsourcing

Ovu podjelu treba shvatiti sa rezervom, jer izbor outsourcing-a ne mora da bude opcija za svaki sektor, što znači da preduzeća mogu kombinovati (neke sektore samostalno, a neke pomoću eksternog partnera). U narednoj tabeli su preduzeća poredana po redoslijedu i pripadajućem klasteru.

Tabela 2. Klaster analiza – klasifikacija preduzeća u grupe

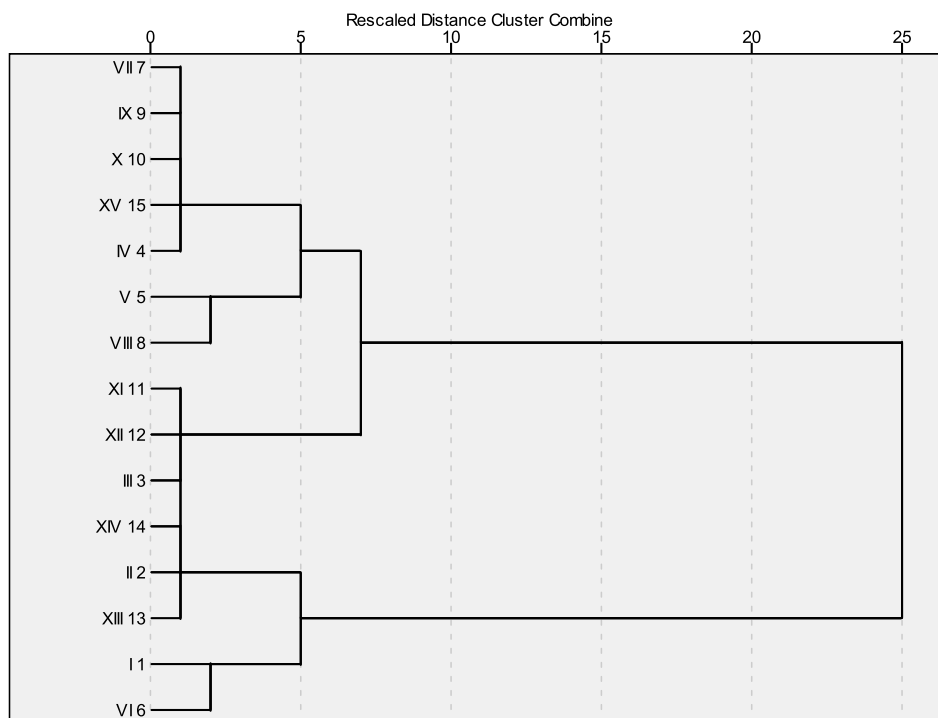
Redni broj preduzeća	Klaster	Outsource DA/NE
1	1	Ne
2	1	Ne
3	2	Da
4	2	Da
5	2	Ne
6	1	Da
7	2	Da
8	2	Da
9	2	Da
10	2	Da
11	2	Da
12	2	Da
13	1	Ne

14	2	Da
15	2	Da

Izvor: Kalkulacija autora

Iz tebele se može vidjeti da je za četiri od petnaest preduzeća bolje da ne koriste outsource, pri čemu se zaključak ne odnosi na individualne sektore. Naredni grafikon vizuelno pokazuje klasifikaciju preduzeća primjenom pomenute analize grupisanja, odnosno klaster analize.

**Grafikon 2. Analizu grupisanja (klaster analizu) preduzeća
Dendrogram using Average Linkage (Between Groups)**

Izvor: Kalkulacija autora u softveru SPSS Statistics

KOMENTAR REZULTATA ISTRAŽIVANJA

U cilju potvrđivanja osnovne hipoteze rada koja glasi: "Primjena outsourcinga ima direktan uticaj na ostvarivnje pozitivnih poslovnih rezultata peduzeća koja su u procesu provođenja parcijalnog resurstrukturiranja" izvršena je komparacija poslovnih rezultata u preduzećima koja su uspješno provela postupak parcijalnog resutrukturiranja preduzeća primjenom outsourcinga.

Na temelju rezultata zaključujemo da je dobit u 2017. godini je veća nego u prethodnoj, kada se posmatra prosječna vrijednost (koja, takođe, mora da se uzeme s rezervom, jer postoji i ekstremnih podataka). Prosjek je na nivou od oko 459 hiljada

KM, ali je medijalna vrijednost manja nego u prethodnom periodu. Ostale deskriptivne mjere su u tabeli i primjećuje se veliko odstupanje kod podataka

Tabela 3. Deskriptivne mjere (dobit 2017.)

N	Valid	15
	Missing	0
	Mean	459.744,20
	Median	96.761,00
	Std. Deviation	743.440,07
	Minimum	14.910,00
	Maximum	2.482.16600

Izvor: Kalkulacija autora

Ako uporedimo apsolutne iznose dobiti u dva uzastopna perioda, može se primjetiti da postoje razlike. Kako nije normalna raspodjela, a i uzorak je mali, preporuka je da se koristi neki od neparametarskih testova za zavisne uzorke. U našem slučaju, to je Wilcoxonov test, što je prikazano u tabeli ispod.

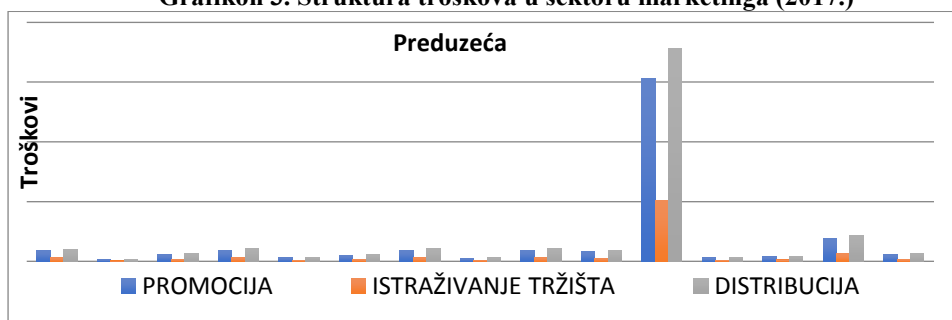
Tabela 4. Neparametarski test (Wilcoxon)

Dobit		Broj	Prosječan rang	Suma rangova
2016. u odnosu na 2017. godinu	Negativni	3 ^a	7,33	22,00
	Pozitivni	12 ^b	8,17	98,00
	Rep	0 ^c		
	Ukupno	15		
Z value = -2,158	p - value = 0,031(<0,05)			

Izvor: Kalkulacija autora u softveru SPSS Statistics

Treba napomenuti da je udio ukupnih troškova sektora marketinga prepolovljen u 2017. godini.

Grafikon 3. Struktura troškova u sektoru marketinga (2017.)

Izvor: Kalkulacija autora

Kretanje pokazatelja u navedene dvije godine je u najvećem broju slučajeva povezano (korelisano), što se vidi u narednoj tabeli.

Tabela 5. Korelaciona analiza pokazatelja

	Pokazatelj	Broj	Koeficijent	p – vrijednost
Pair 1	Obrtna imovina / kratkoročne obveze 2017 i Obrtna imovina / kratkoročne obveze 2016	30	,699	,000
Pair 2	Obrtna imovina bez zaliha / kratkoročne obveze 2017 i Obrtna imovina bez zaliha / kratkoročne obveze 2016	30	,828	,000
Pair 3	Gotovina / kratkoročne obveze 2017 i Gotovina / kratkoročne obveze 2016	30	,191	,312
Pair 4	Ukupni prihodi / ukupni rashodi 2017 i Ukupni prihodi / ukupni rashodi 2016	30	,745	,000
Pair 5	Poslovni prihodi / poslovni rashodi 2017 i Poslovni prihodi / poslovni rashodi 2016	30	,998	,000
Pair 6	Prihodi od kamata / rashodi od kamata 2017 i Prihodi od kamata / rashodi od kamata 2016	30	,078	,680
Pair 7	Udio prosječnih obrtnih sredstava u prihodima od prodaje u 2017 i Udio prosječnih obrtnih sredstava u prihodima od prodaje u 2016	30	,861	,000
Pair 8	Udio prosječnih ukupnih zaliha u prihodima od prodaje u 2017 i Udio prosječnih ukupnih zaliha u prihodima od prodaje u 2016	30	,914	,000
Pair 9	Udio prosječnih zaliha robe u prihodima od prodaje u 2017 i Udio prosječnih zaliha robe u prihodima od prodaje u 2016	30	,590	,001
Pair 10	ACID test 2016 i ACID test 2017	30	,537	,002
Pair 11	Procenat pokrića stalnih zaliha obrtnim fondom 2016 i Procenat pokrića stalnih zaliha obrtnim fondom 2017	30	-,978	,000

Svaki od ovih stanovišta imaju svoje sastavne dijelove (pokazatelje), koje pratimo tako što analiziramo razliku u evidentiranim rezultatima za 2016. i 2017. godinu, kao i analizom deskriptivnih mjera. Na osnovu pokazatelja zaključujemo da je primjena outsourcinga imala direktan uticaj na ostvarivnje pozitivnih poslovnih rezultata preduzeća koja su učestvovala u procesu provođenja parcijalnog resurstrukturiranja čime je potvrđena osnovna hipoteza ovog rada.

ZAKLJUČAK

Empirijska istraživanja korporativnog restrukturiranja su brojna ali su, u najvećoj mjeri, istraživanja parcijalnog karaktera. Istraživanja se usredsređuju uglavnom na posmatranje pojedinih efekata pojedinih tehnika restrukturiranja, dok su istraživanja koja se bave kombinacijom tehnika ili celokupnim procesom restrukturiranja i njihovim efektima relativno malobrojna. Rijetko je zastupljeno razmatranje uklopljenosti odabranih tehnika restrukturiranja, i promjena koje iste proizvode, u kontekst ukupne korporativne strategije. Nekonkistentna klasifikacija tehnika restrukturiranja, neprecizno definisane polazne pretpostavke i nekonkistentni zaključci relativno su česti u istraživanjima u ovoj oblasti. U određenom broju radova restrukturiranje se vezuje isključivo za loše performanse preduzeća. U malom broju radova se razmatra početak procesa restrukturiranja - iniciranje restrukturiranja, a u

većini samo konačni ishodi restrukturiranja. Zaključci različitih autora u pogledu istog efekta iste tehnike restrukturiranja, nerijetko su dijametralno suprotni, lako postoji nada da će protokom vremena i na bazi raspolaganja sa više podataka doći do boljeg razumijevanja ove problematike, istovremeno je prisutna i sumnja da će se opšteprihvaćena i univerzalna teorija restrukturiranja ikada razviti, budući da je restrukturiranje kompleksan, višeslojan i, prvenstveno, izuzetno heterogen fenomen. Primjenom klaster analize (analize grupisanja) smo vidjeli da je za neka od preduzeća, koja su ušla u proces restrukturiranja, bolje da samostalno imaju sektore marketinga (outsourcing je skuplja varijanta), dok za druge nije. Osim toga, važno je imati u vidu da tu podjelu treba shvatiti sa rezervom, jer izbor outsourcinga ne mora da bude opcija za svaki sektor, što znači da preduzeća mogu kombinirati (neke sektore samostalno, a neke pomoću eksternog partnera). Do ovih zaključaka se došlo primjenom adekvatne analize, što znači da izbor oblika restrukturiranja preduzeća ili njegovih dijelova nije univerzalan. Organizacijska struktura preduzeća izborom oblika restrukturiranja značajno će se izmijeniti. Primjenom outsourcinga preduzeće će nužno isključiti određeni dio iz organizacijske strukture i prenijeti na druga preduzeća koja će taj posao obaviti brže, bolje i jeftinije od preduzeća koje je nosilac aktivnosti. Ona preduzeća koja su izabrala da isključe istraživanje tržišta, promociju i distribuciju značajno će imati izmjenjenu organizacijsku strukturu. U tom slučaju organizacijska struktura je postala fleksibilnija što se u konačnom odrazilo na rezultate koje preduzeće postiže. Uz sva ograničenja u dostupnosti podataka navedeni rezultati ukazuju da postoji visoka povezanost između ovih procesa. Na temelju rezultata u ovom radu utvrđeno je da primjena outsourcinga ima direktan uticaj na ostvarivnje pozitivnih poslovnih rezultata preduzeća koja su u procesu provođenja parcijalnog resurstrukturiranja. Buduća istraživanja interakcije ovih pojedinačnih procesa mogla bi se odnositi na pokušaj procjenjivanja važnosti i uticaja pojedinačnih informacija iz finansijske analize i finansijskog due diligencea na izbor oblika restrukturiranja i uspješnost poslovanja.

BIBLIOGRAFIJA

1. Walker, I. (1990): *Strategic Restructuring: A Critical Requirement in the Search for Corporate Potential*, New York: McGraw-Hill
2. Wriston, W. B. (1990) *The State of American Management*, Harvard Business Review. Jan-feb.
3. Drucker, P. (2000): *Managing for the Future*, New York: Prentice Hall
4. Crum, R. L., Goldberg, I. (1998): *Restructuring and managing the enterprise in transition*, Washington: World Bank
5. Gilson, S. C. (2010): *Creating Value Through Corporate Restructuring: Case Studies in Bankruptcies, Buyouts and Breakups*, Boston: John-Wiley & Sons
6. Buble, M., Kulović, Dž., Kuzman, S. (2010): *Due diligence i procjena vrijednosti preduzeća*, Sarajevo: Kemigrafika
7. Erić, D., Stošić, I. (2013): *Korporativno restrukturiranje*, Beograd: Čigoja
8. Samaras, A. H. (2004): *Corporate Restructuring – An Overview*, New York: Pytheas
9. Bradowski, J. (1991): *Restructuring is a continuous process*, Long Range Planning
10. Wruck, K. (1990): *Financial Distress, Reorganization and Organization Efficiency*, Journal of Financial Economics, Vol. 27., No. 1.

11. Bowman, E. (1999): When Does Restructuring Improve Economic Performance?, California Management Review, Vol. 41., No. 2
12. Singh, H. (1993): Challenge in Researching Corporate Restructuring, Journal of Management Studies, Vol. 30., No. 1.
13. Coopeland, T. (1996): Exchange Offers and Stock Swaps – New Evidence, Financial Management, Vol. 20., No. 2.
14. Janićijević, N. (2008): Upravljanje organizacionim promjenama, Beograd: Ekonomski fakultet
15. Hayes, R. H., Wheelwright, S. C., Clark, K. B. (1988): Dynamic Manufacturing, Creating the Learning Organization, New York: The Free Press
16. Petković, M., Janićijević, N., Bogićević, B. (2008): Organizacija: teorije, strukture, ponašanje, Beograd: Ekonomski fakultet
17. Howson, P. (2008): Due diligence, Zagreb: Masmedia
18. Hadžiahmetović, Z., Softić, S., Kulović, Dž. (2008): Organizacija: teorije, strukture, ponašanje, Sarajevo: Ekonomski fakultet
19. Damodoran, E. (2012): Damodoran o valuaciji, Zagreb: Mate
20. Todorović, M. (2009): Poslovno i finansijsko restrukturiranje preduzeća, Beograd: Ekonomski fakultet
21. Koletnik, F. (1991): Koliko je vrijedno poduzeće?, Zagreb: Informator
22. Mahmutović, H., Kulović, Dž. (2010): Upravljanje preduzećem, Beograd: Data Status
23. Krstić, B., Rađenović, T. (2017): Radnici znanja - humani kapital u funkciji uvećanja intelektualnog potencijala i performansi preduzeća, Ekonomski izazovi, Godina 6, broj 12.

RESUME

Empirical researches of corporate restructuring are numerous but are, to a large extent, partial character research. Research focuses mainly on the observation of individual effects of particular restructuring techniques, while research dealing with a combination of techniques or the entire process of restructuring and their effects is relatively small. There is rarely a consideration of the incorporation of selected restructuring techniques, and the changes that they produce, into the context of the overall corporate strategy. The inconsistent classification of restructuring techniques, inaccurately defined starting assumptions and inconsistent conclusions are relatively frequent in research in this field. In a certain number of works, restructuring is associated exclusively with poor performance of the company. In a small number of papers, the beginning of the restructuring process is considered - the initiation of restructuring, and in most cases only the final outcomes of the restructuring. The conclusions of various authors regarding the same effect of the same restructuring technique are often diametrically opposed, there is little hope that the flow of time and the availability of more data will lead to a better understanding of this problem, while at the same time there is a suspicion that the universally accepted and universal theory of restructuring ever developed, since restructuring is a complex, multi-layered and, primarily, extremely heterogeneous phenomenon.

Using cluster analysis (cluster analysis), we saw that for some of the companies that entered the restructuring process, they would have better own marketing sectors (outsourcing is more expensive), while others do not. In addition, it is important to

keep in mind that this division needs to be understood with the reserve, because the choice of outsourcing does not have to be an option for each sector, which means that companies can combine (some sectors independently, and some with the help of an external partner). These conclusions came about using an adequate analysis, which means that the choice of forms of restructuring of the company or its parts is not universal. The organizational structure of the company by choosing the type of restructuring will significantly change. By applying outsourcing, the company will necessarily exclude a certain part of the organizational structure and transfer it to other companies that will do the job faster, better and cheaper than the company that carries the activity. Those companies that have chosen to exclude market research, promotion and distribution will significantly have a changed organizational structure. In this case, the organizational structure became more flexible, which ultimately reflected on the results that the company achieved. With all the limitations in the availability of data, the results indicated indicate that there is a high degree of correlation between these processes. Based on the results in this paper, it has been established that the use of outsourcing has a direct impact on the achievement of the positive business results of the female employees who are in the process of partial resuscitation. Future research into the interaction of these individual processes could refer to an attempt to assess the importance and impact of individual information from financial analysis and financial due diligence on the choice of restructuring forms and business success.

ENERGIJA KAO EKOLOŠKI I EKONOMSKI IZAZOV ODRŽIVOG RAZVOJA

Ljiljana Stošić Mihajlović, prof. dr

Visoka škola primenjenih strukovnih studija, Vranje, Srbija

mihajlovicp@ptt.rs

Marija Mihajlović

Arhitektonsko građevinski fakultet, Univerzitet u Nišu

Apstrakt

Globalno, na kraju druge decenije XXI veka u oblasti savremene ekonomije nema bitnijih promena: stari problemi s kraja XX veka nisu rešeni, a postojeći se produbljuju. Čovečanstvo se i dalje bori sa tri egzistencijalna problema: nedostatak hrane, nedostatak vode za piće i nezadovoljene potrebne za energijom. Novi, odadni problemi koji tek čekaju rešavanje jesu opasnosti vezane za dalju degradaciju životne sredine, što se sasvim očigledno reflektuje u klimatskim promenama, opšte prisutna bojazan od terorizma i ratova i sa tim povezana masovna migracija stanovništva, pojava bolesti za koje savremena medicina jednostavno nema rešenja i koje prete da prerastu u izazovu pandemiju. Energetika je i dalje pokretač ekonomskog razvoja, a glavni izvori energije su i dalje neobnovljivi, tj. fosilni ili klasični izvori čija dalja eksploatacija pogubno deluje na životnu sredinu. U ovom radu istraživanje je vezano za fenomen uticaja energije na održivi ekonomski razvoj sa ključnim osvrtom na zaštitu životne sredine, kao i mogućnosti za adaptaciju. Pri tome, adaptacija na aspekte ovog globalnog fenomena obuhvata: ublažavanje štete ili iskorišćavanje delotvornih mogućnosti; razumevanje kako klima može da se menja, šta mogu da budu uticaji; izgradnja adaptivnih kapaciteta i preduzimanje akcija u vezi tih uticaja. U tom smislu, posebna pažnja posvećena je istraživanju uloge i značaja energije iz obnovljivih izvora kao mogućem delotvornom odgovoru na aktuelne ili očekivane klimatske stimulanse ili njihove posledice u prirodnim i humanim sistemima.

Ključne riječi: energija, ekonomija, održivi razvoj, zaštita životne sredine.

ENERGY AS THE ECOLOGICAL AND ECONOMIC CHALLENGE OF SUSTAINABLE DEVELOPMENT

Abstract

Globally, at the end of the second decade of the XXI century there are no major changes in the contemporary economy: old problems from the end of the 20th century have not been solved, and the existing ones are deepening. Humanity is still struggling with three existential problems: lack of food, lack of drinking water and unsatisfactory energy requirements. New, indeterminate problems that are still awaiting resolution are the dangers associated with further degradation of the environment, which is obviously reflected in climate change, the general fear and fear of terrorism and wars and related mass migration of the population, the emergence of diseases for which modern medicine simply does not exist and which threaten to overgrow and cause a pandemic. Energy is still the driver of economic development, and the main sources of energy are still non-renewable, i.e. fossil or classical sources whose further

exploitation is detrimental to the environment. In this paper, the research is related to the phenomenon of the impact of energy on sustainable economic development with a key focus on environmental protection, as well as the possibilities for adaptation. In addition, the adaptation to the aspects of this global phenomenon includes: alleviating damage or exploiting effective opportunities; understanding how climate can change, what can be impacts; building adaptive capacities and undertaking actions regarding these impacts. In this regard, special attention has been devoted to exploring the role and significance of energy from renewable sources as a possible effective response to current or anticipated climate stimuli or their consequences in natural and humanism systems.

Keywords: energy, economics, sustainable development, environmental protection.

JEL codes: A11, B12, O13, O44, Q01, Q43, Q50

UVOD

Najveći zadatak današnjice sa kojima će se čovevanstvo boriti, po svemu sudeći još narednih nekoliko decenija, jeste rešavanje problema vezanih za nestašicu hrane, vode i energije. Paralelno sa ovim starim globalnim problemima, jedan od najvećih savremenih problema je ugrožena životna sredina, siromaštvo, terorizam i ratovi, bolesti, obrazovanje, demokratija, populacija (2003. - 6,3 milijarde, procene 2050. – 9-10 milijardi).

Ekonomski je dokazano da porast svetskog stanovništva eksponencijalno uslovljava rast potrebe za energijom, koja se i danas, nažalost, najvećim delom proizvodi iz fosilnih izvora: uglja, nafte i gasa. Očekuje se da do 2020. godine tražnja za enegrijom u svetu premašiti sadašnju tražnju čak za 50%! [11] Dodatno, ograničene rezerve fosilnih goriva, rast troškova istraživanja i pretnja klimatskim uslovima od efekata gasova staklene bašte i enormno povećana koncentracija CO₂ u atmosferi, nameće se kao globalno ograničenje. Notorna je činjenica da će energija u narednih 50 godina biti glavni problem sa kojim će se suočiti sve zemlje u svetu, naročito siromašne zemlje, koje teže ubrzanom ekonomskom prosperitetu, koji podrazumeva otvaranje novih proizvodnih kapaciteta i novih investicija, što iziskuje veću količinu energije koja ne može biti zadovoljena iz domaćih izvora što otvara poligon za ekonomsku i energetska ugroženost i zavisnost.

KLIMA KAO RESURS

Klima je bazični prirodni resurs, od koga zavisi energetska potencijal svake zelje i zato ima odlučujuće dejstvo na ekologiju, ali i na društveno-ekonomski prosperitet.

Prema projekciji uticaja globalnih klimatskih promena (Internacional Panel for Climate Change – IPCC, 2007 i EEA, 2008) područja Centralne i Istočne Evrope će karakterisati: naglašena temperaturna kolebanja; smanje obim padavina u letnjim mesecima a u toku zime bujične poplave; povećanje toplote stajaćih i vodotokova, što direktno ugrožava vodene ekosisteme; veća neizvesnost u pogledu rodosti letine; prisutna opasnost od nastanka požara u teško dostupnim planinskim oblastima; i sa tim u vezi izražena nestabilnost živih šumskih vrsta. Sva dosadašnja naučna istraživanja sprovedena u vezi sa dejstvom globalnih klimatskih promena, nedvosmisleno pokazuju da je u porastu pokazatelj verovatnoće pojave oluja sa

katastrofalnim posledicama, sa jedne strane i nepodnošljivih vrućina sa druge strane i da to direktno dovodi do rasta opasnosti od nestanka čitavih, kako biljnih tako i životinjskih vrsta. (IPCC 2007).

Savremena nauka i teorija, nastale klimatske promene na Zemlji i ekološku krizu povezuje kao posledicu nekontrolisanog privrednog, prvenstveno industrijskog razvoja, neefikasnih tehnologija i prekomernog korišćenja fosilnih goriva. Zagađenje atmosfere gasovima koji prouzrokuju tzv. "efekat staklene bašte", uništavanje ozonskog omotača koji štiti živi svet na Zemlji od prekomerne radijacije, globalno otoplavanje, sve su to problemi koji ugrožavaju današnje generacije, a ako se ovakav trend nastavi, ugrožavaće i buduće. U naučnim izveštajima se naglašava, da će adaptacija na ove efekte zahtevati dobro poznavanje društveno-ekonomskih i prirodnih sistema, njihove osetljivosti i ranjivosti na klimatske promene, kao i njihovog sopstvenog kapaciteta adaptacije.

Veliki globalni problem jeste hronična energetska kriza, čiji je bazični resurs klima. Rezerve fosilnih goriva (otkrivene i pretpostavljene) su ograničene i prema prognozama, zavisno od vrste energenata i potrošnje, moguće je da će većina nestati do sredine ovoga veka, kada bi mogao da nastupi privredni kolaps svetskih razmera, prema kome bi velike ekonomske krize koje je svet do sada upoznao s kraja dvadesetih godina prošlog i u prvoj deceniji ovog veka, bile samo marginalna greška. Ako se tome još dodaju predviđene klimatske promene, onda to stvara ambijent za mnoštvo dramatičnih posledica, uključujući česte suše, nedostatak vode za piće, smanjenje poljoprivredne proizvodnje usled suše i nemogućnosti melioracije, nastanak gladi siromašnih slojeva društva, pojava pandemija raznih bolesti za koje savremena medicina jednostavno nema odgovor, masovna kretanja među stanovništvom potrazi za boljim uslovima života, za obezbeđenom hranom i vodom, konflikti oko ograničenih resursa, itd. [8]

Promena klime je svakako globalni problem, ali će se posledice osetiti i biti predmet interesa kako na regionalnom tako i lokalnom nivou. Procene su da će ove promene imati značajne implikacije i na urbana područja, s obzirom na to da više od polovine svetske populacije i preko 80% ljudi u Evropi, dominantno živi u urbanim sredinama, tako da ovakvi problemi postaju uzrok sve veće zainteresovanosti naučnie javnosti iz različitih naučnih oblasti. Svetski fond za prirodu (WWF, 2005) je pre više od jedne decenije, skrenuo pažnju na značajno zagrevanje prestoničkih gradova širom Evrope. Imajući ovo u vidu, u mnogim zemljama se pokreću strateški projekti, kao što je npr. projekat pod nazivom "Strategije prilagođavanja na promene klime u ubanoj sredini" (Adaptation Strategies for Climate Change in the Urban Environment –ASCCUE) u Velikoj Britaniji. Ovakvi projekti obuhvataju pripremu za klimatske promene kroz strateško planirne i vođenje mudrog urbanističkog planiranja sa osloncem na ekološku, ekonomsku i energetska politiku nacionalne ekonomije i regiona. Važan aspekt ovoakvih projekata je da se istraži potencijal obnovljivih energetskih resursa u adaptaciji na klimatske promene prvenstveno urbanih regija u kojima je dominantno skoncentrisano savremeno pokolenje.

Stepen iskorišćenja konvencionalnih prirodnih resursa, pre svega uglja i nafte, kao izvora energije ulazi u fazu kada se mora razmišljati o njihovom proširenju i raznovrsnosti, kako bi se adekvatno odgovorilo na sve veće potrebe čovečanstva za energijom. To se jednako odnosi na problem porasta stanovništva, na potrebe za

hranom i vodom, i civilizacijski napredak. Rešavanje ovih problema nije moguće bez energije, kao važnog činioca razvoja. Klasični izvori u budućnosti neće imati mogućnost da sve te potrebe jednoznačno razreše.

Zbog višestrukih problema izazvanih energetsom krizom, većina zemalja sveta su se obavezale različitim konvencijama i deklaracijama da će deo klasičnih energetske izvora, zavisno od mogućnosti, zameniti obnovljivim izvorima energije (OIE). Paralelno sa razvojem ekološke svesti, upotreba OIE u svetu poprima značajne razmere. Osim što sprečava emisiju gasova, obnovljiva energija može da obezbedi energetske nezavisnost. Jedan od važnih zadataka korišćenja obnovljive energije je da omogući lokalnim potrošačima veću energetske samostalnost, bezbednost i nezavisnost, pre svega od uvoza, a zatim i od nacionalnog i regionalnog snabdevanja energijom putem velikih distribucionih sistema. Samim tim, na državnom nivou velika većina zemalja u svetu se je obavezala da će, kroz strategije, planove i legislativu izmeniti postojeće načine korišćenja energetske izvora u pravcu većeg korišćenja obnovljivih izvora.

ULOGA I ZNAČAJ ENERGIJE NA ODRŽIVI RAZVOJ SA STANOVIŠTA EKONOMSKE TEORIJE

Još od Adama Smitha i klasične ekonomske teorije, glavni faktori proizvodnje i izvori ekonomskog napretka jesu zemlja, kapital i rad. Daljim razvojem ekonomske teorije, ovim faktorima dodata je organizacija kao četvrti faktor, dok je u novije vreme pridodato znanje - odnosno intelektualni kapital. Tokom razvoja ekonomske misli i u ekonomskim doktrinama, nije data direktna i izričita važnost ulozi energije kao jednom od osnovnih faktora ekonomskog prosperiteta. Energija je u ekonomskoj teoriji prisutna tek kao pokretač ekonomskih procesa, u aktualnim modelima neoklasične ekonomije, ekonomski rast pripisuje se tehnološkom progresu i znanju. Naime, u ekonomskoj teoriji dugo se smatralo da je količina energije koja stoji na raspolaganju određenoj ekonomiji endogeno određena, naravno pod uticajem biofizičkih i ekonomskih ograničenja [14], [15]. Sigurno je da nešto, neka pokretačka snaga, mora omogućiti da faktoriekonomskog prosperiteta, kao što je kapital, rad i zemlja, organizaciona struktura, nauka, tehnika i tehnologija, dalji razvoj i unapređenje saznanja u privrednoj sferi i u procesima privrednih delatnosti pokazuju rast domaćeg proizvoda. To nešto je upravo energija. Kao što je poznato, proizvodni procesi i privredni prosperitet kao krajnji rezultat, podrazumeva preobražaj sirovinse osnove u gotov proizvod, a ta transformacija direktno zahteva energiju [15] Energija omogućava kontinuitet i dugoročnost celokupne privredne sfere ne u smislu dopune standardnih proizvodnih inputa, već bez nje privreda uopšte ne bi funkcionisala, odnosno ne bi bila moguća.

Prema nekim autorima [2] svako poslovanje čine tokovi energije koji su usmereni prema proizvodnji roba i usluga. Ovakva usredsređenost na energiju stvara neke nove osnove za ekonomsko promišljanje. Kada se energija posmatra kao pokretač i ključni činilac ekonomse aktivnosti, onda se identifikuje korišćenje energije kao važnog izvora ekonomskog rasta i neophodna pokretačka snagu privređivanja [14]. To znači da i privredu treba promatrati kao energetske sistem koji [15] ji se sastoji od tokova energije koji učestvuju u proizvodnji a u ekonomskom kontekstu energiju treba

tretirati kao ključni resurs društveno-ekonomskog napretka [5] Prema ekološkoj ekonomiji (engl. ecological economics), energija je osnovni faktor proizvodnje [4]. Sukob oko profita, koji proističe iz ograničenosti raspoloživih resursa iz prirodne sredine, često dovodi do fokusa na raspodelu bogatstva umesto na proizvodnju, do društvenih sukoba i lomova, nejednakosti i vlasti ogrezle u korupciji, političkog oportunitizma i birokratije. Prema Smitu [12], zemlje u razvoju često su siromašne prirodnim resursima za razliku od toga kako su to bile sadašnje razvijene zemlje u vreme kada su počinjale ekonomski razvoj.

Samo mali broj tzv. zemalja u razvoju zaista ima zalihe energetskih i mineralnih sirovina za kojima potražnja u svetskim razmerama pokazuje konstantan porast. Sa druge strane, veliki broj zemalja koje su nekada bile kolonije, sada su suočene sa nedostatkom prirodnih resursa kao osnovom svoga razvoja. Tako na primer, u delovima centralne i južne Amerike i u Africi, gde su prirodni resursi veći, potrebno je veće, ulaganje kapitala za eksploataciju prirodnih resursa, s tim što se neophodna finansijska sredstva mogu dobiti uz žrtvovanje znatnog dela kontrole nad prirodnim resursima. U nauci su poznati modeli koji su u vezi sa "prokletstvom prirodnih resursa" i poznati su kao tzv. modeli "Holandske bolesti" (engl. Dutch disease models). Ovi modeli su zasnovani na teoriji koja je došla do zaključka da: porast raspoložive količine jednog faktora, uz nepromenjenu količinu drugog, i uz uslov da tehnologija ostane nepromijenjena, dovodi do smanjenja u proizvodnji proizvoda koji više koristi onaj činilac čija se raspoloživa količina nije menjala. U ekonomskoj teoriji "Holandska bolest" je zajedničko ime koje se koristi da označi sve ekonomske činioce koji nastupaju sa uskom specijalizacijom zemlje u odnosa sa svojom komparativnom prednošću. (Ime ove pojave je nastalo još 1977. godine u listu "The Economist" kako bi se objasnio pad holandskog sektora proizvodnje posle masovne eksploatacije zemnog gasa 60-ih godina XX veka [3].

EKOLOŠKA EKONOMIJA

Ekološka ekonomija je pojam koji se koristi da bi se opisala "nova" ili moderna ekonomiju čija je preokupacija briga i zainteresovanost da se reše nagomilani globalni ekološki problemi. Ona posmatra svet prirode i društvo na izrazito drugačiji način od konvencionalne ekonomije. Ekološka ekonomija se bavi preispitivanjem preterane upotrebe materijala, ali i termodinamičkih osnova privredne aktivnosti, pri čemu je uglavnom usredsređena na neizbežne interakcije ljudi i ekosistema u najširem smislu. Ekološka ekonomija ispituje fundamentalne odnose između fizičkih i bioloških sistema, probleme upravljanja ekosistemima na održiv način i uticaj društvenih na prirodna staništa i ekosisteme. Ona je spona između ekologije i ekonomije, a pri tome je i posebna i vodeća naučna disciplina XXI veka, jer u centru svojih istraživanja nema isključivo ekonomiju i profit, već posmatra sadejstvo ekonomskih parametara u odnosu na kvalitet života. Ekološka ekonomija sažima i druge naučne discipline (ne samo ekonomske i ekološke), u stvari može se reći da vodi ka integraciji prirodnih i društvenih nauka, između kojih sada mora da se revidira i briše nekada jasna granica. Mada su energija i faktori proizvodnje koji su raspoloživi u prirodi porasli u smislu ekonomske valorizacije, u neoklasičnom modelu ekonomskog rasta, to nije zadovoljilo kritičare neoklasične teorije rasta. Tako npr. u svojim radovima Nicholas

Georgescu-Roegen je prvi ukazao na činjenicu da ekonomska teorija nije dovoljna i dužnu pažnju poklonila upravo energiji. On je (1971.; 1975.) [4] istaknuo da neoklasični ekonomisti apstrahuju prirodne resurse i protoke energije dok, istovremeno, ignorišu ekonomske rezidualne i otpad, kao nusproizvod ekonomske aktivnosti. On je takođe u svojim radovima tvrdio da prihvaćena ekonomska nauka ne smatra da se materijalni i rudni resursi nepobitno i bespovratno troše, a štetni efekti privrednih aktivnosti, po pitanju zagađenja životne sredine, nastavljaju i dalje da se akumuliraju.

“Perpetuum mobile” ekonomskog sistema, jednostavno, nije moguće. Problem nastaje usled suviše optimističkog stava ekonomista u beskrajne mogućnosti rasta zasnovanog na beskonačnom izrabljivanju prirodne sredine i njenih kapaciteta. I to zbog nerealnog optimističkog stava zasnovanog na ograničenom pogledu na svet koji isključuje prirodu, prirodne kapacitete i ograničenost energetske resursa [11]. Suprotno nerealnom ekonomskom optimizmu, pripadnici ekološke ekonomije zagovaraju mišljenje da tzv. fizička dimenzija i kapaciteti životne sredine uslovljavaju moguću ekonomsku proizvodnju. U savremenim teorijama ekonomskog prosperiteta, ekonomski sistemi razmenjuju energiju i materiju s okolinom, tako da se ekonomski sistem mora da prihvati kao otvoreni termodinamički sistem.

Sledbenici ekološke ekonomske misli u svojim istraživanjima kreću od materijalne osnove države, ali i od kritike neoklasične teorije, odnosno ekonomiju promatraju kao kompleksan sistem [9], kao otvoreni podsistem globalnog ekosistema. Proces ekonomske proizvodnje čine ulaganja kapitala i prirodnih resursa gde se u ukupnu ekonomsku aktivnost uključuju i neophodni sadržaji ekosistema koji omogućavaju ljudski život. Ekološka ekonomija naglašava važnost očuvanja prirodnog kapitala kao instrumentu stvaranja dodatne, nove vrednosti [1]. Globalni ekonomski sistem zavisi od četiri bazična biološka sistema, to su: poljoprivredne površine, svetsko more, šume i travnate površine.

Prema Rifkin-u [10], osnovni biološki sistemi ne omogućuju samo raspoloživu hranu već i sirovinsku bazu za industrijsku preradu. Ovakav pristup ekonomskom sistemu podrazumeva i rezidualna privredne delatnosti i očuvanje životne sredine koja omogućava život i opstanak civilizacije.

UTICAJ OBNOVLJIVIH IZVORA ENERGIJE NA ODRŽIVI PRIVREDNI RAZVOJ I ŽIVOTNU SREDINU

I najvažniji strateški dokumenti Republike Srbije (Strategija razvoja energetike do 2025. i sa projekcijom do 2030. godine i Nacionalna strategija održivog korišćenja prirodnih resursa i dobara) nedvosmisleno ukazuju na neophodnost promovisanja korišćenja OIE (obnovljivih izvora energije), mada su dosadašnji rezultati još uvek nezadovoljavajući. U pomenutim dokumentima se nedvosmisleno konstatuje: “Sve analize ključnih ekonomsko-tehnoloških promena govore da je energetika tokom poslednja dva i po veka bila i ostala pokretač i ključni faktor ekonomskih promena, kao i kičma privrednog razvoja. Promene koje se dešavaju na globalnom planu zahtevaju stručno i dugoročno sagledavanje njihovih uticaja na nacionalnom nivou i odgovarajuće upravljanje energetskim razvojem.” Narodna skupština Republike Srbije usvojila je 4. decembra 2015. godine Strategiju razvoja energetike Republike

Srbije za period do 2025. godine, sa projekcijama do 2030. godine, koja predlaže put tržišnog restrukturiranja i tehnološke modernizacije energetike Republike Srbije, kako bi se bolje pripremila za period rasta opšte tražnje dobara i usluga. Strateški pristup energetici podrazumeva da se procesi u privredi i državi, kao i u životu građana, odvijaju uz niže ekonomske troškove i viši stepen socijalne i ekološke održivosti – viši standard stanovništva uz smanjenje zagađenja i bolju zaštitu prirode. Ova strategija je usklađena sa zajedničkim strateškim energetske okvirom koji se izrađuje na nivou Energetske zajednice

Takođe, prema Direktivi 2009/28/EZ „energija iz obnovljivih izvora je energija iz nefosilnih obnovljivih izvora i to: energija vetra, solarna, aerotermalna, geotermalna, hidrotermalna, energija okeana, hidroenergija, biomasa, deponijski gas, gas iz postrojenja za obradu otpada i biogas.“ Obnovljivi izvori energije i upravljanje istim je važno pitanje u svim razvijenim zemljama. „Prioritet svetskog razvoja danas je zaštita energetske ponude po prihvatljivim cenama, ali u cilju održavanja i rasta životnog standarda. Istovremeno, negativni efekti upotrebe energije na životnu sredinu, posebno fosilnih goriva, moraju biti smanjeni. Zbog toga, svet iz godine u godinu, redifiniše energetske politike i fokusira se na kreiranje konkurentnog energetskeg tržišta, kroz upotrebu obnovljivih izvora energije.“ (Mihajlović-Milovanović, Z. 2010, str. 59) Dobar način da se ukaže na značaj i uticaj energije na privredu i životnu sredinu je primenom tabelarnog pregleda.

Tabela 1. Komparacija uticaja energije na privredu i životnu sredinu

Vrsta energijskih resursa	<i>Neobnovljivi ili fosilni izvori energije</i>	<i>Obnovljivi izvori energije</i>
Varijabilna		
<i>Mogućnost skladištenja i transporta</i>	Lako skladištenje Lak transport	U većini slučajeva nemoguće skladištenje i transport
<i>Konstantnost</i>	Da	Ne
<i>Veličina investicije za izgradnju postrojenja</i>	Niže investicije po jedinici snage Visoki troškovi dodatni za nabavku energenta koji se sagoreva	Visoke jedinice po jedinici snage Nema dodatnih troškova jer nema nabavke energenta koji se sagorevaju
<i>Troškovi pogona i održavanja</i>	Visoki, kako raste životni vek	Niski
<i>Efekat "gasova staklene bašte"</i>	Visok	U većini slučajeva nema uticaja
<i>Uticaj na zagađenje životne sredine</i>	Da	Ne
<i>Mogućnost brzog i ravnomernog privrednog razvoja</i>	Ne	Da

Izvor: Autor.

Sve vrste obnovljive energije (hidroenergija, geotermalna energija, energija biomase, solarna i eolska energija) su neuništive i zato ih treba maksimalno koristiti, sa jedne strane jer su obnovljive, i sa druge, jer se radi se o energiji koja ne stvara otpad, ne

stvara zagađenja, ne stvara probleme vezane za čist vazduh, čistu sredinu i čistu vodu, i ne utiče na održivi razvoj.

ZAKLJUČAK

Energija je fundamentalna za privredni razvoj, s tim što istovremeno mora da bude i u funkciji očuvanja životne sredine. Jedino ovakav pristup energiji vodi ka održivom energetskom sistemu, efikasnijoj ekonomiji i većem društvenom blagostanju, uz održive bilanse i kapacitete prirodnih resursa i što je moguće niže nivoe zagađenja.

Do 60-tih godina XX veka trgovina primarnim proizvodima i energentima u međunarodnim okvirima beležila je brži rast u odnosu na trgovinu drugim proizvodima, sa visokim učešćem u svetskoj trgovini. U tom periodu je pretežni udeo poljoprivrednih proizvoda u međunarodnoj trgovini, da bi u narednom periodu pa do kraja prve dekade XXI veka, trgovina poljoprivrednim proizvodima beleži manje učešće a udeo energenata (ugalj, nafta, zemni gas), beleže rapidan porast u međunarodnoj trgovini.

Sa razvojem industrije, u razmeri učešća i potrošnje energenata u samoj proizvodnji električne energije, kao najfinijeg oblika energije - konstantno se menjala. U početnim etapama razvoja industrije korišćen je ugalj kao osnovno pokretačko gorivo. Sa sve većom primenom nafte u industriji neprekidno se povećava udeo nafte u svetskoj trgovini u odnosu na ugalj. Vremenom, sa porastom cena nafte i prvim energetskim "naftnim škovima", uočen je i štetan uticaj nafte, kao energetskog resursa na biodiverzitet. To se može prevazići upotrebom još jednog fosilnog energenta - prirodnog gasa, koji je redovni pratilac nafte, ali koji mnogo manje utiče na ekosisteme.

Dalja nastojanja da se prevaziđe akutna nestašica energije vodila je ka ekspanziji nuklearnih elektrana. Ranija i novija istorijska dešavanja u pogledu havarija na nuklearnim reaktorima ponovo su potvrdila štetan, čak opasan uticaj nuklearne energije u pojedinim fazama njenog dobijanja i upravljanja rezidualima.

Na globalnom planu, savremena privreda mora da se transformiše u održivu, što znači da ekonomski i ekološki interesi moraju da se sagledavaju istovremeno i ravnopravno. U tom smislu, energetika kao pojedinačno najznačajniji privredni uticajni činilac na ekološke devastacije, transformiše se u smislu zaokreta ka ponovo otkrivenim obnovljivim izvorima energije. To znači da je energija Sunca, vetra, malih vodenih tokova, plime i oseke kao i bioenergija, korišćena vekovima (od pojave ljudskih zajednica), ali se u jednoj etapi razvoja civilizacije, njen značaj potcenio u korist fosilnih energetskih resursa. Sa najnovijim posledicama korišćenja fosilnih energenata po životnu sredinu, naučna i široka javnost intenzivno nastoji da pronađe rešenje za nagomilane ekološke probleme. Nova naučna disciplina nastala u okviru sinteze društvenih i prirodnih nauka, nazvana ekološka ekonomija, obraća dužnu pažnju značaju termodinamičkim zakonitostima u privrednim procesima, čime se obezbeđuje privredna aktivnost uz očuvanje životne sredine u realnim okvirima održivog razvoja. Upravljanje energijom je put i podrška smanjenju ekoloških pretnji i ekonomskih troškova uz povećanje kvaliteta života i ekonomskog napretka.

U samom energetskom sektoru najvažniji mehanizmi za zaštitu klime su energetska efikasnost i zaokret ka OIE u proizvodnju, distribuciju i potrošnju, odnosno u

zadovoljenju energetske potrebe. Način korišćenja energije i proizvodnja energije iz OIE realno je inicijator razvoja određenog prostora, zemlje, ali ako se ne vodi računa o uticaju na ekosistem, pri proizvodnji, distribuciji i potrošnji energije, takva delatnost sigurno vodi do privrednog i društvenog sistema koji ne može biti održiv na duge staze. Iz tog razloga neophodno je da dalji koraci, da planiranje energetskog sektora budu sprovedeni na tako da se prvo definišu prioriteti razvoja energetskog sektora, što će u daljem sledu događaja obezbediti ekonomski razvoj uz poštovanje principa održivog razvoja.

BIBLIOGRAFIJA

1. Ayres, R.U., Warr, B. (2009) *The Economic Growth Engine – How Energy and Work Drive Material Prosperity*. Edward Elgar Publishing Ltd, Cheltenham.
2. Alam, M.S. (2006) "Economic Growth With Energy", MPRA Paper No. 1260, 2006, http://mpa.ub.uni-uenchen.de/1260/1/MPRA_paper_1260.pdf
3. Ebrahim-Zadeh, C. (2003) "Back to Basics – Dutch Disease: Too much wealth managed unwisely", *Finance and Development*, A quarterly magazine of the IMF, March 2003, Volume 40, Number 1.
4. Georgescu-Roegen, N. (1971) *The Entropy Law and the Economic Process*. Harvard University Press
5. Imran, K., Siddiqui, M.M. (2010) "Energy Consumption and Economic Growth: A Case Study of Three SAARC Countries", *European Journal of Social Sciences*, 16 (2): 206-213.
6. Internacional Panel for Climate Change – IPCC, 2007 i EEA, 2008
7. Mihajlović - Milovanović Z. (2010) *Obnovljivi izvori energije*, Megatrend univerzitet Beograd
8. Nikolić, R. (2010) *Ekonomija prirodnih resursa*, Kompjuter centar D.O.O. Bor
9. Ramos-Martin, J., Ortega-Cerd N. M. (2003) "Non-linear relationship between energy intensity and economic growth",
10. Rifkin, J. (2002) *Entropija – novi pogled na svijet*. Misli, Zagreb
11. Stošić Mihajlović, Lj. (2015) *Obnovljivi izvori energije*, VŠPSS, Vranje, str. 18
12. Smith, A. (1776) *An Inquiry into the Nature and Causes of the Wealth of Nations*. <http://www.econlib.org/library/Smith/smWN.html>
13. *Strategija razvoja energetike Republike Srbije do 2025. projekcije do 2030*
14. Stern, D. (2010) "The Role of Energy in Economic Growth", United States Association for Energy Economics and International Association for Energy Economics, Working Paper No. 10-055, November 2010, <http://ssrn.com/abstract=1715855>
15. Cleveland, C.J. et al. (1996) "Natural Capital, Human Capital and Sustainable Economic Growth", <http://www.bu.edu/cees/research/workings/pdfs/9702>. http://www.ipcc.ch/publications_and_data/ar4/syr/en/contents.html
16. <http://cmp-openstandards.org/guidance/wwf-conceptual-models/>
17. <http://climate-adapt.eea.europa.eu/metadata/projects/adaptation-strategies-for-climate-change-in-the-urban-environment>

RESUME

With the development of industry, the structure of consumption and the participation of individual energy products in energy production, it constantly changed. In the first stages of industrial development, coal was used as a basic fuel. With the discovery of oil and its growing application in industry, the share of this fuel in coal trade increases. Over time, with the rise in oil prices and the first energy "oil shocks", there was also a noticeable effect of oil, as an energy resource, on the environment. This problem is overcome by the greater use of another fossil fuel - natural gas, which is a regular oil supporter, but which significantly pollutes the environment in a much lower extent. Further efforts to overcome the acute shortage of energy led to the expansion of nuclear power plants. Earlier and recent historical developments in respect of nuclear reactors were again confirmed by the harmful, even dangerous effect of nuclear energy in certain phases of its acquisition and management of residuals. On a global scale, modern economies have to be transformed into a sustainable one, which means that economic and environmental interests must be seen simultaneously and equally. In this sense, energy as the single most important economic impact factor on ecological devastation, is transformed in terms of turning towards renewed renewable sources of energy. This means that the energy of the sun, the wind, small waterways, tides and tides as well as bio-energy has been used for centuries (since the emergence of human communities), but at a stage in the development of civilization, its significance has been underestimated in favor of fossil energy resources. With the latest consequences of using fossil fuels for the environment, the scientific and general public is intensely trying to find a solution to the accumulated ecological problems. A new scientific discourse created within the synthesis of social and natural sciences, called the ecological economy, pays due attention to the laws of thermodynamics in the process of economic activity, which ensures economic activity while preserving the environment in a realistic framework of sustainable development. Energy management is the way to supporting the reduction of environmental threats and economic costs while increasing the quality of life and economic progress. In the energy sector itself, the most important mechanisms for combating climate change are energy efficiency and the introduction of renewable energy sources in production, distribution and consumption, that is, in meeting energy needs. The way in which energy is used and the exploitation of natural potentials for energy production can be the driver of the development of a certain area of the country, but if the environmental impacts are not met in meeting the energy needs, this can lead to the establishment of a completely unsustainable economic and social system. For this reason it is necessary that further steps, when considering the planning of the energy sector, be carried out in such a way that the priorities of the development of the energy sector are first defined, which in the future will provide economic development with respect to the principles of sustainable development.

ANALIZA NEKIH TEHNIKA BIOMETRIJSKIH SISTEMA AUTENTIFIKACIJE SA AKCENTOM NA 2D I 3D TEHNOLOGIJE PREPOZNAVANJA LICA

Zoran Lončarević

ITS – Visoka škola strukovnih studija za informacione tehnologije,
Beograd,
zokinp@gmail.com

Muzafer Saračević

Departman za računarske nauke,
Univerzitet u Novom Pazaru, Novi Pazar
muzafers@uninp.edu.rs

Muhedin Hadžić

Departman za računarske nauke,
Univerzitet u Novom Pazaru, Novi Pazar
muhedin.hadzic@uninp.edu.rs

Apstrakt

U radu su opisane neke tehnike autentifikacije zasnovane na prepoznavanju lica sa akcentom na 2D i 3D tehnologije za prepoznavanje lica. U radu su predstavljene analize koje pokazuju da uspešnost nekog biometrijskog sistema zahteva merenje njegovih performansi, kroz nekoliko različitih vrsta parametara. Prikazane su karakteristike i komparativna analiza dvo-dimenzionalnog načina prepoznavanja lica u odnosu na tro-dimenzionalni, na osnovu brojnih istraživanja objavljenih u stručnim i naučnim radovima.

U radu je naglašeno da je potrebno analizirati, pored performansi sistema, i greške koje se javljaju u biometrijskim sistemima tokom procesa upisa, verifikacije i identifikacije. Analizirana je i *OpenCV* biblioteka koja raspolaže sa više od 500 funkcija sa kojima je obuhvaćeno više oblasti iz *Computer Vision-a* i oblasti automatskog prepoznavanja oblika.

Ključne reči: Biometrija, Autentifikacija, Prepoznavanje lica, Identifikacija, Open Computer Vision.

ANALYSIS OF SOME TECHNIQUES OF BIOMETRIC AUTHENTICATION SYSTEMS WITH EMPHASIS ON 2D AND 3D FACE RECOGNITION TECHNOLOGY

Abstract

The paper describes some authentication techniques based on face recognition with emphasis on 2D and 3D facial recognition technologies. The paper presents analyzes that show that the success of a biometric system requires the measurement of its performances through several different types of parameters. Presented are the features and comparative analysis of the two-

dimensional method of face recognition in relation to three-dimensional ones, based on numerous researches published in professional and scientific papers.

The paper emphasize that it is necessary to analyze, in addition to the system performance, the errors that occur in biometric systems during the process of registration, verification and identification. An OpenCV library has been analyzed with it's over 500 functions that cover several areas of Computer Vision and the area of automatic format recognition.

Key words: Biometrics, Authentication, Face Recognition, Identification, Open Computer Vision.

JEL codes: L86

UVOD

Svako poseduje jedinstvene osobine koje omogućavaju da se izvrši identifikacija ili potvrdi identitet (verifikacija). U računarskom svetu identitet se definiše kao „jedinствeni naziv osobe i/ili uređaja, prepoznat od strane sistema“. Autentifikacija zahteva potvrdu identiteta osobe ili sistema sa kojim je u komunikaciji. Postoje tri metoda na osnovu kojih je moguće izvršiti autentifikaciju, a to su: metoda autentifikacije zasnovana na znanju, objektu i biometriji.

Suštinska prednost biometrije je da je ona sastavni deo svakog pojedinca, koji se na osnovu svojih jedinstvenih karakteristika razlikuje od bilo koje druge ljudske jedinice. Poznato je da ne postoje dva čoveka čiji bi se biometrijski podaci mogli poklapati, osim u nekim slučajevima kod jednojajčanih blizanaca, mada i u tom slučaju ne postoji 100% poklapanje biometrijskih uzoraka. Primenom biometrije nema potrebe pamtiti lozinke, PIN kodove i sl. Neke od suštinski značajnih karakteristika biometrije su: visok nivo sigurnosti podataka, brži pristup podacima, smanjenje administrativnih troškova i sl. Biometrijske identifikacione isprave se ne mogu zloupotrebiti, i može ih koristiti samo osoba čiji se podaci nalaze na njoj.

Prepoznavanje se zasniva na autentičnosti specifičnih biometrijskih karakteristika, bilo fizičkih ili karakteristika ponašanja, sa onim biometrijskim podacima koji se nalaze u bazi. Najvažnije prilikom izgradnje biometrijskog sistema je način na koji će se zasnivati prepoznavanje.

U zavisnosti od zahteva aplikacije, ovi sistemi se dele na verifikacione i identifikacione. Biometrijski sistem je sastavljen od nekoliko komponenti:

- Uređaja za očitavanje, koji se koristi za dobijanje biometrijskih podataka i njihovo konvertovanje u digitalni oblik,
- Algoritama obrade, koji sprovode kontrolu kvaliteta i kreiraju biometrijski šablon,
- Algoritam poređenja, kojim se vrši poređenje dobijenih biometrijskih šablona na uređaju za očitavanje sa onim koji su smešteni u bazi podataka,
- Baza podataka, u kojoj se skladište podaci, sa kojima će se vršiti poređenje,
- Procesu odlučivanja, koji koristi rezultate algoritama poređenja i na osnovu tih podataka odlučuje o autentifikaciji.

Biometrijski način identifikacije se ni u kom slučaju ne razlikuje od osnovnog. Dakle, biometrijski sistem identifikacije vrši poređenje uzetih biometrijskih karakteristika osoba sa šablonima svih osoba koje se nalaze u bazi podataka. Biometrijski sistemi mogu da rade u OnLine ili OffLine režimu rada. Aplikacije koje se koriste u biometriji mogu da rade u pozitivnom ili negativnom režimu prepoznavanja. Jedan od algoritama za biometrijsku verifikaciju mogao bi da sadrži sledeće faze:

1. Uzimanje biometrijskog otiska
2. Kreiranje šablona
3. Poređenje rezultata
4. Odlučivanje

1. PREPOZNAVANJE LICA KAO BIOMETRIJSKI SISTEM AUTENTIFIKACIJE

Koristeći se čulom vida sposobni smo bez značajnijeg napora prepoznavati na hiljade različitih objekata čuvanih u našoj memoriji, dakle ne samo živih objekata već i predmeta. Ta sposobnost nam omogućava obavljanje neophodnih i svakidašnjih poslova kao što su prepoznavanje članova porodice, oblika, boja, zvuka, glasa ili sl. Automatsko prepoznavanje objekata pomaže da računar osposobimo „očima“ i omogućimo različite aplikacije kao što je automatska kontrola delova u industriji, ili asistencija robota u hirurgiji. Prepoznavanje lica vrlo je važno područje u prepoznavanju objekata sa posebnom primenom u sigurnosnim sistemima [1].

Identifikacione i autentifikacione metode postale su ključna tehnologija u različitim segmentima savremenog društva: kontrola ulaza u zgrade i prostorije, kontrola pristupa računarima i drugim računarskim sistemima kao i u području kriminalističkog istraživanja. Modernim prepoznavanjem lica postiže se stepen identifikacije čak preko 98%, pod dobro kontrolisanim uslovima osvetljenja, pokreta i poza [2,3,4]. Premda je to visok stepen, još uvek se ne može upoređivati sa mogućnostima prepoznavanja kod čoveka. U savremenoj informatičkoj eri, gde računari postaju osnovni alat u svakidašnjim radnim procesima, novi autentifikacioni zadaci sve će se više pojavljivati. Zajedno sa mogućnošću „razumevanja“ pokreta, izraza lica i sl., prepoznavanje lica će učiniti mogućim inteligentnu interakciju između čoveka i mašine. Prepoznavanje lica iz niza slika predstavlja poseban izazov istraživačima, kako zbog veće pouzdanosti metoda tako i zbog kompleksnosti prepoznavanja.

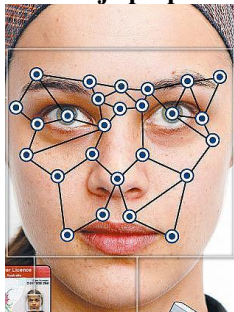
Lice je jedinstvena osobina ljudskog bića. Lice je fokus posmatranja prilikom komuniciranja i druženja ljudi, odražava raspoloženje i emocije. Kao takvo ima vrlo značajnu ulogu u prepoznavanju osoba. Proces prepoznavanja, ljudi obavljaju sa popriličnom lakoćom, brzinom i spontanošću čak i u nepovoljnijim vizuelnim uslovima kao što su razlike u osvetljenosti prostora, promena poze i izraza lica, starenje lica, promena frizure ili nošenje naočara. U poslednjoj deceniji prepoznavanje lica korišćenjem računara značajno se intenziviralo, a u zadnje vreme poseban akcenat stavljen je na prepoznavanje iz pokretne slike, tj. sve prisutnijoj upotrebi video nadzora u svim segmentima društvenog života.

Najveći problem je u tome što izgled slike zavisi od ugla posmatranja, osvetljenja itd. Naime, 3D objekti, kao što je i ljudsko lice, mogu poprimiti mnoštvo različitih izraza kada se projektuju na 2D sliku. Drugi problem je sadržaj scene odnosno pozadinskih elemenata koja može biti pretrpana različitim objektima i vrlo je teško izdvojiti područje slike koje sadrži lice. Štaviše, moguće je i prekrivanje objekata pa će samo deo informacija biti raspoloživ sistemu za prepoznavanje.

Problem prepoznavanja lica može se formulisati na sledeći način: “iz slike ili video snimka scene, identifikuju jednu ili više osoba koristeći raspoloživu bazu podataka lica“. Baza podataka može sadržati i neke druge podatke (kao što su starost, pol, boja kože itd.) koji mogu pomoći pri selekciji kod pretraživanja. Rešenje problema prepoznavanja nije nimalo jednostavan posao i uključuje nekoliko faza: izdvajanje lica iz složene scene, izučavanje karakteristika lica potrebnih za prepoznavanje (zavisno od primenjene metode) te upoređivanje sa raspoloživim podacima u bazi radi identifikacije. Pojedine metode mogu uključivati i dodatne faze obrade kao što je npr. procena ugla posmatranja, procena izraza lica itd. Računarsko prepoznavanje lica iz statičke ili iz dinamičke slike je postalo aktivno istraživačko područje koje se proteže na nekoliko disciplina kao što su obrada slike, raspoznavanje uzoraka, računarski vid i neuronske mreže.

Tehnologija prepoznavanja lica (eng. Face Recognition Tehnology – FRT) ima veliki broj primena u različitim sigurnosnim i komercijalnim sistemima: od statičkog poređenja dve fotografije kontrolisanog formata (kao što su fotografije u pasošima) do prepoznavanja u realnom vremenu iz video sekvence (npr. kamere za video nadzor). Prepoznavanje na osnovu fotografije iz ličnih dokumenata ili automatsko pretraživanje kriminalističkih evidencija, tipičan su primer poređenja na osnovu statičke slike. Ove fotografije karakteriše prihvatljiv stepen kontrole osvetljenja, dobar kvalitet zapisa fotografije i specifičan tip pozadine, rezolucija kamere i udaljenost između kamere i osobe koja se fotografiše. Postojanje ovih standarda za vreme prikupljanja slika, omogućuje jednostavnije izdvajanje lica iz slike i primenu algoritama podudaranja. Potencijalni izazov u ovoj problematici je pretraživanje velikog skupa slika kao i samo podudaranje (postupak snimanja je kontrolisan, varijacije u licu usled starenja, gubitka kose moraju se uračunati za buduća izdvajanja odnosno podudaranja).

Slika 1. Identifikacija prepoznavanjem lica

Sigurnosni sistemi za nadzor (koji koriste pojedinačne slike) su komplikovaniji u smislu prepoznavanja lica zbog nekontrolisanog izgleda pozadine, koja može sadržati

i niz drugih objekata. Stoga izdvajanje lica iz slike postaje teže. Takođe je kvalitet ovakvih slika niži od onih koje se koriste u ličnim dokumentima. Svako lice poseduje skup jedinstvenih fizičkih karakteristika, koje je moguće meriti i međusobno porediti, primenom odgovarajućih tehnologija.

2. TEHNOLOGIJE I ALGORITMI PREPOZNAVANJA LICA

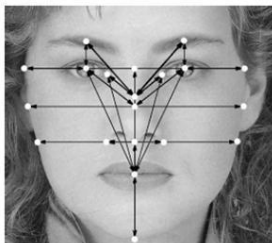
U službi prepoznavanja lica, primenjuju se različite tehnologije u kreiranju otisaka lica, odnosno uzimanju uzoraka, a zatim i samog upoređivanja dobijenih i čuvanih podataka lica. Mere se ključni detalji i formira se numerički kod (niz brojeva), koji predstavlja lice u bazi podataka -"faceprint". Kao i kod drugih biometrijskih identifikacionih sistema i ovde se razlikuju procesi upisivanja i procesi verifikacije i identifikacije.

Faza upisivanja obično traje duže od faze testiranja, tokom kojih se uzima nekoliko slika istog lica. Idealno je da se slike uzimaju sa blago različitim uglovima lica prema kameri. Nakon uzimanja slika, izdvajaju se karakteristične osobine lica i kreira faceprint odnosno šablon. Algoritmi za prepoznavanja lica sadrže sledeće faze: detekcija, podešavanja, normalizacije, kodiranje, poređenje i fazu identifikacije.

U fazi detekcije softver za prepoznavanje lica, traži lice na slikama koje su unete u fazi testiranja, odnosno, ako je reč o „živom“ identifikovanju traži oblik sa video sekvence koja mu odgovara definiciji lica. Kada se detektuje oblik koji podseća na ljudsku glavu, softver prebacuje u fazu obrade. Pouzdanost identifikacije presudno zavisi od kvaliteta slike. Kod prepoznavanja lica u realnom vremenu sa video sekvence zbog nepravilnog držanja glave, različitih poza i izraza stopa prepoznavanja je relativno niska u takvom dinamičnom sistemu.

Sa povećanjem ugla, stopa prepoznavanja se drastično smanjuje kod ugla od trideset stepeni. U navedenim radovima [2,3] predložen je metod koji poboljšava stopu prepoznavanja tako što selektuje i generiše optimalnu sliku lica iz empirijskih slika lica. U međuvremenu se konstruiše sistemski modul sa tri pravca paralelnog prepoznavanja. Da bi se dobilo optimalno lice potrebno je proceniti izraze lica iz slike gde je lice detektovano primenom eigenface-a, i određenih osobina lica dobijenih od velikog broja trening slika. Nakon faze detekcije sledi faza podešavanja gde se određuje pozicija, veličina i orijentacija glave. Nako toga, vrši se prevođenje prikaza glave u dvodimenzionalnu nefrontalnu sliku. Poslednji korak prevodi 2D nefrontalnu sliku u 2D frontalnu sliku, odnosno u zavisnosti od konkretnih algoritama.

U radu [3] istraživanje se fokusira na ispravno prepoznavanja lica u prisustvu velikih varijacija osvetljenja. Način koji se odnosi na ovaj problem ukazuje na to da treba izvršiti sintezu osvetljenja na normalizovanu sliku, koristeći količnik slikovne tehnike (eng. Quotient image - based techniques). Ove tehnike izdvajaju invarijantu osvetljenja zastupljenu na licu izdvojenom iz osnovne slike. Nakon faze normalizacije sledi fazi kodiranja, koja je i ključna faza u procesu prepoznavanja lica. U fazi kodiranja vrši se merenje, odnosno prevođenje ključnih detalja sa normalizovane 2D frontalne slike glave u jedinstveni digitalni kod.

Slika 2. Formiranje digitalnog koda za prepoznavanje lica

Dobijeni digitalni kod (faceprint) se, u fazi poređenja, koristi za upoređenje sa unapred generisanim kodovima u fazi obuke sistema. Eksperimentalno je pokazano da je lakše prepoznati osobe muškog pola nego ženskog. Takođe je poznato da je lakše prepoznati starije nego mlađe osobe.

Rezultati brojnih istraživanja takođe pokazuju da razlike u lakoći prepoznavanja muškaraca i žena, opadaju sa njihovim starenjem. Poznato je da vremenska dimenzija uslovljava stalne promene na licu. Usled toga, od trenutka upisivanja faceprint-a u bazu podataka, pouzdanost prepoznavanja lica opada. U radovima [5,6] predstavljeni su metodi koji sa izvesnom preciznošću mogu pratiti na sintetički način starenje lica i na osnovu njihove realizacije pretpostaviti izgled lica u određenom momentu ili fazi starosti sa prilično pouzdanim generičkim modelima. Ovi metodi zahtevaju, radi svoje uspešnosti u kreiranju i projekciji starosti lica, korišćenje velike baze podataka sa starosnim atributima prikazanim kroz nekoliko faza starenja. Na osnovu toga se kreira model za metode zasnovane na proceni starosti primenom klasifikacije ili primenom regresije na podatke iz baze podataka.

U ovom pogledu tehnologija prepoznavanja lica zaostaje u odnosu na tehnologiju prepoznavanja dužice oka i tehnologiju prepoznavanja otiska prsta. Kao i u slučaju tehnologije prepoznavanja otiska prsta i tehnologija prepoznavanja lica je prilično ugrožena mogućnošću falsifikovanja. U radu [7] prikazani su načini kako se vrši obmana u tehnikama prepoznavanja lica, kao i kako se zaštititi i na koji način u realnom vremenu, bez dodatnih uređaja se može utvrditi da li se radi o pokušaju obmane sistema.

Slika 3. Pet kategorija foto-napada: (1) drži fotografiju, (2) pomerite sliku horizontalno, vertikalno, nazad i napred, (3) rotirati sliku u dubini duž vertikalne ose, (4) rotirati fotografiju u ravni, (5) Saviti fotografiju unutra i spolja duž centralne linije.

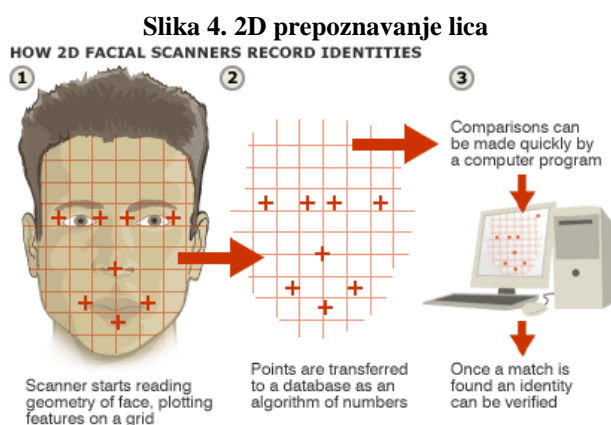

Neki istraživači su koristili i autentifikaciju glas-lice, kao i eksploataciju usana, odnosno pokreta prilikom govora. Sa termalnim infracrvenim kamerama moguće je

uspešno zaključiti da li je objekat pravi ili je reč o pokušaju obmane sistema [8]. Treptaj oka omogućava detekciju lažnog postavljanja predmeta bez dodatnih hardverskih modula. U eksperimentu koji je sproveden i objavljen od strane autora u radu [9] zaključuje se da značajnu ulogu u prepoznavanju i detekciji upada ima uloga dva ili više zavisnih frejmova slike. Anti obmana je takođe izazov za istraživače. Jedan od problema navedenog metoda je i problem ako oči nisu dovoljno uočljive i ne može se definisati da li su otvorene ili zatvorene.

2.1. 2D TEHNOLOGIJA PREPOZNAVANJA LICA

Prepoznavanje lica sa obične 2D slike uz odgovarajući algoritam za detekciju i prepoznavanje lica u osnovi čini ovu tehnologiju. Na slici je pokazano kako se od 2D slike na ulazu kreira digitalna mapa lica, a zatim vrši prepoznavanje na osnovu podataka koji se čuvaju u bazi.

Proces obuhvata sledeće faze:

1. Detekcija lica – uzimaju se geometrijske karakteristike lica, pojedinih delova lica kao što su oči, nos i usne.
2. Formiranje digitalne mape – odgovarajućim algoritmom dobija se niz vrednosti karakterističnih za zadato lice. Ovo je samo jedan od mnogobrojnih načina za čuvanje vrednosti ili samog lica.
3. Snimanje digitalne mape lica i čuvanje u bazi – da bi bilo moguće prepoznati neko lice potrebno je da to lice bude sačuvano u bazi, u definisanom obliku.
4. Prepoznavanje lica - vrši se samim poređenjem konkretnog lica sa onim koji se čuva u bazi, sve to opet na osnovu odgovarajućih algoritama za prepoznavanje u ovom slučaju je to algoritam za čiju primenu se koristi 2D tehnologija.

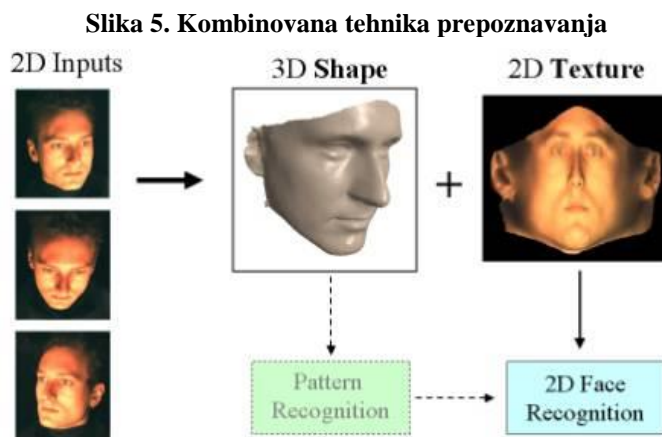
Postoje različite šeme i strategije za kategorizaciju prepoznavanja lica. Obično se u literaturi koriste različiti kriterijumi kategorizacije. Jedan od njih predstavljen je kao holistički i ne holistički. Holističke metode pokušavaju da prepoznavanje lica vrše u odnosu tj. u pogledu na celu sliku, odnosno lice u celini. Sa druge strane, neholistički pristupi se zasnivaju na identifikaciji određene osobine lica kao što su nos, usta, oči i njihovim međusobnim odnosima, da bi na osnovu toga doneli konačnu odluku. Neke

metode pokušavaju da iskoriste prednosti oba pristupa u isto vreme i stoga su klasifikovani kao hibridni.

Broj 2D algoritama za prepoznavanje lica je ogroman i u njima se nalazi veliki broj raznovrsnih pristupa, tako da je nemoguće nabrojati sve publikacije u vezi sa 2D prepoznavanjem lica. Kanadeov sistem za identifikaciju pomoću lica je bio prvi automatizovani sistem koji je koristio top-down strategiju direktno na generički model vrednosti dobijenih funkcijama za izdvajanje karakteristika lica. Najvažniji datum za prepoznavanje lica bio je početak 90-ih kada su Turk i Pendlant implementirali Eigenface koji je sigurno najpopularniji metod za prepoznavanje lica. To je bio početak metode za prepoznavanje lica koji se zasnivao na izgledu-pojavi. Posle Eigenface različiti statistički pristupi pokušavali su da poboljšaju rezultate Eigenface-a pod određenim ograničenjima.

Bitno je napomenuti da ne treba mešati algoritme za detekciju lica sa onim za prepoznavanje. Celokupna efikasnost ovakvog sistema autentifikacije zavisi i od jednih i od drugih. Danas je u upotrebi najčešća primena ove tehnologije, pošto preko 95% tehnologije čine obične ili 2D kamere, koje su ujedno i najekonomičnije rešenje, a uz sve to su jednostavne za implementaciju. Kao najveći problemi ove tehnologije ističu se osvetljenje i slab kvalitet slike. Takođe treba napomenuti da postoje 2D i 3D algoritmi koji su zajedno implementirani i koji zajedno čine sisteme za prepoznavanje lica. Najpoznatiji 2D algoritmi su: Principal Component Analysis (PCA), Independent Component Analysis (ICA), Linear Discriminant Analysis (LDA), koristeći Eigenface pristup i drugi.

Korelacija između 2D i 3D tehnologije prikazana je na slici.

2.2. 3D TEHNOLOGIJA PREPOZNAVANJA LICA

Trodimenzionalno prepoznavanje lica (3D Face Recognition) je modalitet za prepoznavanje lica metode koji koriste trodimenzionalnu geometriju ljudskog lica. 3D prepoznavanje lica ima potencijal da ostvari veću preciznost od 2D geometrije merenjem krutih karakteristika na licu. Ovim se izbegavaju takve zamke 2D algoritma

za prepoznavanje lica kao i promene u osvetljenju, različite izraze lica, šminku i položaj glave.

Drugi pristup je da se koristi 3D model za poboljšanje tačnosti tradicionalne slike na osnovu prepoznavanja na osnovu transformacije glave u poznati prikaz. Pored toga, većina skenera za visoku rezoluciju zahteva i 3D mrežu i odgovarajuću teksturu. Ovakva kombinovana metoda omogućava izradu čiste 3D slike sa tradicionalnih 2D slika, takav algoritam ima bolje performanse [10].

Glavno tehnološko ograničenje 3D metoda za prepoznavanje lica je sticanje 3D slike, koje obično zahteva niz kamera. Ovo je takođe razlog zašto 3D prepoznavanje lica i njihove metode su se značajno kasnije pojavile (krajem 1980-ih) u odnosu na 2D metode. Nedavno komercijalna rešenja sprovode dublju percepciju koja projektuju mrežu na lice i integrišu video snimak u visoku rezoluciju 3D modela.

3D princip prepoznavanja lica se može podeliti u tri glavne grupe: na osnovu algoritma, multimodalnog pristupa i na kraju metod zasnovan na modelu. 3D prepoznavanje lica je relativno nov trend i ako se na njemu radilo duže od dve decenije. Prvi doprinosi na polju istraživanja su se uglavnom zasnivali na dobijanju i reprezentaciji krivih lica, dobijenih iz opsega slika. Takav skup karakteristika dobijen ili kreiran putem krivih, se koristi radi upoređivanja sa drugim slikama lica. Na primer profil krivih se izračunava iz preseka slike lica i profila ravni. Pomenuti profil ravni se definiše kao onaj koji segmentira lice u dva kvazi simetrična dela. Da bi pronašli, Kartoks i ostali predložili su iterativnu metodu, gde se analizira korespondentnost između tačaka konveksno – konkavne ravni.

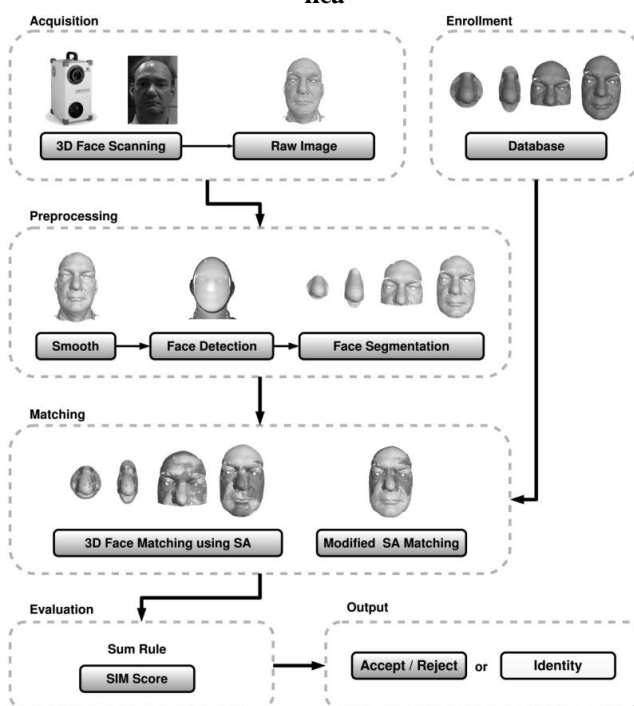
U radu [11] autori su predstavili relativno novi model za 3D prepoznavanje lica, odnosno rekonstrukciju – dobijanje 3D oblika sa samo jedne slike, koja uključuje primenu samo jednog referentnog modela. Ovaj metod koristi globalne sličnosti lica kombinovanjem informacija senčenja i oblika sa generičkim informacijama izvedenim iz jednog referentnog modela. Za razliku od postojećih metoda pomenuta metoda ne zahteva korespondentnost između simetričnih delova lica niti zahteva smeštanje u bazi više lica sa visokim nivom sličnosti lica. I ako pomenuti model predlaže primenu jedinstvenog modela lica, kako bi se sprovela rekonstrukcija drugog lica, može se primetiti da ovaj metod može upotpuniti metode koje se koriste sa višestrukim modelima lica u bazi podataka. Odnosno da se može izabrati kalup tj. model oblika iz baze koji najviše odgovara ulaznoj slici.

Još jedan metod zasnovan na profilu krivih pokazao je Li 90-ih. Proširena Gausova slika (EGI) je kreirana od parametara koji čine Gausovu sferu zakrivljenih mapa (zapravo samo tačke koje čine konveksne regije lica). da bi se uspostavila korespondentnost dva razlilita EGI regiona koristi se graf podudaranja. Ovaj graf podudaranja je algoritam koji obuhvata relaciona ograničenja koja čine relativnu prostornu lokaciju konveksnih regiona iz domena opsega slike. Gordon je od niza podataka koje je dobio laserskim skeniranjem uz pomoć dodatnih parametara kreirao cilindrični oblik. Zatim su izračunate zakrivljenosti koje se koriste u segmentaciji slike (različita područja: konveksna, konkavna i dve vrste prevoja) lica. Postoje dva načina za upoređivanje. Prvi je zasnovan na dubini šablona, a drugi se zasniva na upoređivanju karakteristika vektora sastavljenih od tačaka i njihovih odnosa. Stopa prepoznavanja iznosi 100% na bazi od 26 osoba i sondom od 8 lica sa tri različita stava. Tanaka i drugi su unapredili metod i predložili sverne korekcije za EGI. Ponovo

se eksperimentima postigla stopa prepoznavanja od 100% sa skupa od 37 slika. Svaka regija je projektovana na osmo-dimenzionalni prostor za kreiranje vektora od 3-NN. Postignuti rezultat u stopi prepoznavanja iznosi 92,57% uspešnosti, na bazi od 175 slika lica. Nedostatak ovog metoda je u tome da postoji nekoliko karakteristika lica koje je moguće izdvojiti iz 2D prikaza, a da pri tome ne budu osetljivi na osvetljenje, pozu i izraz lica. Još jedan metod koji se može svrstati u ovu kategoriju zasnovan je na krivama, gde se prepoznavanje vrši na merenju udaljenosti između karakterističnih tačaka na licu, ovaj metod predstavila su braća Brodstein. Autori su postigli 100% stopu uspešnosti prepoznavanja sa bazom od 30 osoba sa velikim brojem varijacija u pogledu izraza lica.

Jedna od metoda automatskog 3D prepoznavanja lica objavljena u [12,13] zasnovana na SA metodu za određivanje opsega slika sa Surface Interpenetration Measure (SIM) kao merom sličnosti između dve slike lica. Rezultati autentifikacije su dobijeni kombinovanjem SIM vrednosti koje odgovaraju podudaranju četiri različite regije lica kao što su kružna i eliptična regija oko nosa, čelo i celokupno lice kao što je prikazano na slici.

Slika 6. Prepoznavanje, algoritam zasnovan na primeni prepoznavanja segmentacijom lica

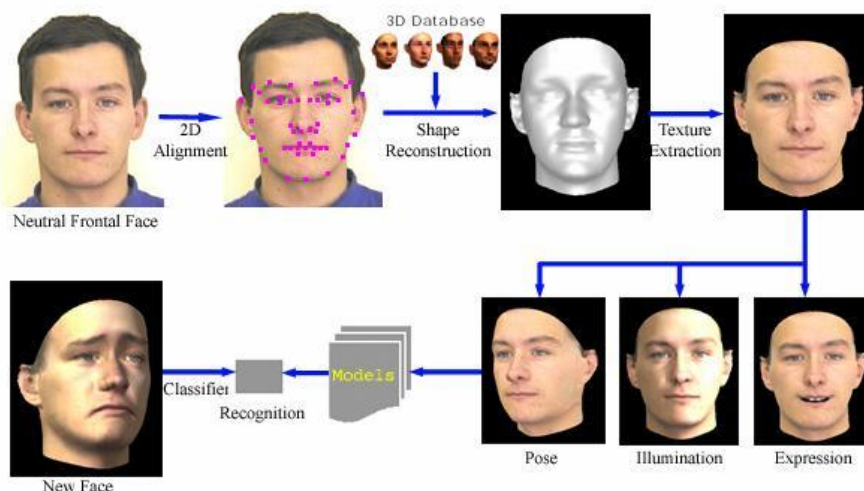
3D prepoznavanje lica sistem se sastoji od četiri modula:

1. Modul uređaja (eng. Device Module),
2. Modul obrade podataka (eng. Data Processing Module),
3. Modul funkcija ekstrakcija (eng. Feature Extraction),
4. Modul podudaranja (eng. Matching Engine Module).

Modul uređaja stiče inicijalni 3D lica podataka 3D površine skenera VGA kamera i prenosi ga na procesor [14]. Nakon prijema sirovih podataka (iskrivljeni uzorak na ciljni objekat), modul obrade podataka vrši filtriranje slike (smanjenje šuma), a zatim odmah rekonstruiše 3D površinu, glet i interpolacijom podataka kako bi se izbegle rupe i optimizaciju mreže. Modul izdvajanja obeležja prima optimizovanu 3D površinu za dalju funkciju vektora (biometrijskih šablona) ekstrakcija [15,16]. Na slici je prikazana jedna moguća tehnika prepoznavanja lica iz frontalne slike.

Slika 7. Korišćenje 3D tehnike u prepoznavanju lica

Tokom biometrijskih šablona ekstrakcija, dve faze algoritama se koriste.

1. U prvoj fazi, površine "semantička analiza" je izvedena, što je rezultiralo lokaciju ključnih (crania-facial) obeležja lica (bodova) na površini lica i montaža na površinu da bi se dobile generičke topološke mape lica.
2. U drugoj fazi, kada je lokacija specifične površine lica (oči, specifični lukovi, zona čela, nosa, zona brade, itd) poznata, informacije o lokalnim karakteristikama površine, krivama je tako dizdvojena.

Ove lokalne zakrivljenosti informacije dalje se koriste za izgradnju jednog geometrijskog deskriptora i pakovanje ovih podataka u biometrijski otisak. Modul izlaza je biometrijski šablon koji karakteriše jedinstveno lice, koje se koristi u narednoj fazi u kojoj se podudaraju. Odgovarajući metodi koji rade u identifikacionom režimu upoređuju izdvojene biometrijske šablone sa svim skladišnim šablonima u bazi podataka i proizvodi ocenu sličnosti za svaku od skladištenih šablona.

3.3 KOMPARATIVNA ANALIZA: 2D I 3D TEHNOLOGIJE PREPOZNAVANJA LICA

U mnogim objavljenim radovima uspešno prepoznavanje lica prelazi 95% tačnosti, u zavisnosti od algoritma, tehnologije, pa i samog načina istraživanja. Po svemu tome, moguće je naslutiti da uz jednostavnu implementaciju i tehnologiju, uz minimalne troškove u odnosu na druge biometrijske sisteme autentifikacije, prepoznavanje lica ne zaostaje, a u mnogim slučajevima prevazilazi u postignutim rezultatima ostale tehnike.

U tabeli ispod, prikazane su karakteristike dvo-dimenzionalnog načina prepoznavanja lica u odnosu na tro-dimenzionalni, na osnovu brojnih istraživanja objavljenih u stručnim i naučnim radovima.

Tabela 1. 2D i 3D tehnologija

	2D	3D
Definicija	<i>Eigenvectors</i> od dvo-dimenzionalnih vektora prostora ljudskog lica	Klasa metoda koje rade na 3D <i>DataSet</i> , predstavlja i lice i oblik glave.
Vel. šablona	Mala veličina šablona (800 <i>bytes</i> do 2 <i>Kb</i>)	Kompaktno izdvojen šablon (2-4 <i>Kb</i>)
Opis šablona	Karakteristike lica, teksture ili kombinacija. <i>NOT a real measurement.</i>	Opisuje lice u 3D geometrijski oblik, pun opis karakteristika. <i>Ground-based measurement.</i>
Slabosti	Moguć <i>spoofing</i> uz pomoć videa ili slike.	Nemoguć <i>spoofing</i> uz pomoć videa ili slike.
FAR / FRR	0.001 / 0.010-0.017	0.001 / 0.010-0.017
Preciznost	Potpuno zavisian od rezolucije slike	Visoka, nije toliko zavistan od rezolucije slike
Osetljivost	Na rotaciju, osvetljenje, izraz, šminku.	Na rotaciju veću od 45°, od osetljiv na izraze.
Standard	ANSI INCITS 385-2004ISO-19794-5	ANSI INCITS 385-2004ISO/IEC JTC1

Tabela ispod prikazuje prosečne rezultate koji se postižu primenom 2D i 3D algoritama za upis lica (eng. Face Enrollment) i njihovu proveru (eng. Face Verification).

Face Enrollment Results:	Face Verification Results:
• 98.9% automatic enrollment	• False Accept Rate (FAR) <= 0.0001%
• 1.1% required manual support	• False Reject Rate (FRR) <= 1%
• 0% failure to enroll	• Matching speed <= 2 seconds
• average 5-10 seconds enrollment time	

4. OPENCV PREPOZNAVANJE LICA

OpenCV je velika biblioteka za realizaciju Computer Vision rešenja korišćenjem state-of-the-art tehnike, koja je besplatna za Windows, Linux, MAC, čak i iPhone. Ova biblioteka je napisana u C i C++ programskom jeziku, dostupna je za razvojna okruženja pod Linux, Windows i Mac OS X operativnim sistemima. Kompatibilan je sa interfejsima razvojnih okruženja kao što su Python, Ruby, Matlab.

OpenCV je projektovan za primenu u računarstvu i sa jakim fokusom na realno vreme. OpenCV je optimizovan da ga mogu iskoristiti Multi-Core procesori. Ako postoji potreba za automatsku optimizaciju na Intelovoj arhitekturi, može se dokupiti Intelova Integrated Performance Primitives (IPP) biblioteka, koja se sastoji od optimizovanih i različitih algoritama. OpenCV automatski koristi odgovarajuću IPP biblioteku prilikom kompajliranja programa, u slučaju ako je biblioteka je instalirana. Jedan od ciljeva OpenCV je da obezbedi jednostavno korišćenje infrastrukture za Computer Vision koja pomaže ljudima da brzo izgrade prilično sofisticirane aplikacije za kompjuterski vid.

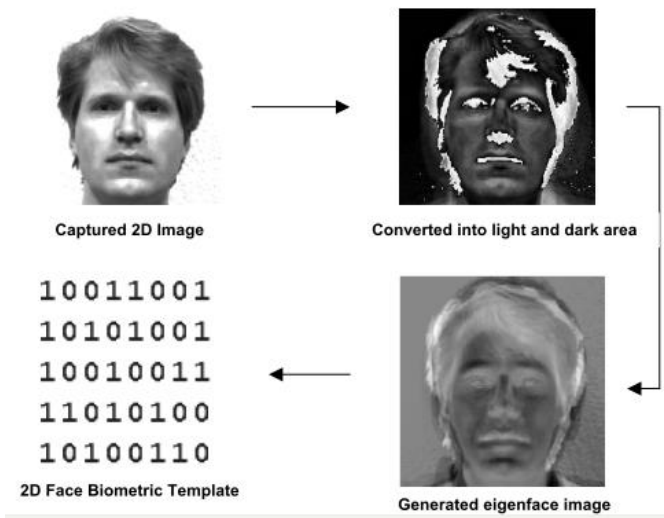
OpenCV biblioteka raspolaže sa preko 500 funkcija sa kojima je obuhvaćeno više oblasti iz Computer Vision-a i oblasti automatskog prepoznavanja oblika. Uključuje tehnike nadziranja zaposlenih u fabrikama, primeni u medicini, u bezbednosti, za kreiranje korisničkih interfejsa, za kalibraciju kamera i robotike. Pošto Computer Vision i mašinsko učenje često idu pod ruku jedno sa drugim, OpenCV takođe sadrži potpunu biblioteku za mašinsko učenje Machine Learning Library (MLL). U okviru nje se nalazi i podbiblioteka koja je fokusirana na statističke metode prepoznavanja obrazaca i grupisanje. MLL je izuzetno koristan za zadatke Computer Vision-a koji su u srži misije OpenCV-a, ali je osnovna biblioteka dovoljna da bi se omogućilo rešavanje bilo kojeg problema mašinskog učenja.

a. Korišćenje *Eigenfaces-a* za prepoznavanje lica

OpenCV dolazi sa funkcijom "cvEigenDecomposite()", koja obavlja PCA operacije. Implementirani algoritam poznat kao PCA (eng. Principal Component Analysis) ili analiza glavnih komponenti predstavlja tehniku koja se koristi u prepoznavanju i kompresiji slike. Filtriranje predstavlja osnovni pojam u obradi slike. Obuhvata procese kao što su: Promena veličine slike, uklanjanje šuma, konvertovanje iz kolor u crno-bele slike i slično.

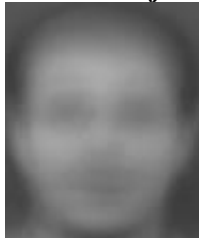
Potrebna je baza podataka sa slikama lica (trening skupa), da bismo znali kako da prepoznamo svako od ljudskih lica. Tako da bi trebalo sakupiti grupu lica preprocesiranih slika svake osobe koju želimo da prepoznamo. Na primer, ako želimo da prepoznamo nekoga iz klase 10 studenata, onda možete da uskladištite 20 fotografija svake osobe, za ukupno 200 lica preprocesiranih slike iste veličine.

Slika 8. PCA-eigenfaces system

Koristimo "Analizu glavnih komponentata" eng. Principal component analysis (PCA) za konvertovanje svih 200 slika trening skupa u "Eigenfaces", koje predstavljaju glavne razlike između trening skupa slike. Prvo nalazimo "prosečnu sliku lica" od svih slika lica tako što ćemo računati srednju vrednost svakog piksela.

Slika 9. Srednje lice

Onda se Eigenfaces računa u odnosu na ovo prosečno lice, gde prvi Eigenfaces poseduje prvu najdominantniju razliku lica, a drugi Eigenfaces je drugi po najdominantnijoj razlici lica, sve dok ne bude imalo oko 50 Eigenfaces-a koji predstavljaju najveći deo razlika u svim slikama trening skupa.

Slika 10. Eigenface

U ovim primerima sa slike, vidimo kako izgleda prosečno lice u prvom i poslednjem Eigenfaces koji je kreiran iz kolekcije od trideset slika svaki od četiri osobe. Obratiti pažnju na to da će prosečno lice pokazivati strukturu glatkog lica i generisanih osoba. Prvih nekoliko Eigenfaces pokazuje neke dominantne osobine lica, a poslednji Eigenfaces kao u primeru sa slike, uglavnom će imati „šum“ na slici. Kako će izgledati prvih 32 Eigenfaces vidi se na slici.

Slika 11. Prvih 16 Eigenfaces

4.2 PROJEKтни ZAHTEVI

Korisnički zahtevi: Korisniku treba omogućiti zapis, svaki zapis o korisniku predstavlja osnovne informacije o njemu, odnosno omogućava unos imena korisnika.

Sistem mora biti u stanju da prihvati sliku na ulazu, kreira šablon i omogući njegovo čuvanje kao i da vrši upoređivanje i pokaže rezultate. Da omogući učitavanje podataka iz baze lica, kao i da omogući testiranje u sistemu više:više. Sistem omogućava praćenje procesa prepoznavanja i beleži rezultate o tome.

Prepoznavanje lica je veoma aktivno u oblasti Computer Vision kao i na polju Biometrije. Suštinu predstavlja razvoj aplikacija za bezbednost, robotiku, interakciju čovek-računar, veštačku inteligenciju, digitalne kamere, igre i zabavu.

Prepoznavanje lica uključuje dve faze:

1. Detekcija lica, gde se na fotografiji traži da pronade bilo koje lice, zatim obrada slike lica radi lakšeg prepoznavanja.
2. Prepoznavanje lica, predstavlja fazu kada je lice pronađeno, odnosno detektovano i obrađeno lice u odnosu na bazu podataka poznatih lica. Praktično predstavlja ulogu sistema da odluči koja je to osoba čija se slika procesira, odnosno da proveri šablone i vrednosti slike lica za koje je potrebno prepoznavanje u odnosu na podatke iz baze.

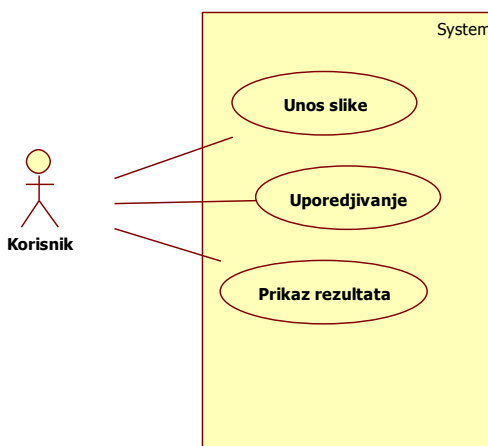
Sistem nije u stanju da vrši automatsku selekciju, održavanje, izmenu, brisanje podataka iz repozitorijuma. Ne može se dodeliti jedinstveni identifikator slike. Korisnik ne može izvršiti verifikaciju unosom imena. Sistemski zahtevi [17,18,19]:

- Aktor: Korisnik – omogućava podatke u vidu slike za sistem, očekuje od sistema da prikaže rezultate prepoznavanja za njega.
- Slučajevi korišćenja:

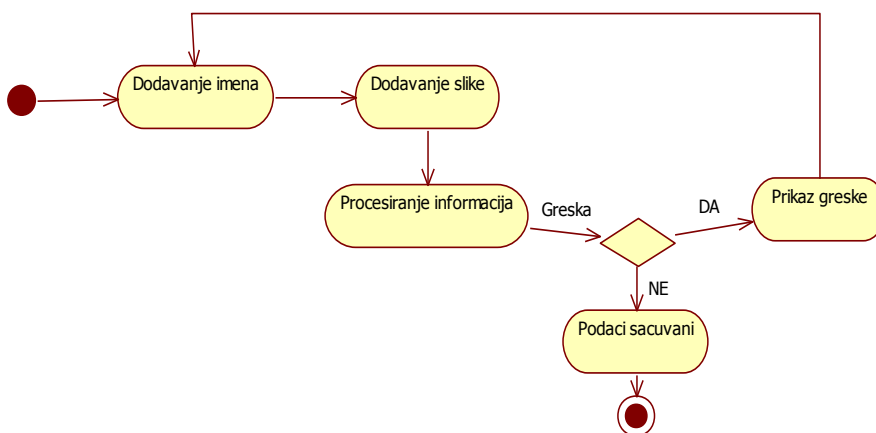
Slučaj korišćenja	Opis
Unos slike	Korisnik omogućava unos slike i dodatnih podataka u bazu.
Upoređivanje	Korisnik zahteva upoređivanje sa čuvanim podacima.
Prikaz rezultata	Prikazuje rezultate upoređivanja.

- Tok događaja:
  - Preduslov: Sistem mora biti pokrenut i funkcionalan
  - Osnovni tok: Korisnik unosi ime, Korisnik omogućava sistemu slikanje, Korisnik pokreće testiranje, Sistem vrši testiranje – poređenje i prikazuje rezultat
  - Cilj: Korisnik je identifikovan kao osoba „Ime_Osobe“.

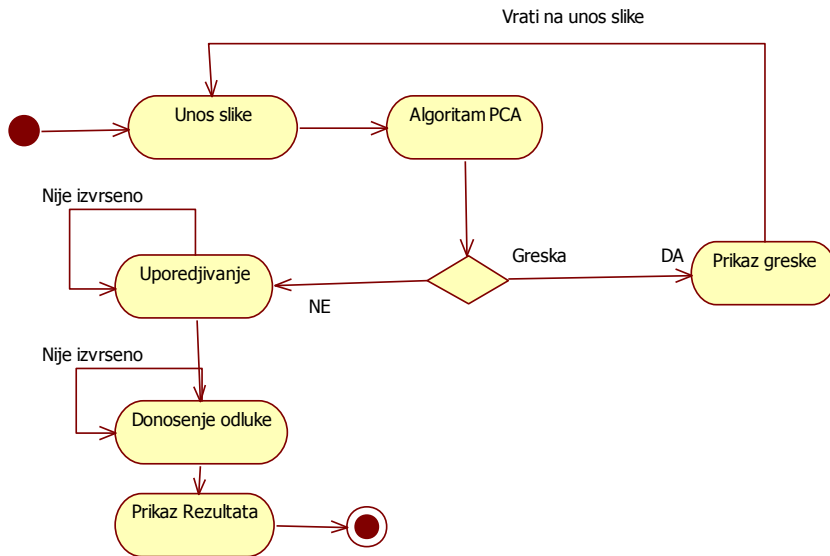
Slika 12. Dijagram slučajeja korišćenja

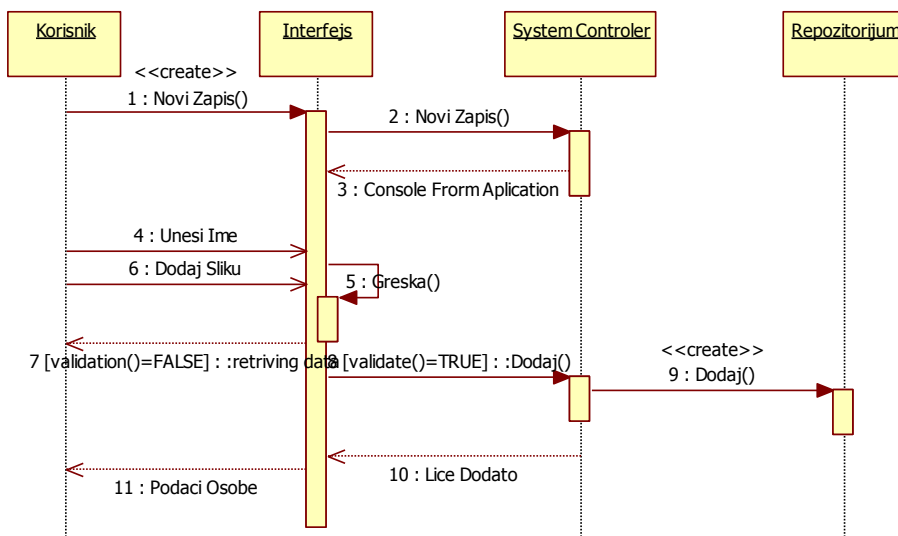
Slika 13. Dijagram aktivnosti: Dodavanje novog zapisa

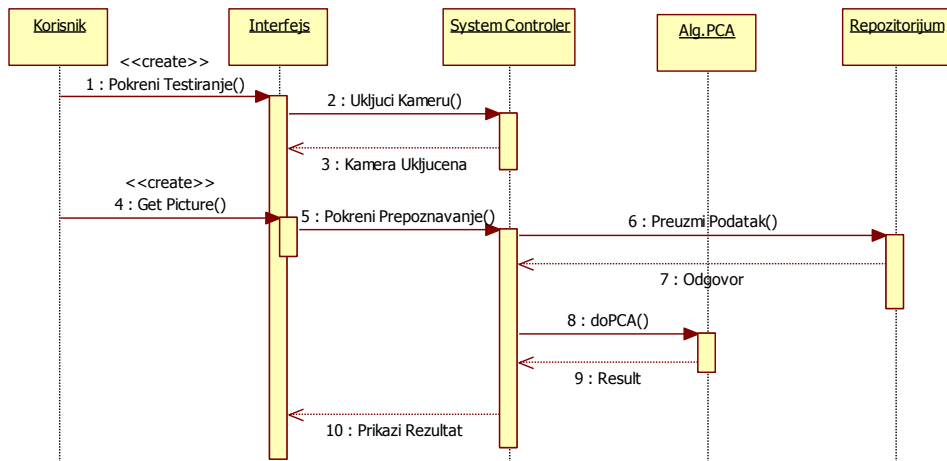
Slika 14. Dijagram aktivnosti: Prepoznavanje

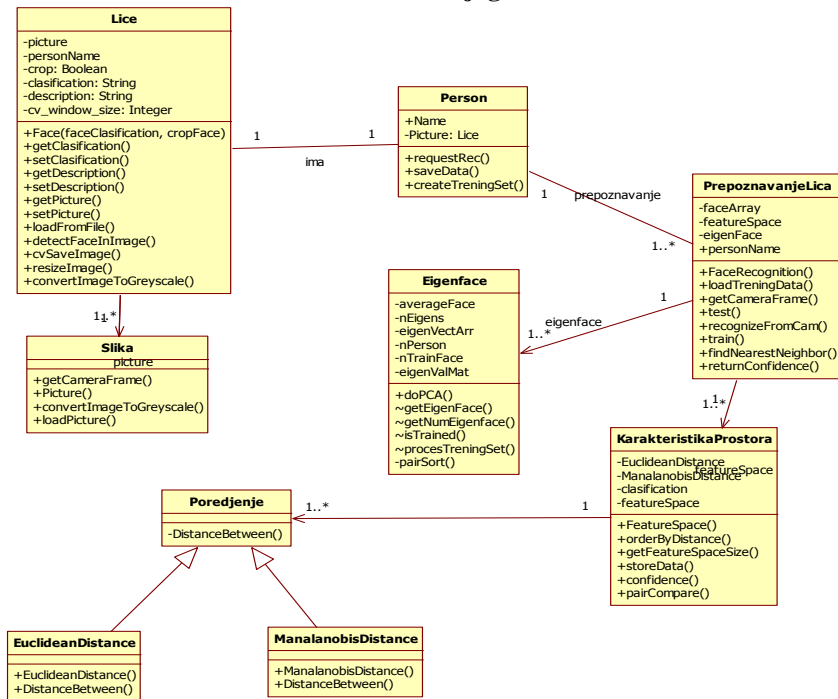
Slika 15. Dijagram sekvenci: Dodavanje zapisa

Slika 16. Dijagram sekvenci: Prepoznavanje

Slika 17. Dijagram Klasa

OpenCV's Face Detector je detektor lica, koji radi u opsegu od oko 92-97% kod jasnih fotografija koje se dobijaju kamerom. Obično je teže ovakvom sistemu da detektuje lice osobe kada se posmatranje vrši sa strane ili pod određenim uglom (oko 35°). OpenCV's Face Detector ponekad zahteva procenu poze. Može biti veoma teško za detekciju lica osobe, ako fotografija sadrži mutne i nejasne delove, ili ako je deo lica svetliji od drugog ili je slika nejasna, ili ako postoji senka, ili pak osoba nosi naočare, a prilikom zapisa u bazi podataka nije nosila naočare itd.

5 DALJA ISTRAŽIVANJA I BUDUĆNOST BIOMETRIJSKIH SISTEMA

Mnoge tehnike autentifikacije su danas raspoložive i uveliko se koriste. Međutim tehnike koje se odnose na primenu biometrijskih karakteristika su u prednosti u odnosu na tradicionalne metode, iz prostog razloga što su neke osobine ili svojstva ono što smo mi i što nas u najvećoj meri čini. Ovakva svojstva pojedinaca je teško kopirati ili oponašati.

Dalja naučna istraživanja i budućnost biometrijskih sistema se odnose na integraciju sa prepoznavanjem glasa, otisaka prstiju, ili geometrije dlana, kao i prepoznavanju mrežnjače oka. Sve prisutnija veštačka inteligencija takođe može doprineti efikasnosti, kao i poboljšavanju performansi. Takođe tehnike autentifikacije zasnovane na algoritmima za prepoznavanje sa video sekvenci imaće značajne prednosti u kontroli saobraćaja, i sprvođenju zakona. Neki vidovi ove tehnike u čijoj je osnovi prepoznavanje lica se koristi i u robotici. Dakle budućnost autentifikacije leži u metodama za prepoznavanje lica.

Prema predviđanju Lawrence Hornaka, direktora Centra za istraživanje identifikacionih tehnologija (CITeR), u budućnosti će putnici biti identifikovani dok hodaju hodnicima zgrada, aerodromima i sl., pri čemu će im kamere očitati strukturu oka i oblik lica, bez stajanja na posebnu tačku za proveru ili gledanja u kameru.

LITERATURA

1. Delac K., Grgic M. and Stewart B.M, "Recent Advances in Face Recognition", First published November 2008, Printed in Croatia.
2. L. Sirovich, M. Meytlis, Symmetry, "Probability and Recognition in Face Space", Proceedings of the National Academy of Sciences, Vol. 106, No. 17, 28 April 2009, pp. 6895-6899.
3. Daijin Kim, Jaewon Sung, "Digital Media Research Lab, LG Electronics", Automated Face Analysis: Emerging Technologies and Research, Hershey, New York, 2009.
4. Liya Ding; Martinez, A.M. "Features versus Context: An Approach for Precise and Detailed Detection and Delineation of Faces and Facial Features", Dept. of Electr. & Comput. Eng., Ohio State Univ., Columbus, OH, USA, 2010.
5. Yin Zhang; Zhi-Hua Zhou; "Cost-Sensitive Face Recognition", Nat. Key Lab. for Novel Software Technol., Nanjing Univ., Nanjing, China, 2010.
6. Kumar, R.; Barmpoutis, A.; Banerjee, A.; Vemuri, B.C.; "Non-Lambertian Reflectance Modeling and Shape Recovery for Faces Using Tensor Splines", Dept. of Comput. & Inf. Sci. & Eng., Univ. of Florida, Gainesville, FL, USA, 2011.
7. Inli Suo; Song-Chun Zhu; Shiguang Shan; Xilin Chen; "A Compositional and Dynamic Model for Face Aging", Grad. Univ. of Chinese Acad. of Sci., Beijing, China, 2010.
8. Zhaojun Xue, Dong Ming, Wei Song, Baikun Wan, Shijiu Jin, "Infrared gait recognition based on wavelet transform and support vector machine", College of Precision Instruments and Optoelectronics Engineering, Tianjin University, China, August 2010.
9. P.J. Phillips, W.T. Scruggs, A.J. O'Toole, P.J. Flynn, K.W. Bowyer, C.L. Schott, M. Sharpe, „FRVT 2006 and ICE 2006 Large-Scale Results“, NISTIR 7408, National Institute of Standards and Technology, 56 pages, 2007.

10. Liya Ding; Martinez, A.M.; Dept. of Electr. & Comput. Eng “Features versus Context: An Approach for Precise and Detailed Detection and Delineation of Faces and Facial Features.” Ohio State Univ., Columbus, OH, USA, 2010.
11. Queirolo, C.C.; Silva, L.; Bellon, O.R.P.; Segundo, M.P. Dept. tie Inf., „3D Face Recognition Using Simulated Annealing and the Surface Interpenetration Measure Univ“. Fed. do Parana, Curitiba, Brazil, 2010.
12. Kemelmacher-Shlizerman, I.; Basri, R.; “3D Face Reconstruction from a Single Image Using a Single Reference Face Shape”, Dept. of Comput. Sci. & Eng., Univ. of Washington, Seattle, WA, USA, 2011.
13. Ianzhuang Liu; Yu Chen; Xiaoou Tang; “Decomposition of Complex Line Drawings with Hidden Lines for 3D Planar-Faced Manifold Object Reconstruction”, Dept. of Inf. Eng., Chinese Univ. of Hong Kong, Hong Kong, China, 2011.
14. Unsang Park; Yiyong Tong; Jain, A.K.; “Age-Invariant Face Recognition”, Dept. of Comput. Sci. & Eng., Michigan State Univ., East Lansing, MI, USA, 2010.
15. Berretti, S.; Del Bimbo, A.; Pala, P.; “3D Face Recognition Using Iso-geodesic Stripes”, Dipt. di Sist. e Inf., Universitd degli Studi di Firenze, Firenze, Italy, 2010.
16. Yueming Wang; Jianzhuang Liu; Xiaoou Tang; “Robust 3D Face Recognition by Local Shape Difference Boosting”, Dept. of Inf. Eng., Chinese Univ. of Hong Kong, Hong Kong, China, 2010.
17. Lončarević Z., “Tehnike autentifikacije zasnovane na prepoznavanju lica”, Master rad, Fakultet Organizacionih nauka, Univerzitet u Beogradu, 2011.
18. Saračević M., Mašović S., Lončarević Z., “Primena UML-a u razvoju softvera larmanovom metodom”, X međunarodni naucno-strucni Simpozijum INFOTEH - Jahorina, BIH, ISBN: 99938-624-2-8, Vol. 10, Ref. E-I-27, p. 519-523, 2011.
19. Saračević M., Mašović S., Lončarević Z., “Primena UML dijagrama aktivnosti u predstavljanju Data Mining modela tehnikom genetskih algoritama”, 18. Internacionalni telekomunikacioni forum TELFOR 2010, ISBN: 978-86-7466-392-9, pp. 1101-1104, 2010.

RESUME

Many authentication techniques are available today and are used massively, however, the techniques which are related to application of biometric characteristics possess an advantage over traditional methods, for the simple reason that some features or properties actually represent ourselves and our values. These properties are not easily copied or imitated.

Authentication techniques based on face recognition technology are yet to be greatly appreciated and their results are already great. One in a thousand attempts the face recognition technology denies access to the user, or some "intruder" manages to cheat the system, which is not such a bad result. However, with the emergence of new technologies (for instance, high resolution cameras, 3D cameras, and the more sophisticated computer technology), this technique is yet to become important in biometrics as well as in other spheres of human life and entertainment. In combination with other forms of biometrics, as part of multimodal systems, it creates a technique of authentication which adapts to combinatios in various forms of a hybrid system. Let us also mention voice recognition, finger print, or palm geometrics, as well as eye length and retina recognition technology. According to Lawrence Hornak, executive of Centre for Identification Technology Research (CITeR), in the future passengers will be identified while they walk the building

corridors, airports etc., whereby cameras will scan their eye length and face shape, and they will not have to purposefully stand in front of the camera.

The future of authentication technique based on face recognition lies in the technique which uses 3D technology for face recognition as well as in 3D algorithms. The all present artificial intelligence can also contribute to this method's efficacy, as well as in improving the performance. Furthermore, the authentication techniques based on video sequences recognition algorithms will have significant advantages in traffic control and law enforcement. Some forms of this technique which is partially based on face recognition is used in robotics as well. Therefore, the future of authentication lies in face recognition techniques.

NAKNADA NEMATERIJALNE ŠTETE U TEORIJI I SUDSKOJ PRAKSI REPUBLIKE SRBIJE

Maida Bećirović-Alić

Departman za pravne nauke,
Internacionalni Univerzitet u Novom Pazaru, Srbija
maida.becirovic@uinip.edu.rs

Amela Ahmatović-Ljajić

Departman za ekonomske nauke,
Internacionalni Univerzitet u Novom Pazaru, Srbija
a.ahmatovic@uinip.edu.rs

Apstrakt

Jezički smisao reči šteta uobičajeno ne podrazumeva samo imovinske već i moralne gubitke. Za pravilno tumačenje naknade nematerijalne štete neophodno je upoznati se sa pravima ličnosti, jer su to prava kojima se priznaje pravna zaštita pojedinca od povreda koje su nanete njegovom biću, njegovom telu ili njegovoj psihi. Otklanjanje štetne posledice jeste cilj naknade štete, naknada mora biti adekvatna šteti. S obzirom na to da nematerijalna šteta ne može imati cenu, postavlja se pitanje kako se i da li se može izvršiti naknada štete koja je nastala povredom prava ličnosti. Zaključak se našao u samoj sudskoj praksi, gde se na praktičnim primerima vidi kako i na koji način se izvršava naknada nematerijalne štete i u kojoj meri su određene zakonske odredbe ali i sudske odluke efikasne. U tom smislu se može reći da je sud kod svih oblika nanošenja nematerijalne štete stava da je pravo na naknadu nematerijalne štete osnovano kada je radnjom štetnika određeno lice trpelo strah, bolove psihičke ili fizičke prirode ili je teško povređen ugled uštećenog u sredini u kojoj prebiva.

Ključne riječi: nematerijalna šteta, štetna posledica, naknada, prava ličnosti

COMPENSATION OF NON-MATERIAL DAMAGE IN THEORY AND COURT PRACTICE IN REPUBLIC OF SERBIA

Abstract

The language meaning of the word damage usually does not imply only property but also moral losses. In order to properly interpret the compensation of non-material damage, it is necessary to get acquainted with the rights of the person, because they are the rights recognized by the legal protection of the individual against injuries inflicted on his being, his body or his psyche. The elimination of the harmful effect is the objective of the compensation of damages, the compensation must be adequately damaged. Considering that non-material damage can not have a price, the question arises as to whether or not compensation for damage resulting from a violation of a person's right can be overturned. The conclusion was found in the court practice itself, where practical examples show how and how to compensate for non-material damage

and to what extent certain legal provisions and court decisions are effective. In this sense, it can be said that in all forms of non-material damage, the court is entitled to the right to compensation for non-material damage, when a person has suffered fear, pain of a psychic or physical nature, or is seriously injured in the reputation of the injured person in the community in which he resides.

Keywords: non-material damage, harmful effect, compensation, personal rights

JEL codes: H20

UVOD

Nekada se povreda nematerijalnih vrednosti suprostavlja povredama materijalnih, pa se kaže da je na primer, nekom licu klevetom naneta velika moralna i materijalna šteta, pri čemu se pridev moralno odnosi na štetu nematerijalne prirode (Loza, 1985:176). Štetne posledice suštinski se ispoljavaju na oštećenom-licu koje je pogođeno protivpravnom radnjom štetnika. Ono trpi promenu svog određenog pravnog dobra i to na gore. Po Radišiću, šteta postaje vidljiva tek ako se savremeni stanje uštrbnutih dobara sa njihovim ranijim stanjem, pri čemu se može uzeti u obzir i budući razvitak koji je već izvestan. O šteti može biti reči samo ako postoji negativna razlika ovih stanja(Radišić, 1985:85).

Fizički i psihički bol, kao i strah mogu se podvesti pod kategorijom nematerijalne štete. Novčana naknada se dosuđuje oštećenom samo u slučaju manifestovanja posledica povreda u nekom od vidova nematerijalne štete. Član 200 Zakona o obligacionim odnosima navodi mogućnost dosuđivanja pravične naknade u slučaju pretrpljenih fizičkih bolova, pretrpljenih duševnih bolova zbog umanjavanja životne aktivnosti, naruženosti, povrede ugleda, časti, slobode ili prava ličnosti, smrti bliskog lica kao i za strah, posebno se vrši analiza intenziteta i obima pretrpljenih fizičkih ili psihičkih bolova. Nematerijalna šteta se može dosuditi nezavisno od materijalne štete, čak i u odsustvu zahteva za materijalnu štetu, oštećeni može zahtevati naknadu nematerijalne štete. "Glavni cilj naknade štete sastoji se u otklanjanju štetnih posledica. Smatra se da se taj cilj, u izvesnom smislu, može postići i kod nekih nematerijalnih šteta. Ipak, nesporno je da se naveći broj nematerijalnih šteta ne može popraviti putem naturalne restitucije. Stoga, dolazi u obzir jedino novčano davanje radi zadovoljenja (satisfakcija) oštećenog, a ne kao cena prikraćenog dobra (Obradović i Kovačević, 2014:200). "

Sud posebno mora voditi računa o značaju povređenog dobra i samom cilju kome služi naknada prilikom odlučivanja o zahtevu za naknadu nematerijalne štete, kao i njenoj visini čime se ne sme voditi težnjama koje nemaju društvenu svrhu niti su spojivi sa prirodom postojanja instituta naknade nematerijalne štete. U slučaju nastanka nematerijalne štete u nekom od vidova koji su predviđeni zakonom novčana naknada se dosuđuje oštećenom samo u slučaju kada je intenzitet i trajanje bolova ili straha opravdan što će uticati na ponovno uspostavljanje psihičke ravnoteže ili makar približno olakšanje psihičkog stanja oštećenog što se kroz praksu pokazalo kao delimično učinkovit metod postizanja cilja postojanja naknade štete, vraćanje u pređašnje stanje. Inicirajući postupak kod nadležnog suda oštećeni može ostvariti pravo za naknadom nematerijalne štete tužbom. Tužba za naknadu nematerijalne štete se odlikuje elementom određenosti vida nematerijalne štete, čak i kada je ona

prositekla iz istog životnog događaja mora se navesti svaki oblik štete pojedinačno. U današnjim, savremenim pravnim sistemima naknada nematerijalne štete je realnost. „Tako je postepeno korigovana jednostranost nekadašnje pravne tradicije utemeljene na konceptu štete iz rimskog prava koji se odnosio isključivo na imovinske štete(Kalođera, 1941:2).“

TEORIJE O NAKNADI NEMATERIJALNE ŠTETE

Osnovne teorije o osnovanosti dosuđivanja novčane naknade nematerijalne štete jesu negativna i pozitivna teorija. Pristutne su i ostale teorije koje zastupaju stav da se naknada nematerijalne štete može izvršiti samo pod određenim uslovima (Petrović, 1996:15-31). Prema jednoj grupi teoretičara, pojam nematerijalne štete određuje se na negativan način i to u smislu ustanovljenja građanske odgovornosti zbog zaštite imovinskih dobara od protivpravnih radnji, s tim u vezi oni navode da bi novčana naknada nematerijalne štete značila degradaciju ličnih dobara čoveka. Nematerijalna šteta postoji uvek kada novčana reparacija nije u stanju da bude adekvatna šteti, da bude objektivno procenjena. Tako će biti u slučaju kada novac u odnosu na pretrpljenu štetu ne može ispuniti svoju funkciju ekvivalenta. Uprkos negativnom karakteru ove definicije- ekonomski kriterijum joj je osnov - ona jeste zadovoljavajuća jer cilj naknade štete jeste uspostavljanje ranijeg stanja (restitucija). Princip koji pristalice negativne teorije još zagovaraju jeste da čak i kada postoji osnov za naknadu nematerijalne štete , ne može se utvrditi pravična visina novčane naknade jer je unutrašnji bol fenomen koji je nemeđljiv. Za razliku od negativne teorije, pozitivna teorija polazi od stava da je sredstvo kojim se na neki način može ukloniti, ili makar ublažiti neravnoteža psihičkog života žrtve koja je pretrpela fizičke i duševne bolove novčana naknada, koja se ni u kom slučaju ne smatra „cenom“ već mogućnosti pribavljanja nekog zadovoljstva u cilju ublažavanja prouzrokovanih patnji. Osnovna razlika između pozitivne i negativne teorije ogleda se u moralnosti potraživanja naknade, jer se smatra da lice koje je nanelo štetu nad ličnim dobrima oštećenog ne može novcem otkloniti povrede, a moralan čovek nikada nebi prihvatio takvu vrstu naknade.“ Zato novčana naknada nalazi pogodno tlo kod osoba sa nerazvijenim sistemom vrednosti, koji pristaju da se u sudnici diskutuje o njihovim najuzvišenijim osećanjima i najsvetijim bolovima(Kalođera, 1941:21).“

Postoje i teorije koje prihvataju određena shvatanja i iz pozitivne i iz negativne teorije, gde pod određenim uslovima priznaju novčanu naknadu nematerijalne štete. Drugi teoretičari smatraju da se naknada nematerijalne štete može tražiti samo ukoliko je povreda ličnih prava nastala izvršenjem krivičnog dela ili na području ugovorne odgovornosti. Stav da se naknada nematerijalne štete može tražiti samo ukoliko je istovremeno pričinjena i materijalna štete nailazi na mnoge kritike jer je neprihvatljivo uslovljavanje jedne naknade drugom.

NAKNADA NEMATERIJALNE ŠTETE PREMA ZAKONU O OBLIGACIONIM ODNOSIMA

Nematerijalna šteta je definisana Zakonom o obligacionim odnosima. [15] ZOO je predvideo novčanu i nenovčanu naknadu nematerijalne štete koja se dosuđuje u slučaju povrede prava ličnosti. Zakon o obligacionim odnosima posebno ističe povredu prava ličnosti u čl. 199. kao i u čl.200. što po mišljenju autora predstavlja mnogo širi pojam koji se ne odnosi samo na fizičku bol, duševnu bol kao i strah, već ovaj termin predstavlja otvorenu kategoriju pod kojom se mogu svrstati i drugi vidovi naknade materijalne štete što omogućava svakom licu kojem je povređeno pravo ličnosti da zahteva novčanu ili nenovčanu nanadu štete.

Član 199. Zakona o obligacionim odnosima određuje da u slučaju povrede prava ličnosti sud može odrediti da lice koje je nanelo štetu objavi presudu, ispravku ili pak narediti povlačenje izjave koja je izazvala povredu na trošak štetnika, isti član ZOO u delu "...ili što drugo čime se može ostvariti svrha koja se postiže naknadom" ostavlja prostora sudu da donese odluku koja će na najbolji način zadovoljiti oštećenu stranu u svakom konkretnom slučaju jer cilj nematerijalne naknade jeste upravo uspostavljanje narušene psihičke ravnoteže oštećenog, a s obzirom na to da je svaka individua specifična i jedinstvena ne može se nikako generalizovati način nenovčane naknade nematerijalne štete što upravo i omogućava ovaj član. ZOO pored nenovčane naknade nematerijalne štete predviđa i novčanu naknadu koja se određuje kao pravična novčana naknada. "Novčana naknada nematerijalne štete nema za svrhu reparaciju onog što je oštećeni izgubio, već da oštećeni za dosuđeni novčani iznos može sebi da pribavi ono zadovoljstvo koje mu na najbolji način omogućava da uspostavi narušenu psihičku ravnotežu." [36]

Suštinska razlika između novčane i nenovčane naknade nematerijalne štete jeste u načinu dokazivanja, jer je oštećeni u slučaju kada traži nenovčani oblik naknade štete dužan dokazati samo povredu nekog od prava ličnosti, a u slučaju kada traži novčani oblik naknade štete oštećeni dužan dokazati povredu ličnog dobra ali i dokazati posledicu koja je proitekla iz te povrede.

Zakon o obligacionim odnosima je taksativno regulisao oblike nematerijalne štete za koje se može dosuditi novčana naknada.

Fizički bol i strah su regulisani uopšteno, jer odredbe člana 200. stav 1. Zakona o obligacionim odnosima ne regulišu pojedinačne slučajeve koje uzrokuje fizički bol i strah, za razliku od pravične novčane naknade nematerijalne štete za duševne bolove koja se može dosuditi za taksativno navedene slučajeve.

Duševni bolovi nisu samostalan oblik nematerijalne štete (član 155. Zakon o obligacionim odnosima). Duševni bolovi su kriterijumi na osnovu kojih sud ceni da li su oni takve jačine i trajanja da predstavljaju osnovu za naknadu nematerijalne štete, a sama nematerijalna šteta je povreda nekog od prava ličnosti (prava na fizički integritete, psihički integritet, zaštitu zdravlja, dostojanstvo, slobodu).

Nematerijalna šteta za pretrpljene duševne bolove može se dosuditi i isplatiti u sledećim slučajevima: zbog umanjenja životnih aktivnosti, zbog naruženosti, povrede ugleda, časti, slobode, smrt bliskog lica, zbog naročito teškog invaliditeta bliskog lica i zbog krivičnih dela protiv dostojanstva ličnosti i morala. Ova vrsta štete regulisana je i drugim zakonima. Na sve ove zakone odnosno pojedine njihove delove, koji se

tiču pojedinih slučajeva naknade štete zbog pretrpljenih duševnih bolova primenjuju se odredbe člana 200. stav 1. Zakona o obligacionim odnosima.

VRSTE NEMATERIJALNE ŠTETE

Nematerijalna šteta je definisana kao nanošenje drugome fizičkog ili psihičkog bola ili straha. U teoriji nematerijalna, neimovinska, moralna ili idealna šteta predstavlja štetu na ličnim i neimovinskim dobrima čoveka gde se kod određenog lica izaziva psihičko uznemiravanje. Merilo za razlikovanje materijalne i nematerijalne štete leži u pojmu imovinskog i neimovinskog dobra, gde se pod imovinskim dobrima smatraju sva dobra čija se vrednost može izraziti u novcu, tj. dobra koja imaju opštu vrednost. Nasuprot tome vrednost neimovinskih dobara se ne može izraziti u novcu jer je njihova vrednost vezana za lice kojem dobro pripada, dok za ostala lica ono nema nikakvu vrednost, ni upotrebnu ni prometnu.

Oštećenom se novčana naknada zbog nanošenja nematerijalne štete može dosuditi samo u zakonom propisanim uslovima. Prema Zakonu o obligacionim odnosima (čl.200), nematerijalna šteta se može zahtevati u sledećim slučajevima:

- za pretrpljene fizičke bolove;

“Za neprijatne subjektivne osećaje koji nastaju usled štetnih draži na specifične nervne završetke u medicini se koristi termin bol, a termin fizički deo je pravnog određenja, u cilju diferenciranja od duševnih bolova.(Ćirić, 2013: 35)” Lice koje je pretrpelo fizičke bolove može zahtevati naknadu, gde se veštačenjem utvrđuje intenzitet i vreme trajanja bolova od čega će i zavisiti visina naknade. Kada je reč o intenzitetu bola koji opravdava naknadu, po pravilu bolovi moraju biti jaki i dužeg trajanja, a pored ovoga uslova razmatraju se i druge pojedinosti vezane za svaki konkretan slučaj.

- za pretrpljene duševne bolove zbog umanjenja životne aktivnosti;

Pod ovim osnovom se smatraju sva ograničenja u pogledu umanjenja životne aktivnosti koje je oštećeni ostvarivao ili bi u normalnim okolnostima ostvario u budućnosti. Novčana naknada se dosuđuje i usled privremenog umanjenja životne aktivnosti ukoliko postoje posebne okolnosti kao opravdavajući faktor. Na visinu naknade štete utiče i životno doba oštećenog, intenzitet kao i vreme trajanja duševnih bolova. Postoje slučajevi i kada se stanje oštećenog pogorša nakon donešene presude, što ima za posledicu još više smanjenje njegove životne aktivnosti, tada presuda može biti izmenjena jer se radi o novoj šteti.

- naruženosti;

Naknada štete zbog nastupa naruženosti pripada svakom licu jer zbog tog stanja lice trpi psihičke patnje, pa i visina štete zavisi od stepena naruženosti i mesta na kome se nalazi oštećenje, međutim pod ovim osnovom se traži naknada i za gubitak nekog dela tela. Teži oblik naruženosti podrazumeva promene na licu koje izazivaju odbojnost okoline ili sažaljenje, pa su primetost, obim kao i lokalizacija oštećenja bitni parametri kod određivanja visine novčane naknade.

- povrede ugleda, časti i dostojanstva;

Povreda ugleda i časti podrazumeva skup objektivnih i subjektivnih elemenata, koje je potrebno ceniti u svakoj konkretnoj situaciji. Čast je skup čovekovih vrlina i mišljenje koje pojedinac ima o sebi samom, a ugled je objektivna kategorija, koja

podrazumeva stav i mišljenje, koje ima sredina o ličnosti nekog pojedinca. Dakle, da bi se oštećenom licu priznalo pravo na novčanu satisfakciju zbog navedenog vida nematerijalne štete, potrebno je postojanje uzročno-posledične veze između događaja kojim je šteta izazvana i nastanka nematerijalne štete, kao i uverenje suda da je u konkretnom slučaju pravično dosuditi oštećenom licu novčanu satisfakciju (Ćirić, 2013:36).

- povrede slobode ili prava ličnosti;

Naknada štete u slučaju povrede slobode i prava ličnosti jeste jedinstven vid štete gde se obuhvataju sve štetne posledice koje su proistekle iz neosnovanog lišenja slobode a vezane su za ličnost oštećenog. Sud uzima u obzir sve subjektivne i objektivne posledice prilikom odmeravanja štete, kao što su raniji ugled oštećenog i kasnije posledice nastale zbog lišenja slobode a odnose se na ponašanje sredine prema njemu. Činioci koji se još uzimaju u obzir jesu priroda, težina i trajanje psihičkih bolova koji su posledica lišenja slobode. I ovaj vid naknade nematerijalne štete reguliše član 200. Zakona o obligacionim odnosima [16] koji precizno i taksativno navodi u kojim se slučajevima može tražiti naknada nematerijalne štete, pa između ostalih slučajeva se spominje i povreda slobode što predstavlja osnov za pravo na novčanu satisfakciju licu koje je neosnovano lišeno slobode.

- smrti bliskog lica;

Smrt bliskog lica predstavlja još jedan osnov za naknadu nematerijalne štete, kao i kod drugih vidova i u ovim slučajevima visina naknade zavisi od intenziteta psihičkih bolova koje oštećeni trpi. Druge okolnosti koje su izuzetno bitne kod ovog vida naknade jesu stepen srodstva između oštećenog lica i poginulog, ali i emotivne povezanosti navedenih lica. Posebno teškim slučajevima se smatraju deca koja izgube roditelje jer samim tim oni gube i roditeljsku pažnju, ljubav, i negu koju bi dobijao da je roditelj živ, s tim u vezi uzimaju se u obzir i duševni bolovi koje će dete trpeti u budućnosti.

- strah;

Strah jeste emocionalan poremećaj koji ostavlja psihičke posledice kod oštećenog kao što su narušena psihička ravnoteža i trauma. "Bol je prvenstveno tjelesni osećaj, dok je strah psihičko osjećanje reaktivne prirode. Zbog toga fizički bolovi i strah mogu, ali i ne moraju postojati istovremeno. "Strah se javlja kao primarni i sekundarni. Primarni je neprijatno mučno osećanje koje postoji neposredno pre, za vreme i kratko vreme nakon egzistencijalno opasnih situacija, a deli se na lak, srednji, jak i veoma jak. Sekundarni je kasnije emocionalno stanje, nakon prolaska egzistencijalne opasnosti i najčešće postoji kod težih povreda, neophodnosti dužeg lečenja i Rehabilitacije (Ćirić, 2013:36). " Kao pravni pojam, strah je jedan od oblika nematerijalne štete koja nastaje kad je ugroženo lično pravo pojedinca (Bikić, 2010:22). " Osnovni kriterijum za dosuđivanje naknade jeste pouzdano utvrđenje intenziteta pretrpljenog straha kao i trajanja kao spoljašnjeg elementa koji opravdava dosuđivanje naknade. Dokazna sredstva koja će dokazati postojanje straha jesu najčešće veštačenja ili putem svedoka. "Naknadu štete može ostvariti ono lice koje trpi strah zbog vlastite opasnosti, ali ne ako je strah izazvan brigom za drugoga, pa makar to bio i bliski srodnik (Krsmanović, 2003: 62). "

IZABRANI PRIMERI NAKNADE NEMATERIJALNE ŠTETE IZ SUDSKE PRAKSE REPUBLIKE SRBIJE

Ostvarivanje prava na novčanu naknadu nematerijalne štete zbog povrede časti, ugleda, slobode ili prava ličnosti koju pruža Zakon o obligacionim odnosima predstavlja tekovinu savremenog, demokratskog društva, jer se ovim štite intimna osećanja pojedinca, njegovo pravo da se slobodno kreće, razmišlja, da živi život dostojan čoveka (Petrović i Petrović, 2012: 291).

Prilikom odlučivanja o zahtevu za naknadu nematerijalne štete sud bi trebalo da vodi računa o važnosti dobra koje je povređeno kao i cilju zbog kojeg postoji naknada. Da bi se kod oštećenog lica uspostavila psihička ravnoteža koja je narušena, dosudiće mu se novčana naknada ali samo u slučajevima kada jačina i trajanje bolova to opravdavaju. Da bi ostvario svoje pravo za naknadom nematerijalne štete, oštećeni inicira postupak tužbom kod nadležnog suda.

Naknada nematerijalne štete se sastoji se u isplati sume novca, kao satisfakciji za pretrpljenu nematerijalnu štetu, da bi se kod oštećenog uspostavila psihička i emotivna ravnoteža koja je postojala pre štetnog događaja, u meri u kojoj je to moguće, a pre svega da bi se uklonile štetne posledice koje su nastale nad ličnim dobrima oštećenog. Čast se definiše kao subjektivna kategorija i kao mišljenje koje čovek ima o sebi, kao pripadnik određene društvene sredine ili društvene grupe, čiju vrednost je prihvatio, a ugled predstavlja mišljenje koje ima sredina, javno mnjenje o ličnosti i koji je objektivna kategorija. [29] U skladu sa zaštitom koja se časti i ugledu garantuje odredbama Zakona o obligacionim odnosima, u sudskoj praksi je zauzet stav da kada je oštećeni zbog povrede časti i ugleda trpeo duševne bolove, sud mu pored sankcije iz člana 199. Zakona o obligacionim odnosima, može dosuditi i pravičnu naknadu kada zbog okolnosti slučaja samo na taj način može dati pravičnu satisfakciju. U tom smislu je i usvojen tužbeni zahtev zbog povrede ugleda i časti tužilje u objavljenom članku koji je potvrdio je odluku da tužilja ima pravo da joj se dosudi pravična novčana naknada u iznosu od 100.000 dinara za pretrpljene duševne bolove, s obzirom da je značajan list objavio informacije da je tužilja dok je obavljala funkciju vaspitačice u vrtiću zlostavljala dečake tako što ih je zaključavala u kupatilo. Protiv tužilje je pokrenut disciplinski postupak u kome se dokazalo da nije kriva za navedene optužbe. Direktorica vrtića je poslala listu demant međutim on nikada nije objavljen. U presudi se navodi i da su javna glasila dužna da se staraju da objavljuju istinite i potpune informacije a ne poluistine, sumnje ili neistine. Neistinita informacija koja se objavi u listu je osnov za utvrđivanje naknade nematerijalne štete zbog nanetog psihičkog bola izazvanog povredom ugleda i dostojanstva istog, takođe sud je naložio da se presuda objavi u istom listu čime je dosuđena i nenovčana naknada nematerijalne štete, što predstavlja još jedan vid satisfakcije oštećenog lica u ovom slučaju. [22] Kumulacija sankcija je dakle dopuštena kada okolnosti slučaja to dozvoljavaju, što znači da u svakom slučaju treba ocenjivati da li okolnosti slučaja zaista zahtevaju kumulaciju. Iz iznetih primera možemo zaključiti da je iz stava sudske prakse pravo na naknadu nematerijalne štete zbog povrede časti i ugleda osnovano kada je radnjom štetnika teško povređen ugled uštećenog u sredini u kojoj prebiva.

Pored povrede časti i ugleda u sudskoj praksi se često javljaju presude za naknadu nematerijalne štete zbog povrede prava ličnosti, u ovom slučaju zbog diskriminacije. U zakonodavstvu Republike Srbije predviđena je zaštita od diskriminacije, kao i pozitivna diskriminacija. Takođe ratifikovane međunarodne konvencije po izričitim odredbama Ustava Republike Srbije čine sastavni deo unutrašnjeg pravnog poretka (Petrović i Petrović, 2012: 199).

Značajnu novinu u ostvarivanju prava na naknadu nematerijalne štete zbog smrti bliskog lica doneo je Zakon o obligacionim odnosima u pogledu prava lica na naknadu štete posebno zbog teškog invaliditeta njihovog srodnika. Posle stupanja na snagu ZOO, sudska praksa je zauzela nedvosmislen stav da se pravična novčana naknada nematerijalne štete zbog invaliditeta nekog lica može dosuditi bračnom drugu, deci ili roditeljima samo u slučaju naročito teškog invaliditeta tog lica čije je postojanje kod navedenih srodnika izazvalo posebne patnje.

Prema sudskoj praksi naročito teška unakaženost lica njegovim srodnicima daje pravo na pravičnu novčanu naknadu zbog naročito teškog invaliditeta, pa: „Pravo na naknadu neimovinske štete za pretrpljene bolove zbog unakaženosti ima isključivo neposredno oštećeni. Njegovi srodnici u slučaju postojanja teške unakaženosti mogu jedino tražiti naknadu za pretrpljene bolove zbog naročito teškog invaliditeta, ali nisu ovlašćeni da zahtevaju naknadu po osnovu pretrpljenih duševnih patnji zbog unakaženosti.“ [20]

Naročito težak invaliditet nekog lica utvrđuje se od strane sudskog veštaka, i potrebna je kumulacija subjektivnih i objektivnih merila. „Subjektivne tegobe oštećenog, sažaljenje njegovih bliskih srodnika i sam procenat umanjene životne aktivnosti nisu jedini kriterijumi od odlučnog značaja za dosuđivanje naknade ove štete oštećenim u smislu člana 201. Stav 3. ZOO. Naročito težak invaliditet bliskog srodnika zbog kojeg oštećeni trpe duševne bolove, procenjuje sud prema objektivnim merilima.“ [21]

Prema članu 200. ZOO, sud će dosuditi novčanu naknadu zbog smrti bliskog lica ako okolnosti slučaja opravdavaju dosuđivanje takve naknade. Novčana naknada koja se daje u ovakvim slučajevima srodnicima ima funkciju satisfakcije: „Duševni bol je nemerljiv i novčana naknada nije u funkciji uspostavljanja ekvivalencije kao kod materijalne i naturalne štete. Ona predstavlja satisfakciju tj. zadovoljenje kojim oštećeni ublažava i potiskuje svoju patnju i tugu, sredstvo kojim oštećeni zadovoljenjem potreba koje ne bi mogao podmiriti olakšava sebi život i čini ga podnošljivijim, ublažava duševnu bol.“ [23]

U članu 201. stav 1. ZOO određuje lica koja imaju pravo na naknadu nematerijalne štete za duševnu bol koju trpe usled smrti nekog lica, te kao bliska lica određuje: bračnog druga, decu i roditelje umrlog lica, a u slučaju trajnije zajednice života između umrlog i njegove braće i sestara, naknada se može dosuditi i njima, stav 2. Prema stavu 4. istog člana naknada se može dosuditi i vanbračnom drugu ako je između njega i umrlog postojala trajnija zajednica života.

Vremenom se u delu sudske prakse pokazalo da zajednica života koja predstavlja jedan od osnova za priznanje naknade, ne mora biti poistovećena sa zajedničkim domaćinstvom ako druge okolnosti ukazuju da su umrla osoba i njegova braća i sestre bili veoma vezani jedno za drugo (Petrović, 1987:30). Međutim, kod naknade štete pretežni uticaj ima emotivna veza, te se naknada dosuđuje i kada su živeli odvojeno

braća i sestre. „Trajnija zajednica života može postojati između lica koja ne žive u istom stanu.“ [26] U pogledu naknade nematerijalne štete za duševne bolove zbog smrti vanbračnog druga, pretpostavka je trajnije zajednice ekonomske prirode sa zajedničkim življenjem. „Vanbračni drug ima pravo na naknadu štete za duševne bolove zbog smrti svogvanbračnog druga akoje između njih postojala trajnija zajednica života.“ [27]

U normalnim životnim situacijama pojava duševnog bola kod najbližih srodnika izazvana smrću bliskog lica notorna je činjenica. Zbog toga se ne smatra neophodnim u svakom sudskom slučaju prilikom odmeravanja naknade utvrđivati psihijatrijskim veštačenjem intenzitet pretrpljenog duševnog bola. Pošto je opšte poznato da je bol roditelja, naročito majke za detetom najveći, da deca zbog smrti roditelja doživljavaju traume da je bol roditelja uglavnom trajniji od bračnog druga, preporučuje se samo po izuzetku vršenje psihijatrijskih veštačenja, i to po predlogu stranaka, u situacijama kada se sumnja da zbog same strukture ličnosti i ličnih svojstava organizma pored duševnog bola smrt bliskog srodnika prouzrokovala i psihičko oboljenje (Trifunović,1998:30). “Duševni bol zbog smrti bliskog srodnika je subjektivan, individualan i zavisi od psihološke strukture ličnosti.” [24]

U slučaju neosnovanog lišenja slobode najpre se povređuje telesna sloboda fizičkog lica- titulara prava na slobodu. Telesna sloboda koja implicira slobodno kretanje, boravak i nastanjivanje, slobodno odlučivanje o vlastitom zdravstvenom stanju i o medicinskim i o drugim zahvatima koji se tiču telesnog integriteta ličnosti, najvažniji je aspekt opšteg pojma slobode i pretpostavka ostvarivanja drugih aspekata slobode (Baretić, 2006:143). Duševni bolovi zbog neosnovanog lišenja slobode predstavljaju jedinstveni vid štete, koji obuhvata sve štetne posledice nematerijalne prirode, vezane za ličnost oštećenog, proistekle iz neosnovanog lišenja slobode. [25]

Pravo na naknadu štete zbog neosnovanog lišenja slobode jeste lično pravo, ustanovljeno u korist lica koje je pretrpelo štetu lišenjem slobode. Naknada štete zbog neosnovanog lišenja slobode, kao i naknada štete zbog neopravdane osude, dosuđuje se u jedinstvenom iznosu, jer je reč o jedinstvenoj nematerijalnoj šteti. Presuda [17] u kojoj je utvrđeno da tužiocu, koji je po zanimanju diplomirani inženjer poljoprivrede, određen pritvor u trajanju od jednog meseca, da bi sledećim rešenjem bio produžen još dva meseca. U presudi [34] tužilac je u pritvoru proveo ukupno 85 dana međutim u drugostepenom postupku [33] tužilac je oslobođen optužbe i pušten je na slobodu jer nije dokazano da je učinio krivično delo koje mu se stavljalo na teret. Na osnovu ovih činjenica prvostepeni sud je zaključio da se tužiocu naknadi šteta koju je pretrpeo smatrajući da se adekvatna satisfakcija u ovom slučaju postiže sa 800.000 dinara. S tim u vezi i Konvencija za zaštitu ljudskih prava i osnovnih sloboda propisuje u čl.5. st. 5 da svako ko je bio uhapšen ili lišen slobode u suprotnosti s odredbama ovog člana ima pravo na naknadu. Ovom presudom se potvrđuje efikasno sprovođenja zakona u kojem jasno stoji da lica koja su neosnovano lišena slobode imaju pravo da traže novčanu naknadu nematerijalne štete, osnov ovog prava leži i u brojnim međunarodnim aktima, pre svega u Konvenciji za zaštitu ljudskih prava i osnovnih sloboda.

Nematerijalna šteta sastoji se u povredi prava ličnosti na čast i ugled, kao i u povredi prava na psihički integritet. Nakon donošenja Zakona o obligacionim odnosima, u više sudskih odluka priznavala se naknada za umanjeње životne aktivnosti, za strah,

povredu časti i ugleda, koji su posledica neosnovanog lišenja slobode. U pogledu prava na naknadu štete primenjuju se odredbe Zakona o obligacionim odnosima, a to član 155. i članovi 199-204. To znači da se nadoknađuje svaka vrsta pretrpljene štete. U pogledu vidova i oblika štete koja se nadoknađuje sudska praksa je menjala i razrađivala stavove, kako pod uticajem promenjenih prilika, tako i zbog izmena propisa ili prihvatannja drugačijeg mišljenja (Vasiljević i Grubač, 1987: 743) Pravo na naknadu štete jeste elementarno pravo lica neosnovano lišenog slobode u težnji da se poprave posledice kršenja njihovih prava i da im se pruži moralna i materijalna satisfakcija. U nastojanju da se što potpunije pruži društvena rehabilitacija ovih lica, u Zakoniku o krivičnom postupku propisane su odredbe koje se odnose na objavljivanje u sredstvima javnog informisanja odluke iz koje proizilazi neosnovanost lišenja slobode i dostavljanje odluke trećim licima.

Ustav Republike Srbije propisuje zabranu diskriminacije [14], i naređuje zabranu svaki vid diskriminacije a naročito po osnovu rase, pola, nacionalne pripadnosti, društvenog porekla, rođenja, veroispovesti, političkog ili drugog uverenja, imovnog stanja, kulture, jezika, starosti i psihičkog ili fizičkog invaliditeta (stav 3.).

U presudi [19] donetoj od Vrhovnog suda Srbije navodi se da će tuženi biti obavezan da u dnevnom listu objavi javno izvinjenje tužiocima koji su bili diskriminirani od strane tužioca sledeću sadržinu: "tuženi se izvinjava tužiocima zato što su određenog dana isključivo zbog pripadnosti romskoj etničkoj zajednici bili sprečeni od strane radnika tuženog u svojoj nameri da uđu na bazen tuženog". Sud je takođe obavezao tuženog da se ne sme više ophoditi prema pripadnicima različitih manjina na isti način i da svoje poslovanje ne zasniva na povredi prava ličnosti, tj. bilo kakvoj diskriminaciji po bilo kojem osnovu. Tužbeni zahtev u ovom slučaju je osnovan jer su ispunjeni uslovi iz člana 157. ZOO o povredi prava ličnosti prema kom svako lice može zahtevati od nadležnog organa prestanak povređivanja ljudskog integriteta, i svih ostalih prava ličnosti bez razlike na rasu, boju ili etničko poreklo. Kao što sud u obrazloženju iste presude navodi: "Zbog ovog događaja tužioci su trpeli duševne bolove zbog povrede prava ličnosti jer im nisu omogućena sva prava koja imaju lica koja nisu pripadnici romske etničke zajednice, zbog čega su trpeli osećaj povređenosti i poniženosti". U ovom slučaju sud je smatrao da je nenovčana nematerijalna naknada prikladna zbog svih elemenata slučaja, ali i zbog nedostatka posledica koje je povreda izazvala.

U sledećem slučaju tužilja T.V. stara 77 godina, slepa osoba, ušla je u autobus sa ćerkom kao pratiocem, nakon čega je nastao problem kad je vozač je insistirao da tužilje plate punu cenu karti, iako su ga upoznale da je prvotuzilja slepa osoba koja poseduje knjižicu za povlašćenu vožnju invalidnog lica za 2008. godinu, na osnovu koje ima pravo na cenu karte umanjenju za 75% od njene vrednosti, a njen pratilac na besplatnu vožnju. Nakon uvrede koju je vozač izgovorio: "Šta ćeš ti stara da se švercuješ, sram te bilo" i insistirao da obe napuste autobus ako ne žele da kupe karte po punoj ceni, te da će da pozove policiju, obe su napustile autobus, vidno uznemirene kako uvredama vozača tako i uvredama koje su došle od strane drugih putnika. U konkretnom slučaju radi se o sporu za zaštitu od diskriminacije zbog invalidnosti po tužbi tužilja za naknadu materijalne i nematerijalne štete po osnovu člana 42. i 43. tačka 4. Zakona o sprečavanju diskriminacije osoba sa invaliditetom. Kod ovako utvrđenog činjeničnog stanja nižestepeni sudovi [36] su obavezali tuženog na isplatu

naknade materijalne štete, a drugostepeni sud [35] im je dosudio i naknadu nematerijalne štete u iznosu od po 20.000,00 dinara, za duševne bolove zbog povrede časti i ugleda, shodno članu 200. ZOO. Sud je u ovom slučaju presudio u korist oštećene strane gde je naredio naknadu novčanog ali i nenovčanog oblika naknade štete jer je smatrao da je povreda prava ličnosti izazvala štetne posledice po oštećenu stranu.

ZAKLJUČNA RAZMATRANJA

Naknada nematerijalne štete je satisfakcija koja se daje oštećenom fizičkom licu za štetu koju je pretrpeo na nekom svom nematerijalnom dobru. [18] Naknada može biti izražena u novcu ali postoji i nenovčana naknada nematerijalne štete. Odredbom člana 200. Zakona o obligacionim odnosima priznato je pravo na pravičnu naknadu nematerijalne štete za pretrpljene: fizičke bolove, duševne bolove zbog smanjene životne aktivnosti, naruženosti, povrede ugleda ili časti, povrede polne slobode, zbog smrti ili teškog invaliditeta bliskog lica. Pravo na nenovčano popravljivanje nematerijalne štete može biti objavljivanjem presude ili ispravke, ali i javno izvinjenje odnosno javno kajanje zbog učinjene nematerijalne štete nad određenim licem. Iz sudske prakse se može zaključiti da je sud u svakom konkretnom slučaju analizirao intenzitet povrede prava ličnosti ali isto tako i posledice koje su proizvod te povrede. Ukoliko je postojala štetna posledica koja je proistekla iz povrede sud je pristupao kumulaciji sankcija, gde je pored novčanog oblika naređivao i izvršenja nenovčanog oblika naknade nematerijalne štete, čime se postizao osnovni cilj nematerijalne štete, uspostavljanje psihičke ravnoteže oštećenog kao i uklanjanje štetnih posledica koje su nastale radnjama štetnika.

Neophodne su stalne aktivnosti na menjanju društvene svesti da se shvati neustavnost i protivpravnost preduzimanja radnji kojima se krše tuđa prava na život, telesni integritet, slobodu ili druga prava ličnosti. U tom smislu potrebno je delovati i na građane kao i na pojedince koje reprezentuju državnu vlast da bi se određene radnje sprečile pre nego što dođe do kršenja tuđih prava i nastajanja štete.

BIBLIOGRAFIJA

13. Bikić, Abedin.2010. Naknada štete. Sarajevo
14. Baretić, Marko.2006. Povreda prava na slobodu. Zagreb
15. Ćirić, Zoran. 2013. Sudska psihijatrija.Niš: Pravni fakultet u Nišu
16. Kalodera, Marko.1941. Naknada neimovinske štete. Zagreb
17. Krsmanović, Tomislav.2003. Aktualna sudska praksa iz građansko-materijalnog prava. Beograd
18. Loza, Bogdan.1985. Obligaciono pravo. Sarajevo
19. Obradović, Goran., Kovačević Perić, Slobodanka. 2014. Novčana naknada nematerijalne štete zbog nezakonitog otkaza, Zbornik radova pravnog fakulteta u Nišu, br.67
20. Petrović, Zdravko.1996. Naknada nematerijale štete zbog povrede prava ličnosti. Beograd

21. Petrović, Zdravko.1987. Novčana naknada za pretrpljene duševne bolove zbog smrti i teškog invaliditeta bliskog lica. Glasnik advokateske komore Vojvodine
22. Petrović, Zdravko., Petrović, Nataša.2012. Nadoknada nematerijalne štete. Beograd
23. Radišić, Jakov. 1979. Imovinska odgovornost i njen dosek. Beograd
24. Trifunović, Petar.1998. Naknada neimovinske štete zbog smrti bliskog lica. Pravni život, t.II, br.10
25. Vasiljević, Tihomir. Grubač, Momčilo. 1981. Komentar zakona o krivičnom postupku. Beograd
26. Ustav Republike Srbije, Službeni glasnik RS br.98/06
27. Zakon o obligacionim odnosima, Sl. list SFRJ", br. 29/78, 39/85, 45/89 - odluka USJ i 57/89, "Sl. list SRJ", br. 31/93 i "Sl. list SCG", br. 1/2003 - Ustavna povelja
28. "Sl. list SFRJ", br. 29/78, 39/85, 45/89 - odluka USJ i 57/89, "Sl. list SRJ", br. 31/93 i "Sl. list SCG", br. 1/2003 - Ustavna povelja
29. Presuda Vrhovnog suda Srbije, Rev.41/97
30. Presuda Vrhovnog suda Srbije, Rev.611/01
31. Presuda Vrhovnog suda Srbije Rev 229/04
32. Presuda Vrhovnog suda Srbije, Rev.br. 2596/01
33. Odluka Vrhovnog suda Srbije, Rev. 4656/00
34. Presuda Vrhovnog suda Srbije, Rev.504/
35. Presuda Vrhovnog suda Srbije Rev.br.4518/94
36. Presuda Vrhovnog suda Srbije, Rev.1192/04
37. Presuda Vrhovnog suda Srbije, Rev.1776/98
38. Presuda Okružnog suda u Beogradu, Gž. 10327/00
39. Presuda Okružnog suda u Valjevu, Gž. 1149/05
40. Presuda Okružnog suda u Valjevu, Gž. 1149/05
41. Presuda Apelacionog suda u Novom Sadu br.404/12
42. Presuda Apelacionog suda u Novom Sadu, br.138/13
43. Presuda Apelacionog suda u Novom sadu br.282/12
44. Presuda Apelacionog suda u Novom Sadu posl. br. Gž .3015/13
45. Presuda Višeg suda u Somboru posl. br. K.143/10
46. Presuda Višeg suda u Valjevu broj P.17/15
47. Presuda Višeg suda u Kraljevu Gž br.953/10
48. Presuda Osnovnog suda u Kraljevu P br.2580/10

RESUME

Non-pecuniary damage in the sense of the Law on Obligations refers to the physical pain, mental pain and fear damaged by the violation of (immaterial) personality rights, financial compensation may be awarded only when the consequences of that violation were manifested in one of the forms of non-pecuniary damage. When some of the forms of non-material damage are incurred, the injured monetary compensation may be awarded only when the severity and duration of the pain and fear or other circumstances of the case justify this in order to establish a disturbed psychic balance in the injured party, since a fair compensation is awarded to the injured party in order to allow it that by means of it, he would gain some satisfaction and that in this way the psychological emotional balance would be disturbed.

The reimbursement of non-pecuniary damage is a satisfaction given to the injured person for the damage he suffered on some of his intangible property. The fee may be expressed in cash, but there is also non-monetary compensation of non-pecuniary damage. The provision of Article 200 of the Law on Obligations relates to the right to a fair compensation of non-pecuniary damage for the suffered: physical pain, mental illness due to reduced life activity, disability, injury of reputation or honor, violation of full freedom due to death or severe disability of a close person. The right to unofficial correction of non-pecuniary damage can be by publishing a judgment or correction, but also public apology or public remorse for non-pecuniary damage caused to a particular person. From the case-law it can be concluded that in each case the court analyzed the intensity of the violation of the rights of the personality, but also the consequences that are the product of that violation. If there was a harmful consequence resulting from the violation, the court proceeded to cumulate the sanctions, where besides the pecuniary order ordered the execution of a non-monetary form of compensation for non-pecuniary damage, thus achieving the basic goal of non-pecuniary damage, establishing the psychological balance of the injured party as well as removing the harmful consequences that arose from actions.

Continuous activities to change social awareness are necessary to understand the unconstitutionality and unlawfulness of taking actions that violate the rights to life, physical integrity, freedom or other rights of the person. In this sense, it is necessary to act on citizens as well as individuals representing state power in order to prevent certain actions from being prevented before violation of other rights and the occurrence of damage.

STUDIJSKA MONOGRAFIJA: HASAN HANIĆ – ŽIVOT I DJELO ¹

Šefket Krcić

Departman za pedagoške nauke,
Univerzitet u Novom Pazaru, Novi Pazar
dr.s.krcic@uninp.edu.rs

Apstrakt

Autor se ovom osvrtu, kao preglednom članku bavi analizom studijske monografije „Hasan Hanić – život i djelo“ koja je sačinila i objavila grupa autora, a objavio Institut ekonomskih nauka u Beogradu, a štampala u elitnom stilu - Zavod za izradu novčanica i kovanog novca Topčider u Beogradu. Riječ je prvoj takvoj monografiji o djelu i života jednog profesora Beogradskog univerziteta, što prevazilazi uobičajene spomenice. Cilj ovog rada jeste da se znanstvena i kulturna javnost upozna sa portretom jednog od vodećih, ne samo jugoslovenskih, već i europskih znanstvenika iz oblasti ekonomskih znanosti, koji je brojnim svojim djelima, i javnim stručnim nastupima, na Beogradskom univerzitetu i brojnim institucijama diljem velike Jugoslavije i Europe, tijekom svoje 45-e obljetnice rada, ostvario brojne rezultate iz oblasti ekonomije i društvene teorije. Pored pristupa, u ovoj problematici, pisac daje osnovne podatke o subjektu ove monografije dr. Hasanu Haniću (1949), zatim vrši analizu strukture monografije, te posebno poglavlje pristupstvo znanstvenika u medijima i na kraju, se daje kritički pregled, kao zaključni dojam, o ovom kritičkom kolektivnom djelu.

Ključne reči: Hasan Hanić, monografija, Brodarevo, Novi Pazar, Beograd, ekonomija, mikro ekonomija, makro ekonomija, bankarstvo, informatika, kibernetika, statistika, znanstvenik, mediji,

STUDY MONOGRAPH: HASAN HANIĆ - LIFE AND WORK

Abstract

The author of this review, as a review article, deals with the analysis of the study monograph "Hasan Hanić - life and work", which was compiled and published by a group of authors, and published by the Institute of Economic Sciences in Belgrade, and printed in elite style - the Institute for Making Banknotes and Coins Topčider In Belgrade. It is the first such monograph on the work and life of a professor at the Belgrade University, which goes beyond conventional monuments. The aim of this paper is to familiarize the scientific and cultural public with the portrait of one of the leading not only Yugoslav, but also European scientists in the field of economic sciences, who is numerous in his work, and in public professional performances at Belgrade University and numerous institutions throughout the great Yugoslavia and Europe, during his 45th anniversary, has achieved numerous results in the field of economics and social theory. In addition to the approach, in this issue, the writer provides basic information on the subject of this monograph, dr. Hasan Hanić (1949), then analyzes the structure of the

---

¹ Grupa autora: Institut ekonomskih nauka, Beograd, 2017., (format B4, kunzruk papir, tvrdi povez, str. 342)

monograph, and especially the topic of the presence of scientists in the media, and finally, a critical review, as a final impression, of this critical collective work.

Keywords: Hasan Hanić, monograph, Brodarevo, Novi Pazar, Belgrade, economy, micro economics, macroeconomics, banking, informatics, cybernetics, statistics, scientist,

JEL codes: B15

UVOD

„... Dr Hasan Hanić ima orlovski pogled, ali oko iz kojeg se ne može lako procijeniti njegovo unutrašnje stanje. Pogledom i izgledom moćno upravlja i vlada sobom i okolinom u kojoj se nalazi. Ni njegov pogled ni izgled nije izraz sile i strogosti, već opuštenosti i plemenitosti (...) U svojem biću H. Hanić, s jedne strane uspije da sačuva ono najvrednije iz njegovog kraja i kulture, koje se kristilizovalo kao tradicija, i, s druge strane, da prihvati sve moderno i savremeno. On je dobar primjer kako se skladno prožimaju i harmonično opstaju, tradicija i modernizacija. Nikada nije zaboravio zavičaj iz kojeg potiče, taj prvi pogled u okolinu i u nebo. Trajno ga nosi u sebi i ne stideći ga se uvijek se vraća svom prvom pogledu i zavičaju...“

Prof. dr. Čedomir ČUPIĆ, Univerzitet u Beogradu

PRISTUP

Brojni su razlozi za pisanje i objavljivanje teksta o prof. dr. Hasanu Haniću, kao univerzitetskom djelatniku, znanstveniku iz ekonomske teorije i prakse, i uopće, kao visokom kritičkom intelektualcu. Posebno sam bio impresioniran, kada u jutarnjim programima raznih televizijskih emisija, pogledam inserte specifični Hanićevih ekonomskih komentara o stanju našeg društva uopće. Moja malenkost i moji prijatelji, smo se bezbroj puta pitali: Zašto jedan ovakav ekonomski i društveni um nije na čelu neke Vlade ili u najmanju ruku, ministar finansija? Jedna od mojih poznanika je dodao: „Da je dr. Hasan Hanić profesor u Njemačkoj ili Americi, sigurno bi bio vodeća ekonomska ličnost, a tim prije i predsjednik Vlade neke civilizirane zemlje...“ Takvo je stanje u vremenu, da je prof. Hasan Hanić odabrao Beograd i mislim, da je čast tom gradu što ima takvog znanstvenika i stručnjaka. A to što prof. Hanić, nije sa vlastima, to mu daje veći intelektualni dignitet, što nama daje posebno inspirativnog povoda, da o njemu na margini jedne monografije pišemo i razmišljamo. Jer, da je on sa vlastima, našle bi se kabine, bolje reći, tajne kabine, da mu lome kičmu. Bezbeli, dr. Hasan Hanić ima veliko interdisciplinarno, znanstveno iskustvo i odavno se nalazi na graničnoj liniji sa politikom, kao i na liniji distance sa tom politikom, pa mu je, prema tome, poznata politika, koja se udaljila od svog autohtonog značenja (da bude briga za grad i usmeravanje razvoja grada i zemlje). A kad to nije, prof. Hasan Hanić nalazi sebe, da bude što dalje od politike, a što bliže znanosti, univerzitetu i prije svega, studentima. O tome svjedoči bogati katalog, preko 50 djela iz uže znanstvene oblasti i veše stotina znanstvenih radova, objavljenih u domaćim i inozemnim časopisima i drugim važnim publikacijama. Na taj način, opus dr. Hasana Hanića, zaslužuje da bude obrađen jednom originalnom doktorskog disertacijom i na taj način bi se sagledala, sa raznih aspekata njegova znanstvena i pedagoška misao. Jer, u pitanju je takav univerzalni djelatnik, čiji je život i djelo vezano za univerzitet.

Uvaženog profesora Hanića, znao sam iz javnosti iz ranih studentskih dana. Pratio sam njegove radove objavljene u listovima i časopisima, diljem tadašnje velike Jugoslavije. Do našeg susreta je došlo u Redakciji časopisa „Gledišta“ (glasilo Beogradskog univerziteta) u Beogradu, gdje je on bio glavni urednik, a članovi Redakcije moji prijatelji i kolege, između ostalih, mr. Đorđije Uskoković, sekretar, kao i član Redakcije dr. Čedomir Čupić i drugi. Uočio sam tada, da se profesor Hanić, bez obzira što je ekonomist, po obrazovanju vrlo vješto i elitno upušta u filozofske posmodernističke diskusije, što je bio otvoreni pokaz, da se radi o jednom svestranom intelektulacu i profesoru široke i univerzalne kulture. Zapazio sam, da su za perspektivnog urednika i profesora univerziteta Hanića, filozofske diskusije o pogledima na svijet jednog Gadamera, Habermasa, Hajdegera, Sartra, Markuzea, Bloha, Leferva i drugih, bile omiljene teme. Zbog toga, bila mi je čast, što sam ga upoznao. No, na tome se nije završio naš susret u Redakciji „Gledišta“. Naime, početkom 80-ih godina prošlog stoljeća, imao sam zapaženu aferu oko reizbora za asistena na Beogradskom univerzitetu. Tada se profesor Hanić, kao Izvršni sekretar UK-a, bez obzira što moja malenkost nije bila član Partije, uključio se u ovu aferu, bez obzira što su neki kontroverzni profesori sa Ekonomskog fakulteta, tendenciozno i desničarski postupili prema mom reizboru (jer sam od strane ugledne i referentske Recenzentske komisije, dobio pozitivan prijedlog), koje su fah kolege, profesora Hanića želele da stave u drugi plan i da tim činom budem potisnut i diskriminiran.

Profesor Hanić, mogu da kažem, da je hrabro i principijelno, u tom vremenu digao glas i zatražio da se o ovom predmetu i mom problemu, na pravedan i na univerzitetski način raspravlja, što je dalo povoda nekim desničarima, sa Univerziteta da uglednog profesora Hanića neumjesno i neakademski prozivaju, da navodno, „brani svoje sunarodnike Turke“. Na te klevete i blasfemije, on se nije obazirao.

Zacijelo, taj stav prof. H. Hanića, sam dugo nosio u svojim mislima i ovdje, kada govorim, odnosno raspravljam o monografskoj studiji koja se tiče njegovog opusa i života, ne želim da prešutim. To me doista i obavezuje, da ovdje naglasim. Kasnije uvijek sam se redovno javljao profesoru Haniću i kad sam bio angažiran na Univerzitetu Crne Gore, kao i kad sam prešao sa profesionalnim angažmanom u Novi Pazar, što je i on na korektan i akademski način uzvraćao. Posebno, ističem našu suradnju nakon 2002.godine, kada je prof. H. Hanić bio jedan od suosnivača Internacionalnog univerziteta u Novom Pazaru, na kojem sam od samog početka bio angažiran kao profesor filozofije. Na ovom Univerzitetu profesor Hanić je držao više prigodnih gostujućih predavanja, pa mi je bila čast, da lično, kao sa svojim studentim pratim uživo njegova veoma živa i sadržajna predavanja, koje je on izvodio u velikom akademskom stilu. U tom smislu, nedoavnog pojavljivanja monografije „Hasan Hanić – život i djelo“ od grupe autora u Beogradu, sam doživio kao poseban čin, da je Grad Beograd, bez obzira što diskriminira narod kojem pripadam, prema profesoru Haniću, učinio jedan mali iskorak da objavi jedno korektno i sadržajno djelo o ovom izuzetnom profesoru ekonomije, svjetskog prosede. Dalje, u svom pristupu ovom djelu, ukazaću nekoliko osnovnih biografskih podataka o profesoru Haniću, kako bi čitatelji, posebno studenti bili u prilici da saznaju riječ više o ovom znamenitom autoru.

RIJEČ-DVIJE O HASANU HANIĆU:

Dr. Hasan Hanić (27. 6. 1949. godine u Ravče Polju, u Brodarevu. Roditelji: Medžid i Fata, rođena Kriještorac), eminentni ekonomist, znanstvenik, profesor univerziteta. Redovni profesor (za pr. Istraživanje marketinga) i prodekan Ekonomskog fakulteta u Beogradu. Dekan Bankarske akademije u Beogradu i prorektor Univerziteta UNUON u Beogradu. Jedan od osnivača Internacionalnog univerziteta u Novom Pazaru.

H. Hanić je porijeklom iz radničke i mnogobrojne porodice, iz sandžačkog gradića Brodareva. Krenuo je u svijet za radi osvajanja znanja i školovanja; kada je ima deset godina došao je u Novi Pazar. Iz Novog Pazara, nakon završene srednje škole se stacionirao u glavni grad ondašnje Jugoslavije, Beograd, u kojem živi skoro pedeset godina. Prema mišljenju brojnih znalaca njegovog djela, svuda se isticao radom i izuzetnim humanim stavovima prema drugima.

Obrazovanje: srednja Ekonomska škola u N. Pazaru (mat. 1968); Ekonomski fakultet, Beograd, šezdesetmaš, živio u studenjaku, upoznao studentski život u svim dimenzijama, dobitnik više nagrada i priznanja, diplomirao sa desetakama 1972. magist. 1976. dokt. 1982). Karijera: rukovodilac odjeljenja na Ekon. fakultetu, Šabac (1985-87); prodekan za nastavu Ekon. fakulteta, Bg. (1987-91). Maja 2017. godine, svečano obilježen 65-ta godišnjica akademske, znanstvene i društvene karijere profesora dr. H. Hanića. Prve 32-e godine proveo je na Ekonomskom fakultetu u Beogradu, a od maja 2005. godine, na Beogradskoj bankarskoj akademiji – Fakultet za bankarstvo, osiguranje i finansije. Glavna djela: “Teorija potrošačke tražnje i njene implikacije za empirijsku analizu” (mag. teza, 1976); “Modeli kompleksne analize potrošačke tražnje” (dok. teza, 1982); knjige “Teorija i ekonometrije modeli potrošačke tražnje” (1990), “Istraživanje tržišta” (1989), “Marketing” (1990), “Marketinski informacioni sistemi za menadžere” (1992); “Visoko obrazovanje i zapošljavanje” (studija u sklopu projekta OECD, 1991). Nagrade i priznanja: Nagrada za najbolju magistarsku i doktorsku tezu Privredne komore Beograda (1977. i 1983). O Hanićevom životu u djelu (2017) objavljena je velika monografija na formatu B4, u kojem je obrađeno i predstavljeno njegovog znanstveno i pedagoško - univerzitetsko iskustvo. Biznis: Business School of Suny University, Albeni, SAD 1989-90. (gost. prof.); Berlin 1990, London 1992. (studijski). Jezik: njemački i engleski (g). Dobitnik je brojnih nagrada domaćih i međunarodnih priznanja, za svoj znanstveni rad. P: Bošnjak. F: supruga Gulera, ljekar; sin Edin (1983) i kćerka Azra (1985). Živi u Beogradu i Novom Pazaru. Živi čuvenu Paskalovu devizu: „Želimo li uspjeti u ovom svijetu, moramo najpre posjedovati samoupozdanje, a zatim samopožrtvovanost.“

STRUKTURA MONOGRAFIJE O HANIĆU

Studijska monografija „Hasan Hanić – život i djelo“ je vrlo kompleksna i sadržajna. Nastala je na temelju obimne arhivske građe i literature, koje je istraživačima i autorima ovog djela, ponudio prof. H. Hanić, kao i na temelju dokumentacije Univerziteta u Beogradu i drugih arhiva. Ovo djelo, je perfekcionistački način sačinio autorski tim, čija imena, na čelu sa dr. Jovanom Zubovićem, direktorom Instituta ekonomskih nauka, a ostali članovi Redakcionog odbora, pored dr. Zubovića, dr. Budimir Lazović, dr. Ivana Domazet, dr. Stipe Lovreta, dr. Ivan Stošić, dr. Nikola

Fabris, mr. Mento Mentović; a recenzenti monografije su – dr. Božo Drašković i Milan Vujović; za izdavača djelo potpisuje – dr. Jovan Zubović.

U pitanju je veoma uspješna studijska monografija, sa velikim obimom fotografija i ilustracija, što značajno upotpunjuje sliku o znanstveniku Haniću, kao i podupire argumentaciju tekstova o njegovom djelu. Pored toga, Redakcija je kreativno osvježila tekst monografije izborom inspirativnih misli iz svijeta znanosti filozofije i literature, koje podstiču ili su izraz duha subjekta ove monografije (prof. Hasana Hanića), koje su na razini njegovog stvaralačkog rada. Čitateljima ove misli, mogu poslužiti kao putokaz za lični izbor tema, kao i podsticanje za dalji stvaralački rad.

Pored Predgovora, Izraza zahvalnosti, U medijima, kao i Izvori i Prilozi, ova automonografija sadrži sljedeće naslove. Od Brodareva do Beograda: Brodarevo, 1949-1958. godine, Novi Pazar, 1958-1968. godine, Beograd, 1968-1974. godine; Akademska karijera: Na Ekonomskom fakultetu Univerziteta u Beogradu, 1973-2005. godine; Naučni opus: Udžbenici, monografije i zbornici radova, naučni članci i referati, naučne studije, projekti i ekspertize, Enciklopedije, leksikoni i rječnici, osvrti, prikazi i recenzije; Doprinos razvoju naučno-nastavnog i stručnog podmlatka, Profesionalno i društveno angažovanje, nagrade i priznanja, Porodica i prijatelji.

Grupa autora, drugi o Hasanu Haniću: Akademik, prof. dr. Branislav Šoškić, prof. dr. Momčilo Milisavljević, prof. dr. Milan Eremić, prof. dr. Ljubomir Madžar, prof. dr. Slobodan Unković, prof. Maruf Fetahović, prof. dr. Stipe Lovreta, prof. dr. Čedomir Čupić, prof. dr. Željko Šain, dr. sc. med. Meho Mahmutović, Milan Vujović, Nikos Aristides, prof. dr. Nikola Vukmirović, prof. dr. Božo Drašković, prof. dr. Dejan Erić, prof. dr. Dragan Cvijanović, prof. dr. Vujica Lazović, prof. dr. Ivana Domazet, prof. dr. Biljana Chroneos Krasavac, msc. Milena Lazić, msc. Tijana Kaličanin. Svi autori sa svojih pozicija, arguemntirano su rasvjetljavali život i djelo Hasana Hanića.

Ova studijska monografija donosi preglednu obimnu Bibliografiju objavljenih radova, dr. H. Hanića, kao i radova o ovom autoru. Na kraju djela, dati su Izvori i literatura na temelju koja je urađena monografija.

ZNANSTVENIK U MEDIJIMA

Imajući u vidu javne nastupe, kako na znanstvenim skupovima, tako i u medijima (elektronskim i štampanim). Možemo reći, da je upravo za sedmu svjetsku silu (medije) prisustvo i stavovi prof. H. Hanića, prava poslastica. Jer, njegovi javni nastupi imaju svoje široko tumačenje, rečeno u duhu čuvene profesorice sa Oxforda Džoan Robinson, sadrže pravu ekonomsku filozofiju. Zato, njegovi stavovi toliko su kreativni i precizni, da se mnogi novinari tiskaju i izuzetno trude, kako da dođu do Hanića i da prenosu u javnost njegove stavove o pojedinim akutelnim pitanjima iz ekonomije.

Prof. H. Hanić, kao ekonomski analitičar kritičke provinijencije, se pokazao i dokazao, kao ozuzetan kolumnist i javni informer, o stanju ekonomije u vremenu. Upravo zahvaljujući njegovoj znanstvenoj širini, ovaj ugledni profesor je pokazao svoje sposobnosti predstavljanja ekonomije u svim segmentima njene strukture, pri čemu je pokazao svoj originalni stil izražavanja, koji se tiče kompleksnih ekonomskih tema za širu publiku. On je na jedan način na najbolji način, reprezentovao nobelovca Boulindiga, koji je držao do stava „U ekonomiji ne možete razumijeti ništa, dok niste

razumjeli sve“. Interesantno pretrživacem na Googlu registrovano je blizu 1000 kritičkih zapisa, preko kojih se ekonomist predstavio kao vrstan analitičar na razini mnogih privrednih i društvenih sistema.

Ova studijska monografija donosi i pasuse iz bogate korenspodencije prof. Hanića, sa zvaničnim ličnostima iz svjetske nauke.

KRITIČKI DOJAM O DJELU GRUPE AUTORA

Imajući u vidu unaprijed rečeno, monografija „Hasan Hanić – život i djelo“, predstavlja jedan originalni izdavački poduhvat, napisan i odštampan perfekcionistički i u koloru umjetnički, sa brojnom argumentacijom i činjenicama, kao pokaz jedinstvenog znanstvenog opusa u jugoistočnoj Europi. Bez sumnje, prof. H. Hanić, je stekao značajan ugled u ekonomskoj znanosti i uopće visokom školstvu, između ostalog, svojim bogatim i raznovrsnim opusom, koji obuhvata širok spektar ekonomskih oblasti kojima se bavio i bavi: ekonomska teorija, mikro i makro ekonomija, ekonomska politika, finansije, bankarstvo, osiguranje, menadžement, marketing, istražiuvanje tržišta, informatika, kibernetika, statistika, suvremena kvantitativna ekonomska analiza. O domenima uspona ovog znanstvenika, može se najkraće izraziti brojkama, da je tijekom svoje djelatnosti punih četiri i pol decenije znanstveno-istraživačkog rada, prof. H. Hanić je samosatilni i koautrostvu napisao i objavio preko 500 bibliografskih jedinica, udžbenika, monografija, zbornika radova, članaka, referata, znanstvenih rasprava, studija, ogleda, osvrtu, prikaza recenzija, intervjuu, monovjuu, projekata i ekspertiza. Zastupljen je u više enciklopedija, leksikona i stručnih rječnika. Svojim opusom dao je doprinos razvoju znanstvenog, najstavnog i stručnog podmlatka, kako na Ekonomskom fakultetu, tako i na Banskarskoj akademiji. Jednom riječju, spada u red, ne samo najuticajnijih jugoslovenskih, već europskih znalaca ekonomije. Bez sumnje, prof. Hasan Hanić je čovjek i istraživač izuzetne radne energije, mudar, strpljiv, preduzimljiv, otvoren, kritičan i komunikativan. Njegovo stvaralaštvo ni u jednoj prilici nije mogao ostati nezapažen. Imajući u vidu sve te činjenice, često je bio predlagan i biran, ili imenovan za radi obavljanja brojnih odgovornih funkcija u institucijama, organizacijama, kao i komisijama, kako u oblasti obrazovanja, tako i u svijetu znanosti, privrede i kulture.

Jedan od najpoznatijih i profesora Ekonomskog fakulteta u Beogradu, koji je imao priliku da prati Hanića kao studenta, kasnije kao pozdiplomca i univerzitetskog djelatnika, je svakako prof. dr. Ljubomir Madžar, koji je između ostalog u svom ogledu o Haniću napisao sljedeće: „Profesor Hanić je naučni radnik i nastavnik istinski velikog formata, jedan od retko produktivnih i visokokreativnih ličnosti u ekonomskoj profesiji ove zemlje. Hanić je kompletna ličnost i vrhunski profesionalac... Njegovi doprinosi jasno se sagledavaju na raznim poljima i uklapaju se u jednu celinu kakav bi mogao da se pohvali vrlo uzak krug vrhunskih profesionalaca... Mnogo je doprineo i društvenoj zajednici kao celini, a – pribojavam se – po najmanje samome sebi. U tome se upravo i pokazuje njegov pravi profil: radio je za širok krug društvenih organizacija i angažovao se jednako na širokoj različitim prijekata potvrđujući tako svoj neprekinut angažman na zadovoljavanju najprećih društvenih potreba. Treba se nadati da će Hanić i dalje vredno raditi i upadljivo

unapređivati širok krug korisnih društvenih pregnuća kao što je to čini u prethodnih, bez malo pola stoleća.“

Jasno, ova misao na najeklakantniji način potvrđuje jedno kolegijalno uvjerenje svih onih istraživača i prijatelja, koji su se svih ovih godina našli u situaciji da sa profesorom Hanićem surađuju na raznim poljima znanosti i uopće nastave i literature. Svi vrijednosni sudovi, koji su upotrebljeni u ovom neobičnom studijskom djelu, imaju svoju relevanciju u osmišljavanju i tumačenju znanstvene i pedagoške djelatnosti akademika prof. dr. Hasana Hanića.

Pored toga, interesantno, grupa autora, opisujući rodno mjesto i porijeklo Hasana Hanića, ukazuju da je on porijeklom iz Crne Gore (str. 13). Smatram, da je ova teza sporna i nametnuta, jer Hanići su došli u Brodarevo iz Herceg Novog. Zatim, otvara se pitanje, kako su Hanići došli do Herceg Novog, to je tema za velika istraživanja. Prema mnogim istraživačima, Hanići su došli iz Andaluzije zajedno sa Jevrejima, nakon krvave rekonkviste 1492. godine na prostor Bosne i Hercegovine i Sandžaka. Na koncu da ovaj naš osvrt završimo sa jednom krilaticom uvaženog dr. Hasana Hanića, „Samo dobar čovjek može da bude dobar nastavnik.“. Takav je u biti i ostao profesor Hanić.

ZAKLJUČNA RAZMATRANJA

Autor se ovom osvrtu, kao preglednom članku bavi analizom studijske monografije „Hasan Hanić – život i djelo“ koja je sačinila i objavila grupa autora, a objavio Institut ekonomskih nauka u Beogradu, a štampala u elitnom stilu - Zavod za izradu novčanica i kovanog novca Topčider u Beogradu. Riječ je prvoj takvoj monografiji o djelu i života jednog profesora Beogradskog Univerziteta, što prevazilazi uobičajene spomenice. Cilj ovog rada jeste da se znanstvena i kulturna javnost upozna sa portretom jednog od vodećih, ne samo jugoslovenskih, već i europskih znanstvenika iz oblasti ekonomskih znanosti, koji je brojnim svojim djelima, i javnim stručnim nastupima, na Beogradskom univerzitetu i brojnim institucijama diljem velike Jugoslavije i Europe, tijekom svoje 45-e obljetnice rada, ostvario brojne rezultate iz oblasti ekonomije i društvene teorije. Pored pristupa, u ovoj problematici, pisac daje osnovne podatke o subjektu ove monografije dr. Hasanu Haniću (1949), zatim vrši analizu strukture monografije, te posebno poglavlje pristustvo znanstvenika u medijima i na kraju, se daje kritički pregled, kao zaključni dojam, o ovom kritičkom kolektivnom djelu.

BIBLIOGRAFIJA

1. Zubović, J., Lazović, B., Domazet, I., Lovreta, S., Stošić, I., Fabris, N., Mentović, M., Bugarčić, M. (2017) *Hasan Hanić : život i delo*. Beograd : Institut ekonomskih nauka, (Beograd : Zavod za izradu novčanica i kovanog novca), ISBN 978-86-89465-31-0

RESUME

The author of this review, as a review article, deals with the analysis of the study monograph "Hasan Hanić - life and work", which was compiled and published by a group of authors, and published by the Institute of Economic Sciences in Belgrade, and printed in elite style - the Institute for Making Banknotes and Coins Topčider in Belgrade. It is the first such monograph on the work and life of a professor at the Belgrade University, which goes beyond conventional monuments. The aim of this paper is to familiarize the scientific and cultural public with the portrait of one of the leading not only Yugoslav, but also European scientists in the field of economic sciences, who is numerous in his work, and in public professional performances at Belgrade University and numerous institutions throughout the great Yugoslavia and Europe, during his 45th anniversary, has achieved numerous results in the field of economics and social theory. In addition to the approach, in this issue, the writer provides basic information on the subject of this monograph, dr. Hasan Hanić (1949), then analyzes the structure of the monograph, and especially the topic of the presence of scientists in the media, and finally, a critical review, as a final impression, of this critical collective work.

SPISAK RECENZENATA ČASOPISA EKONOMSKI IZAZOVI
LIST OF RECONCILIENTS OF THE JOURNAL ECONOMIC CHALLENGES

1. Adisa Delić, Univerzitet u Tuzli
2. Amela Lukač-Zoranić, Internacionalni Univerzitet u Novom Pazaru
3. Azra Čatović, Internacionalni Univerzitet u Novom Pazaru
4. Bećir Kalač, glavni i odgovorni urednik
5. Ćamil Sukić, Internacionalni Univerzitet u Novom Pazaru
6. Daniel Tomić, Sveučilište Jurja Dobrile u Puli
7. Darko Lacmanović, Univerzitet Mediteran
8. Dušica Karić, Alfa Univerzitet u Beogradu
9. Elma Elfić, Internacionalni Univerzitet u Novom Pazaru
10. Enis Ujkanović, Internacionalni Univerzitet u Novom Pazaru
11. Esad Ahmetagić, Univerzitet u Novom Sadu
12. Gordana Paovic-Jeknić, Univerzitet Crne Gore
13. Halid Kurtović, Univerzitet u Zenici
14. Ljiljana Arsić, Univerzitet u Prištini
15. Mehmed Meta, zamjenik glavnog i odgovornog urednika
16. Milenko Popović, Univerzitet Mediteran
17. Miro Blečić, Univerzitet Mediteran
18. Nada Živanović, Univerzitet Union u Beogradu
19. Pece Nedanovski, University "Ss. Cyril and Methodius"- Skopje
20. Petar Bojović, Univerzitet Metropolitan
21. Radmilo Todosijević, Univerzitet u Novom Sadu
22. Sefer Međedović, Internacionalni Univerzitet u Novom Pazaru
23. Selma Novalija, Univerzitet u Tuzli
24. Senad Bušatlić, Internacionalni Univerzitet u Sarajevu
25. Suad Bećirović, Internacionalni Univerzitet u Novom Pazaru
26. Šemsudin Plojović, Internacionalni Univerzitet u Novom Pazaru
27. Tibor Petres, University of Szeged

TEHNIČKO UPUTSTVO ZA FORMATIRANJE RADOVA

NAZIV RADA

[Times New Roman 13 point, bold, centred, upper case]

Ime Autora [Times New Roman, 10 point, bold, centred and Upper and lower case]

Institucija u kojoj je autor zaposlen [10 point, normal, centred and upper and lower case]

Grad /Zemlja [10 point, normal, centred and upper and lower case]

E-mail [10 point, italic, centred and upper and lower case]

Apstrakt

[Times New Roman 10-point, justified]

Apstrakt treba biti od 100 do 200 riječi.

Ključne riječi: [Times New Roman, 10-point, bold, alignment left]

NASLOVI [Times New Roman, 12- point, bold, upper case and justified]

Rad treba biti u formatu B5 (17,6 x 25.1cm). Margine: top – 2.5 cm; bottom – 2.5 cm; left – 2.5 cm; right – 2.5 cm. Tekst treba biti jediničnog proreda u jednoj koloni pisan fontom Times New Roman veličine 11-point. Rad treba biti obima od 7 do 14 stranica.

PODNASLOVI [TIMES NEW ROMAN, 12-POINT, NORMAL, LIJEVO PORAVNANJE]

BROJEVI STRANICA i ZAGLAVLJA

Molimo Vas nemojte koristiti brojeve stranica ili zaglavlja.

SLIKE i TABELE

Slike, tabele i grafici trebaju biti poravnati po sredini, oznčeni odgovarajućim brojem i naslovom kao u sljedećim primjerima:

Slika 1. BET index

Tabela 1. Deskriptivna statistika prihoda na hartije od vrijednosti

	Austrija	Francuska	Njemačka	Mađarska	Poljska
Srednja vrijednost	-0.002%	-0.006%	-0.009%	0.008%	0.012%
Medijan	0.011%	0.013%	0.039%	0.025%	0.010%
Maksimum	12.759%	13.149%	11.125%	17.410%	10.870%
Minimum	-11.164%	-11.301%	-8.666%	-19.110%	-11.850%

BIBLIOGRAFIJA

Citiranje bibliografskih izvora u tekstu je obavezno. Citati u tekstu trebaju biti obilježeni velikim zagradama na primjer: [1, str. 125].

Molimo Vas ne koristite fusnote ili endnote za citiranje izvora. Numerisana lista izvora i literature treba biti data na kraju rada na način kao u sledećem primjeru:

2. Porter, M.E. (1998) *The Competitive Advantage of Nations*. New York: Free Press.
3. Larrain, F., Tavares, J. (2003) Regional currencies versus dollarization: options for Asia and the Americas, *Journal of Policy Reform*, 6 (1), str. 35-49
4. Shachmurove, Y. (2001) Optimal portfolio analysis for the Czech Republic, Hungary and Poland during 1994-1995 period, *CARESS Working Paper No. 00-12*
5. Gwin, C.R. (2001) *A Guide for Industry Study and the Analysis of Firms and Competitive Strategy*. Preuzeto sa sajta: <http://faculty.babson.edu/gwin/indstudy/index.htm>.
6. IMF (2010) Global Financial Stability Report, *IMF World Economic and Financial Surveys*

Lista treba biti pisana fontom Times New Roman, veličine 10-point, normal, justified, upper and lower case.

RESUME

Na kraju teksta neophodno je dati rezime članka na engleskom jeziku u dužini do jedne stranice.

CIP - Каталогизacija u publikaciji
Nародна библиотека Србије, Београд

33

EKONOMSKI izazovi: časopis Departmana za
ekonomske nauke Internacionalnog Univerziteta
u Novom Pazaru / glavni i odgovorni urednik
Bećir Kalač. - God. 1, br. 1 (mart 2012)-
. - Novi Pazar (Dimitrija Tucovića b.b.) :
Univerzitet u Novom Pazaru, 2012- (Kraljevo :
GraficColour). - 25 cm

Polugodišnje
ISSN 2217-8821 = Ekonomski izazovi
COBISS.SR-ID 189878796